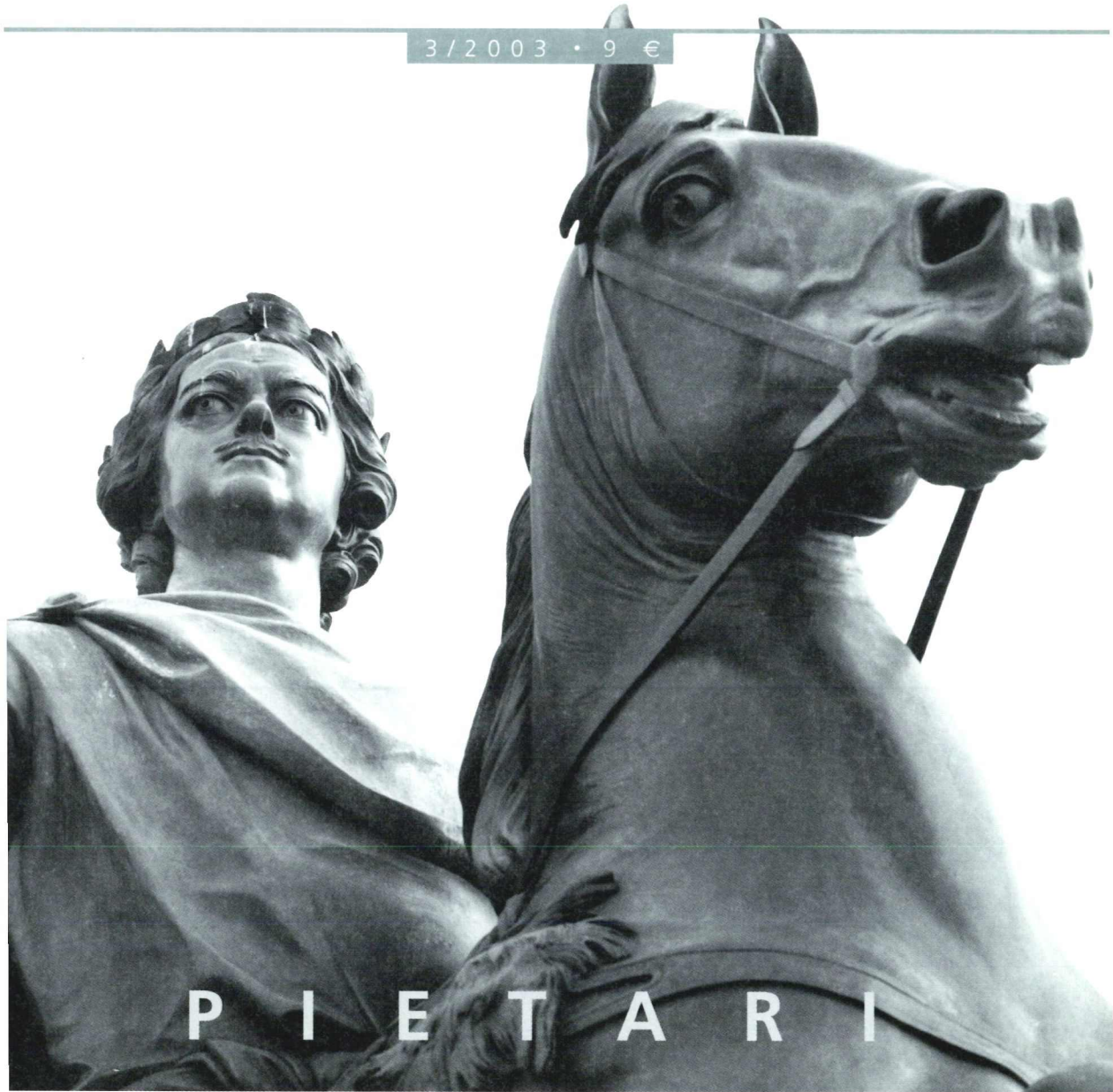

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2003 • 9 €

P I E T A R I

Suomen tieteen historia

Konservatismi ja liberalismi

Hannes Kolehmainen

pro.tsv.fi/haik/
ISSN 0018-2362

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

101. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Jyrki Vesikansa (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Marjatta Rahikainen,

Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Historia ja muistamisen etiikka 361

Pietari

Timo Vibavainen, Tuhon myytit ja todellisuus Pietarin historiassa 370

Elena Hellberg-Hirn, Pietari historian perinnössä 378

Pekka Pesonen, Vajoaako ikuinen kaupunki suomalaisen suohon? Myytti Pietarin kaupungista klassisessa venäläisessä kirjallisuudessa 387

Mikko Ylikangas, Suomenkielistä kirjallisuuselämää Pietarissa 1920–30-luvulla 400

Cecilia af Forselles-Riska, Suomen viimeinen ministerivaltiosihteeri 411

Jyrki Loima, Palstanhaltijat puristuksessa. Raivolan venäläiskylä sisä- ja ulkopoliittisena kysymyksenä 1889–1930 418

Kolumni

Jari Ehrnrooth, Ikuinen ero 431

Tutkimuksia

Jyrki Smolander, Konservatismiin kansa ja koti liberalismin puristuksessa. Suomen ja Ruotsin koomuspuolueiden aatteellinen kehitys 1970- ja 1980-luvuilla 433

Katsaus

Ossi Viita, Hannes Kolehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa 453

Keskustelua

Arto Luukkanen, Historian merkityksestä Neuvostoliiton tuhossa 457

Johan Bäckman, Jokainen valtio on paha 461

Katja Huumo, Vielä historian vuohista ja lampaista 462

Syväluotaus

Simo Knuuttila, Suomen tieteen suurkatselmus 466

Arvosteluja

Jouko Vahtola, Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin (*Päiviö Tommila*) 471

Hannes Sihvo, Elävä Kivi, Aleksis Kivi aikansa (*Päiviö Tommila*) 474

Pekka Nevalainen, Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisen paot ja paluumuutot idästä 1917–1939 (*Erkki Vettenniemi*) 476

Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.), Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia (*Panu Pulma*) 478

Elina Anttila, Albert Edelfelt & la nouvelle peinture (*Tutta Palin*) 480

John A. Thompson, Woodrow Wilson: Profiles in Power (*Markku Ruotsila*) 482

Tämän numeron kirjoittajat 397
Notes of the contents 484

Kansi: Pietari Suuren ratsastajapatsas Vaskiratsastaja. Lehtikuva. Kuva: Martti Kainulainen.

Historia ja muistamisen etiikka

■ Israelilaisessa sanomalehdessä oli joitakin vuosia sitten haastattelu eräästä menestyksekkäästä mutta maineeltaan kiistanalaisesta everstistä. Upseeri mainitsi ohimenneen ikävän tapauksen, joka oli sattunut hänen komentaessaan armeijan pientä erikoisyksikköä. Yksi hänen sotilaistaan oli joutunut vahingossa joukko-osaston hyökkäystä tukeneeseen oman tykistön tulitukseen ja saanut surmansa. Haastattelussa kävi myös ilmi, ettei eversti enää vuosien jälkeen muistanut tuon sotilaan nimeä. Lehden lukijat reagoivat voimakkaasti. Yleisönosasto täyttyi kiukkuisista kirjoituksista, joissa paheksuttiin muistamattomuutta: miksi ei kaatuneen sotilaan nimi ollut rautakirjaimin poltettu komentajan sydämeen?

Muistamattoman everstin tapaus sai Jerusalemin heprealaisen yliopiston filosofian professorin Avishai Margalitin pohtimaan muistamista moraalisenä kysymyksenä. Onko meillä velvollisuus muistaa joitakin menneisyyden ihmisiä ja tapahtumia? Jos on, millainen tämä velvollisuus on luonteeltaan: mitä meidän on muistettava ja millä tavalla? Onko oikeutettua jakaa moraalista moitetta ja kiitosta muistamisesta ja unohtamisesta? Keistä muodostuu ja miten on tulkittava se "me", joita muistamiseen liittyvät velvoitteet voivat koskea? Jos on muistamiseen velvoittavia asioita, onko vastaavasti myös asioita, jotka meidän tulisi unohtaa?

Hyviä kysymyksiä. Margalitin tuore teos *The Ethics of Memory* (Harvard University Press 2002) on niiden oivaltava filosofinen analyysi. Koska historiankirjoitus on tärkeä väline menneisyyden ihmisten ja tapahtumien muistamiseksi, Margalitin kirjaa voi suositella myös historiantutkijoiden luettavaksi. Asiaa helpottaa myös se, että kyseessä on vaikeasta aiheesta huolimatta suppea teos, joka on kirjoitettu miltei kokonaan ilman filosofian teknistä terminologiaa. Margalitin kuulaan kirkas tyyli tuo mieleen Georg Henrik von Wrightin parhaimmat teokset, erityisesti etiikan perusteita luodaneen klassikon *Hyvän muunnemat*.

Ohuet ja paksut siteet

Muistamiseen liittyviä velvoitteita voidaan Margalitin mukaan tarkastella kahdella tasolla. Yhtäältä ne koskevat tekijän ohuiksi siteiksi kutsumia ihmisten välisiä suhteita. Ohuet siteet yhdistävät kaikkia ihmisiä toisiinsa juuri siksi, että olemme ihmisiä. Jokaisella meistä on ohuiden siteiden perusteella velvollisuus kunnioittaa jokaisen toisen ihmisarvoa ja oikeus saada jokaiselta toiselta kunnioitusta omalle ihmisarvollemme.

Ohuiden siteiden ohella ihmisiä yhdistävät toisiin ihmisiin myös paksut siteet. Ne eivät kuitenkaan liitä toisiinsa keitä tahansa vaan pelkästään sellaiset, jotka tuntevat

toisiaan kohtaan erityistä yhteenkuuluvuutta ja ovat sitoutuneet välittämään toisen hyvästä. Margalit pitää paksuihin siteisiin perustuvia velvoitteita erilaisina kuin ohuisiin siteisiin perustuvia. Eroa luonnehtiessaan hän tekee myös käsitteellisen erottelun: ohuisiin siteisiin liittyviä velvoitteita hän kutsuu moraaliksi mutta paksuihin siteisiin liittyviä velvoitteita etiikaksi. On ehkä paikallaan todeta, että tällainen erottelu moraalien ja etiikan välillä ei ole nykyään tavanomainen. Yleensä ajatellaan, että moraalilla on arvojen ja normien järjestelmä ja etiikka eli moraalifilosofia sitä tutkiva filosofian haara. Margalitin erottelu on kuitenkin tarkoituksiinsa käyttökelpoinen.

On tapauksia, joissa muistamiseen on Margalitin tarkoittamassa mielessä nimenomaan moraalinen, ei eettinen velvollisuus. Auschwitz, Gulag ja Hiroshima kuuluvat asioihin, joita ihmiskunnalla ei ole Margalitin mukaan moraalista oikeutta unohtaa. 1900-luvun hirmuteoissa ilmenevä radikaali paha oli uhka moraalien koko olemassaololle. Natsien kuolemanleirit, Stalinin terrori ja atomipommi asettivat kyseenalaisiksi ajatuksen velvoitteista, joita meillä on toisiamme kohtaan vain ja juuri siksi, että olemme ihmisiä. Ihmisyttä vastaan kohdistuneiden rikosten muistoja tarvitaan varoitusmerkeiksi ihmiskunnan moraalista historiaa ohjaamaan. Muistamisen moraalinen velvollisuus on Margalitin mielestä kuitenkin kapea. Se rajoittuu lähinnä edellä mainittujen esimerkkien kaltaisiin traumaattisiin ääripauksiin.

On kuitenkin myös muita muistamiseen liittyviä velvoitteita, mutta ne liittyvät enemmän paksuihin kuin ohuisiin siteisiin. Ne ovat toisin sanoen eettisiä, eivät moraalisia velvoitteita. Muistaminen on Margalitin

mukaan läheisessä yhteydessä jostakin ihmisestä välittämiseen, vaikka kummastakaan ei välttämättä seuraa toista. Yksilöt muistavat muitakin ihmisiä kuin ne, joista välittävät, erityisen elävästi usein ne, joita vihaavat. Toisaalta esimerkiksi adoptoitu lapsi voi välittää biologisesta äidistään ja ponnistella tämän löytämiseksi, vaikka ei muista tätä. Jos kuitenkin välitämme jostakusta ja myös muistamme hänet, emme voi unohtaa häntä lakkaamatta samalla välittämästä hänestä. Voidaan siis sanoa, että yksilöllä on velvollisuus ylläpitää muistoa niistä ihmisistä, joista hän välittää. Siksi nimen unohtaminenkin voi olla niin raivostuttavaa. (Oletteko muuten huomanneet, että monet käyttävät nimen unohtamisen teeskentelyä tai tahallista väärin muistamista tietoisena väheksymisen ilmaisemisen keinona?) Muistamisvelvoitteista voidaan puhua myös laajemman yhteisön ja yksilölliset muistot ylittävän historian kohdalla. Näitä velvoitteita koskee Margalitin mukaan muistamisen etiikka.

Yhteiset muistot

Jokainen yhteisö luo kollektiivisen muistinsa. Sen lähtökohtana voivat olla yhteisön yksittäisten jäsenten muistikuvat, jotka koskevat yhdessä koettuja tärkeitä tapahtumia. Niiden pohjalta syntyy jaettuja muistoja, kun ne integroidaan yhteiseksi tarinaksi käyttämällä hyväksi esimerkiksi arkistoja, muistomerkkejä, kouluja ja yliopistoja, tiedotusvälineitä sekä virallista ja epävirallista historiankirjoitusta.

Prosessi voi olla hyvin nopea. Esimerkiksi kaikilla niillä, jotka olivat Manhattanilla syyskuun 11. päivänä vuonna 2001 tai katsoivat silloin televisiota, on elävä muistikuva World Trade Centerin tornien sortumi-

sesta. Melkein samanaikaisesti alkoivat kuitenkin monet pienemmät ja suuremmat yhteisöt, kuten pelastustöihin osallistuneet palomiehet, newyorkilaiset, amerikkalaiset ja vastapuolella islamistit, muokata tästä tapahtumasta erilaisia versioita tärkeiksi osiksi sitä kollektiivista muistia, jonka kautta ne itsensä yhteisöksi ymmärtävät. Kenellä onkaan velvollisuus muistaa ja mitä? Kysymyksen vaikeus on helppo ymmärtää.

Jaetuksi historiaksi työstetyt yhteiset muistot ovat tärkeä tekijä luotaessa ja vahvistettaessa paksuin välittämisen ja lojaalisuuden sitein jäsenensä toisiinsa yhdistävää yhteisöä. Sen takia vietetään juhlapäiviä ja pystytetään muistomerkkejä niiden kunniaksi, joiden ajatellaan tehneen yhteisön kannalta tärkeitä tekoja. Koulujen historianopetusta on ollut perinteisesti suunniteltu juuri tällaisesta näkökulmasta. Muistot ja historia määrittävät ne ihmiset, joista meidän tulisi välittää, ja koska välitämme heistä, meillä on velvollisuus myös muistaa heidät.

Juutalainen ja kristillinen projekti

Margalit kiinnittää huomiota erilaisiin tapoihin, joilla yhteisten muistojen voidaan ajatella muodostavan yhteisön. Hän kutsuu kristilliseksi projektiksi Jeesuksen uhrikouluksen muiston vaalimista. Golgatan tapahtumien muiston voidaan ajatella ylläpitävän ihmisen yhteisöä, jonka jäseniä yhdistävät toisiinsa rakkauden siteet. Kristuksen uhri on muistettava, koska olemme Jumalalle kiitollisuudenvelassa ja koska haluamme ilmaista tätä kiitollisuutta muuttamalla koko ihmiskunnan keskinäiseen rakkauteen perustuvaksi yhteisöksi.

Juutalainen projekti on Margalitin mukaan toisenlainen. Sen ydin on Exoduksen

eli juutalaisten Egyptistä pakenemisen muisto. Myös Exoduksen muistoa velvoittaa vaalimaan kiitollisuus Jumalaa kohtaan. Kiitollisuuden ilmaiseminen on kuitenkin toisenlaista kuin kristillisessä projektissa. Exoduksen muisto luo juutalaisten välisen eettisen yhteisön perustan. Juutalaisten yhteisö on eri asia kuin koko ihmiskunnan muodostama moraalinen yhteisö, jonka perustana on kiitollisuus siitä, että Jumala on luonut kaikki ihmiset omaksi kuvakseen. Juutalainen projekti tunnustaa toisin sanoen yleisinhimilliset moraaliset velvoitteet mutta suhtautuu pidättyvästi ajatukseen, että koko ihmiskunnan tulisi muodostaa eettinen yhteisö, jota rakkaus ja lojaalisuus hallitsevat. Juutalaisuudelle on toisin sanoen ominaista juuri sellainen moraalinen ja etiikan erottaminen kuin se, jota Margalit itsekin kannattaa.

Moraalinen vaatimukset ovat Margalitin mukaan ehdottomia mutta eettiset vaatimukset ehdollisia. Ihmisellä ei ole velvollisuutta sitoutua eettisiin suhteisiin vaan ainakin periaatteessa on oikeus valita esimerkiksi yksinäisen erakon elämänmuoto. Jos ihminen kuitenkin sitoutuu eettisesti, hän samalla sitoutuu erilaisiin velvoitteisiin. Eettiset velvoitteet muistuttavat terveydellisiä velvoitteita. ”Pitää välttää rasvaista ruokaa”, ”Pitää harrastaa liikuntaa” ja ”Pitää ottaa lääkärin määräämät lääkkeet” ovat velvoitteita, joiden taustaoletus on halu olla terve. Ihmistä ei voi velvoittaa haluamaan olla terve, mutta jos sitä haluaa, tulisi syödä vähärasvaista ruokaa. Vastaavasti ihmisellä ei ole ehdotonta velvoitetta muistaa J. L. Runebergiä tai Suomen itsenäisyyspäivää, mutta suomalaisen kulttuurin ja Suomen valtion ylläpitämiseksi näiden muistojen vaaliminen voi olla tärkeää.

Margalitin mukaan ei ole yhdentekevää, millaisiin suhteisiin tulee sitoutua. Mikä tahansa ihmisten välinen suhde ei myöskään ole eettinen. Suhde voi olla eettinen, jos se täyttää moraalien vaatimukset ja perustuu suhteen toisten osapuolten hyvästä välittämiseen. Esimerkiksi sadomasokistinen suhde on jo olemukseltaan paha ja moraaliton, koska se perustuu toisen nöyryyttämiseen. Äidin ja tyttären välinen suhde taas on suhteena hyvä, koska siihen sisältyy mahdollisuus molemminpuoliseen välittämiseen ja kunnioittamiseen. Tällöinkin suhteesta voi tulla huono, jos moraalialia ei noudateta eikä toisen hyvästä välitetä. Kysymys on kuitenkin silloin suhteeseen sisältyvästä pahasta, ei itse suhteen pahuudesta.

Yhteiset muistot ovat Margalitin mukaan eettisesti arvokkaita. Ei ole aina aivan selvää, mitä hän tällä tarkoittaa. Hän näyttää ajattelevan, että yhteiset muistot ovat jo sinänsä hyvä asia: ne liittyvät hyviin suhteisiin ja parantavat tavallisesti niiden laatua. Ei kuitenkaan ole samantekevää, mitä muistetaan ja mihin muistoja käytetään. Esimerkiksi Slobodan Milosevic käytti vuoden 1389 Mustarastaiden kentän taistelun muistoa ja siihen perustuvaa serbialaista nationalismia perustelemaan Kosovon albaaniväestöön kohdistuvaa häikäilemätöntä kansanmurhaa.

Margalit mainitsee Kosovon tapauksen usein esitettynä muistojen eettistä arvoa kyseenalaistavana vastaesimerkkinä. Hän ei kuitenkaan myönnä, että vuoden 1389 taistelun muistaminen ja siihen perustuva yhteisöllisyys olisivat sinänsä pahoja asioita. Serbialaisen nationalismin pahuus on sinänsä hyväksyttävään yhteisölliseen siteeseen sisältyvää pahuutta, ei itse siteen pahuutta. Olisi kuitenkin ehkä ollut selkeämpää, jos

Margalit olisi sanonut: muistaminen on velvollisuus juuri silloin, kun se edistää hyviä eettisiä suhteita ja parantaa niiden laatua. Kenties Margalit tekee jonkinlaisen muistojen totuudenmukaisuutta koskevan taustaoletuksen ja oikeastaan väittää: totuuden muistaminen edistää hyviä yhteisöllisiä siteitä ja parantaa niiden laatua. Jos muistoja käytetään väärin, on kysymys siitä, että niihin liitetään valheita. Margalitin esityksestä käy joka tapauksessa ilmi, että on paikallaan pohtia, millaisten muistojen kautta yhteisöä ylläpidetään.

Kosmopoliittisuus ja intohimo

Margalit ei ole kosmopoliitti, joka ajattelisi, että koko ihmiskunnan tulisi muodostaa eettinen yhteisö, jonka kaikki jäsenet ovat sitoutuneet rakastamaan toisiaan ja välittämään toistensa hyvästä. Hän ei pidä tällaista inhimillisesti mahdollisena. Margalit ajattelee, aivan kuten jo Aristoteles Platonin utopistista ihanneyhteiskuntaa kritisoidessaan: jos ihmisiä vaaditaan ulottamaan tunnesiteensä yhtäläisinä kaikkia koskeviksi, ne vesittyvät. Jos ihmistä vaaditaan rakastamaan kaikkien lapsia kuin omiaan, voi käydä niin, ettei hän lopulta rakasta ketään. Ihmiset toisin sanoen tarvitsevat yhteisiin muistoihin ja jaettuun historiaan perustuvaa rakastavaa ja toisen hyvään sitoutunutta yhteisöllisyyttä suppeammalla kuin maailmanlaajuisella tasolla. Intensiivisin rakkaus ja sitoutuminen voivat kohdistua vain kaikkein läheisimpiin.

Rakkaus on kaunis tunne. On kuitenkin joskus väitetty, että rakkauden kääntöpuolelta väistämättä esiintyy mustasukkaisuutta, kateutta ja aggressiota. Vastaavasti intensiivisiin tunnesiteisiin perustuvat yhteisöt ajautuvat monien mielestä väistämättä kon-

fliktiin näiden siteiden ulkopuolelle jäävien kanssa. Margalitin mukaan paksujen ja ohuiden siteiden, etiikan ja moraalin ristiriita voidaan välttää, jos edellytetään, että paksut siteet on sopeutettava moraalin puitteisiin. Yhteisiin muistoihin ja jaettuun historiaan perustuvat emotionaaliset yhteisöt ovat oikeutettuja täsmälleen silloin, kun ne kunnioittavat myös ulkopuolisten ihmisarvoa. Sukulaisten rakastaminen on eettisesti ansiokasta mutta nepotismi moraalitonta.

Margalit hylkää vahvan kosmopoliittisuuden utopistisena, koska ei usko koko ihmiskunnan rakastamisen olevan inhimillisesti mahdollista. On ehkä paikallaan huomauttaa, että stoalaisen filosofian omaksunut Rooman keisari Marcus Aurelius ajatteli tässä suhteessa hieman toisin. Hänen mielestään juuri Margalitin edustama näkemys, jossa yritetään yhdistää lähipiiriin kohdistuva intensiivinen rakkaus ja yleisinhimillisen moraalin kunnioitus on inhimillisesti mahdotonta toteuttaa ja siksi vaarallisena utopismina hylättävä. Marcuksen mukaan intohimoinen rakkaus on aina aggressiivista ulkopuolisia kohtaan. Siksi hän piti parempana luopua siitä ja valitsi yleisinhimillisen moraalin silläkin uhalla, että intohimoiset tunteet silloin vesittyvät.

Margalitin mielestä kristillisyydelle on ominaista kosmopoliittinen utopismi ja juutalaisuudelle eettisen lähipiirin merkityksen tunnustaminen. Erottelu kristillisen ja juutalaisen projektin välillä on kuitenkin ongelmallinen. Kaikki kristityt eivät ole olleet valistushenkisiä kosmopoliitteja eivätkä uskoneet maailmanlaajuiseen eettiseen yhteisöön, jossa kaikki ihmiset rakastaisivat toisiaan kuin veljiään ja sisariaan.

Fundamentalismi, kansalliskiihko ja uskonnovainot ovat tuttuja ilmiöitä kristinuskon

historiasta. Toisaalta myös juutalaisessa perinteessä on vaikuttanut vahva kosmopoliittinen suuntaus, jonka tärkeimmät edustajat Moses Mendelssohnin ja Herman Cohenin Margalitkin mainitsee mutta vain ohimennen. On hyvä muistaa, että juurettomaksi väitetty kosmopoliittisuus oli se syy, jonka takia natsit juutalaisuutta erityisesti halveksivat. Margalitin käyttämä luokittelu tukee sellaisia yksinkertaistavia kristillisyyden ja juutalaisuuden stereotyyppioita, jotka ovat suomalaisille lukijoille tuttuja muun muassa Matti Klingen teoksista.

Juutalaisuus ja Israel

Kun Margalit kuitenkin painokkaasti vetoaa juutalaiseen perinteeseen, on paikallaan sanoa sana tämän päivän juutalaisuuden suhteesta hänen käsittelemiinsä ongelmiin. Uuden ajan valistushenkinen juutalaisuus on nojannut vahvasti yleisinhimilliseen moraaliin. Osittain on esiinnytty kosmopoliittisin tunnuksin, osittain on ajateltu Margalitin tapaan, että juutalaisten tulee kunnioittaa yleistä moraalialueita ja ihmisarvoa mutta lisäksi heillä on erityisiä rakkauteen perustuvia ja yhteisten muistojen vahvistamia lisävelvoitteita toisia juutalaisia kohtaan.

Juutalaisyhteisön erityisyyden ja yleisinhimillisen moraalin yhdistävän ajattelutavan poliittinen muoto on maltillinen sionismi, johon sisältyy ajatus, että juutalaisilla on oikeus muodostaa myös oma valtio. Sionistisessa liikkeessä oli kuitenkin jo alun perin myös vahvemman juutalaisnationalismin edustajia. Jyrkkä sionismi kehittyi suurelta osin reaktiona antisemiittisiä aatevirtauksia vastaan. Silloin juutalaiskansallinen liike omaksui vastustajansa ajattelutapoja. Alettiin uskoa, että vähemmistöjen sorto kuuluu väistämättä ihmisluontoon. Nationalis-

tisen juutalaisvaltion ajateltiin antavan ainoan turvan vihamielisen ulkomaailman antisemiittistä uhkaa vastaan. Toisen maailmansodan ja holokaustin kokemusten valossa kansainvälisellä yhteisöllä oli hyvät perusteet hyväksyä tämä ajatus.

Juutalaisvaltion toteutuminen Israelissa on ollut alusta lähtien eettisesti ja moraalisesti ongelmallista Palestiinan alueella asuvan ei-juutalaisen väestön takia. Israelin valtio toki tarjoaa kaikille kansalaisilleen rodusta, uskonnosta ja alkuperästä riippumatta muodollisesti tasaveroiset poliittiset oikeudet – käytännössäkin Israelin arabikansalaisten poliittiset oikeudet ovat laajemmat kuin useimpien arabimaiden omille kansalaisilleen suomat oikeudet. Juutalainen ja ei-juutalainen väestö ovat kuitenkin Israelissa eriarvoisia tavalla, joka aiheuttaa katkeruutta. Esimerkkinä tästä ovat maanomistusolot. Valtio omistaa 90 prosenttia maasta, mutta sitä hallinnoi juutalaisten kansallisrahasto peruskirjansa mukaan ”juutalaista uskontoa, rotua tai alkuperää olevien hyväksi”. Katkeruutta aiheuttaa myös se, että Israelin valtio suosii juutalaisten maahanmuuttoa ja on rekrytoinut sopivia maahanmuuttajia jopa Perun intiaaneja juutalaisiksi käännettämällä. Samaan aikaan se ei kuitenkaan suostu edes keskustelemaan itenäistymisen yhteydessä paenneiden arabien oikeudesta paluuseen tai edes korvauksiin. Vuoden 1967 sodassa miehitettyjen alueiden ongelmat pakolaisleireineen ja juutalaissiirtokuntineen ovat vielä oma lukunsa.

Aggressiivinen heimohenki on kärjistynyt nykyisessä Israelissa. Syynä voi olla se, että juutalaisvaltio joutuu kamppailemaan olemassaolostaan yhä vihamielisemmässä ympäristössä. Rakentavalle politiikalle ei jää

paljon mahdollisuuksia, kun Hamasin, Jihadin ja monien mielestä myös Jasser Arafatin aseena on kylmäverinen terrori. Edes itsemurhaiskut eivät kuitenkaan oikeuta Israelin hallituksen moraalitonta ja epäeettistä politiikkaa.

Kaikki juutalaiset eivät tue Israelin hallitusta. Monet vaikutusvaltaiset juutalaisintellektuellit ovat alkaneet ajatella, että Israelin valtio ei ole enää pitkään aikaan edustanut mitään hyväksyttävää juutalaista ihannetta. Harva tulee Suomessa ajatelleeksi, että Israelin politiikan kritikoita on myös maan rajojen sisällä. Israelin säilyminen tässä mielessä moniarvoisena ja demokraattisena maana on omalla tavallaan hämmästyttävä saavutus. Kriitikoista ansiokkaimpiin kuuluu juuri Margalit, jonka filosofian ohella myös politiikkaa käsittelevät artikkelit ovat maailmanlaajuisesti tunnettuja ennen kaikkea *New York Review of Books* -lehden sivuilta.

Anteeksianto ja unohtaminen

Jos palestiinalaisten terrorismi on vahvistanut äärimmäistä sionismia, niin vastaavasti Israelin toiminta on vahvistanut antisemiittisiä asenteita. Noidankehä on masentava. Sen vastapainoksi voi ainakin suositella Margalitin teosten ja artikkeleiden lukemista. Esimerkiksi niiden, jotka virheellisesti ajattelevat, että anteeksi antaminen ei kuulu juutalaisuuteen, olisi syytä perehtyä *The Ethics of Memory* -kirjan vaikuttavaan päätöslukuun, jonka aiheena on anteeksianto ja unohtaminen.

Pohdittuaan muistamisen velvoitteita Margalit kysyy lopuksi, onko olemassa myös asioita, jotka meidän tulisi joko moraalista tai eettisistä syistä unohtaa. Vastatakseen tähän kysymykseen hän erottaa

neljä Raamatun kertomuksissa esiintyvää anteeksi antamisen tulkitsemisen mallia: osallistuminen syyllisyyden kantamiseen, pahan teon peittäminen, pahan teon hävittäminen ja velan peruuttaminen. Kolme ensimmäistä mallia edustavat anteeksiantamisen eri asteita pienemmästä suurempaan, kun taas velan peruutus voidaan tulkita niistä minkä tahansa mukaisesti: velan maksuun osallistumisena, velan huomiotta jättämisenä tai velan täydellisenä pois pyyhkimisenä. Varsinaista ja oikeaa anteeksiantoa on keskimääräinen aste, joka tulee erottaa ääriasteesta eli unohtamisesta. Moraaliset ja eettiset velvoitteet voivat koskea Margalitin mukaan vain varsinaista anteeksiantamista eivät unohtamista, sillä unohtaminen ei ole vapaaehtoista toimintaa. Meillä ei ole moraalista eikä eettistä velvoitetta unohtaa asioita, erityisesti meihin kohdistuneita pahoja tekoja.

Onko meillä sitten velvollisuutta antaa anteeksi? Margalit viittaa tässä yhteydessä Raamatun eri osien väliseen eroon: Vanhassa Testamentissa anteeksiantoa ei pidetä velvollisuutena, mutta Uudessa Testamentissa siihen selväsanaisesti kehoitetaan. Vuorisäärnassa Jeesus opetti: "Jos te annatte toisille ihmisille anteeksi heidän rikkomuksensa, antaa myös taivaallinen Isänne teille anteeksi. Mutta jos te ette anna anteeksi toisillenne, ei Isännekään anna anteeksi teidän rikkomuksianne" (*Matt. 6.14–15*).

Margalitin mukaan Jeesuksen opetuksen ja heprealaisen perinteen välillä ei kuiten-

kaan ole ristiriitaa. Meillä on velvollisuus antaa anteeksi niille, jotka ovat tehneet meille pahaa, mutta tämä velvollisuus ei kohdistu näihin pahantekijöihin. Anteeksi antamisen velvollisuus on eettisen velvollisuuden erikoistapaus: velvollisuus itseämme kohtaan. Meidän tulee antaa anteeksi, jotta pääsisimme eroon katkeruudesta ja kostonhimosta, jotka vaurioittavat omaa elämäämme ja estävät meitä suuntautumasta kohti tulevaisuutta. Anteeksi antaminen ei ole pahojen tekojen unohtamista vaan päätöstä olla toimimatta niiden herättämän katkeruuden ja kostonhimon perusteella ja toivoa, että emme lopulta enää kokisi katkeria ja kostonhimoisia tunteita, kun kokemamme pahan muisto palaa mieleen.

Edes itsemme takia tapahtuvan anteeksi antamisen velvoite ei ulotu aivan kaikkiin tekoihin. Margalit hyväksyy Ivan Karamazovin näkemyksen, jonka mukaan äiti ei ole velvollinen antamaan anteeksi kiduttajalle, joka oli riistänyt häneltä pikkulapsen koirien revittäväksi. Olisi karmeaa vaatia äitiä antamaan anteeksi lapsensa murhaajalle edes itsensä takia. Kenties tällöinkin voidaan sanoa: yritä päästä eroon katkeruudesta ja kostonhimosta, jos voit, jotta voit jatkaa elämääsi. Pahoja tekoja ei tarvitse unohtaa, pahimpia ei myöskään antaa anteeksi, pikemminkin niihin kohdistuu muistamisen velvoite. Elämää tuhoavasta katkeruudesta eroon pääsemisessä on kuitenkin tulevaisuuden toivo.

Juha Sibvola

Pietarin Senaatintori. Etualalla E. Falconetin veistämä Pietari Suuren ratsastajapatsas Vaskiratsastaja (1782), taustalla Talvipalatsi. Helsingin yliopiston kirjasto. Kuva: Matti Ruotsalainen.

TIMO VIHAVAINEN

Tuhon myytit ja todellisuus Pietarin historiassa

Maailmassa tuskin lienee toista kaupunkia, joka lyhyen historiansa aikana olisi kokenut yhtä dramaattisia vaihteita kuin Pietari. Lienee myös vaikea osoittaa mitään toista kaupunkia, johon myytit liittyisivät yhtä elimelisesti kuin Pietariin.

■ Selitystä Pietarin poikkeuksellisuudelle ja sen herättämille voimakkailla reaktioille voidaan hakea jo sen perustamistavasta. Tuskinpa voidaan löytää toista vastaavallaista esimerkkiä suurkaupungin rakentamisesta mahtikäskyllä ja kaikkia mahtivaltion resursseja käyttäen ja tämän tapahtuessa vieläpä aivan uudelle, vasta valloitetulle alueelle, kauaksi oman maan varsinaisista keskuksista.¹

Pietarin sijainti, joka oli sen huollon kannalta jokseenkin hankala, seudun epäterveellisyys ja etenkin sen vaaranalainen asema Nevan mahtavien oikkujen armoilla herättivät jo osaltaan vastustusta uutta pääkaupunkia kohtaan ja epäuskoa sen tulevaisuuteen. Ensimmäiset vakavat tulvat sattuivat vielä Pietarin eläessä.

Luultavasti merkittävämpi seikka, joka voimisti Pietarin vastaisia reaktioita, oli kuitenkin se, että Pietari Suuri pyrki nimenomaisesti luomaan kaupungistaan "euroop-

palaista", mikä merkitsi sitä, että se muodostui ei-venäläisen elämäntavan ja maailmannäkemyksen symboliksi ja sitä mukaa vanhan perinteisen Venäjän kannattajien sylkykupiksi. Tämä asetelma korostui voimakkaasti 1800-luvun slavofiilien ajattelussa, mutta toki myös jo kaupungin perustamiskaudella. On syytä muistaa, että Pietari Suuren suorittama vallankumous maansa "eurooppalaistamiseksi" oli äärimmäisen radikaalia politiikkaa ja merkitsi suoraa hyökkäystä koko perinteistä elämänjärjestyksestä vastaan. Se oli mahdollista vain häikäilemättömän väkivallan turvin. Koko laajaa Venäjää Pietari ei mitenkään kyennyt nopeasti muuttamaan ja niinpä hän pyrki luomaan edes yhden dynaamisen keskuksen, jossa vanhan sulkeutuneen ja takapajuisen Venäjän inertia olisi voitettu ja josta uusi kulttuuri voisi vähitellen levitä koko maahan.

Pietari itse nimitti kaupunkia "paratiisiseen" ja luonnollista oli, että vanhoillisille – muun muassa vanhauskoisille – kaupunki sitten vastaavasti symbolisoi helvettiä. Pidettiinhän Pietari Suurta kansan syvissä riveissä laajasti antikristuksena, joka oli esimerkiksi tuhonnut vanha ajanlaskun eli "varastanut ajan Jumalalta" ja ajanut Jumalan antaman partansa ja pakottanut muutkin niin tekemään. Ylipäätään väärauskoisina pidettyjen nemsien tapoja matkimalla tsaari oli kaikin tavoin herjannut vanhoja, kristilliseksi ja pyhiksi ymmärrettyjä venäläisiä perinteitä.² Vanhan, oikeauskoisen venäläisen perinteen rinnalle ja sen uhmaajaksi Pietari oli tuonut länsimaisen tieteen, joka kansan keskuudessa ymmärrettiin jopa noituuden lajiksi taikka parhaimmillaan väära-

uskoisten nemtsien ”viekkaudeksi” (*bit-rost*).³ Pietarin nimittäminen uudeksi pääkaupungiksi oli myös jyrkässä ristiriidassa sen kanssa, että Moskova oli aikoinaan nimetty kolmanneksi Roomaksi, vieläpä sillä lisäyksellä, että neljättä ei tule.

Pietarin kaupungin vihollisiin kuului ainesta sekä talonpoikaisen kansan keskuudesta että muiden Pietarin sortamien ja syrjäyttämien ryhmien joukosta, aina yhteiskunnan huipulle saakka. Pietarin hylätty puoliso Jevdokija Lopuhina kirosi tradition mukaan Pietarin kaupungin sanoin ”Pietarin on tyhjennyttävä!” (*Piterburhu byt pusttu*).⁴ Kaupunki ei toki koskaan ole tyhjentynyt, mutta siihen liittyviä myyttejä ja paineita pääkaupungin siirtämiseksi takaisin Moskovaan oli jo alusta pitäen olemassa ja ensimmäisen kerran siirtokin toteutettiin lyhyeksi aikaa jo Pietari II:n toimesta vuosiksi 1728–32. Vaikka pääkaupunki hallinnollisen keskuksen ominaisuudessa siirtyikin vuonna 1712 Pietariin, voidaan todeta, että myös Moskova säilytti vanhan symbolisen asemansa toisena pääkaupunkina, josta myös käytettiin vastaavaa nimitystä (*stolitsa*). Siihen sillä kaksinetuhansine kirkkoineen olikin maailman ainoan itsenäisen ortodoksisen valtion traditionaalisenä keskukseenä ilmeinen symbolinen oikeutensa.

Sieluton suon kaupunki

Itse uuden pääkaupungin rakentaminen oli valtava voimainponnistus, joka myös vaati runsaasti kuolonuhreja, kuten kaikki vastaavat työmaat noihin aikoihin. Epähygieeniset leiriolosuhteet verottivat tehokkaasti kymmentuhantaisia rakentajien joukkoja, jotka tuotiin työpaikalleen vartioituina.⁵ Kaupungin rakentamisessa vuosikymmenien mittaan menehtyneiden määrää on erittäin vaikea arvioida, mutta tyhjäästä ei suinkaan ole syntynyt se sananparsa, että Pietari on rakennettu ”luille ja kyynelille”. Nimenomaan vankityövoiman osuus oli alkuaikoina suuri, mukana tietenkin myös esimerkiksi Ruotsin armeijan sotavankeja, mutta työläisten valtaosan muodostaneiden maaorjienkaan tilanne tuskin lienee ollut oleellisesti parempi. Jopa joukkopakoja työpaikoilta tapahtui, mihin hallitus vastasi julistamalla,

että paenneiden sijaan oli heidän isänsä, äitinsä, vaimonsa tai lapsensa vangittava siksi, kunnes karkulaiset palaavat Pietariin.⁶

Pietarin sijainti Nevan suulla altisti sen tulville, jotka syntyivät länsimyrskyjen ja Laatokasta virtaavan veden yhteisvaikutuksesta. Mittasuhteiltaan pienempiä, mutta silti tuhoja aiheuttaneita tulvia on Pietarin historiassa ollut paljonkin, toisen maailmansodankin jälkeen vedenpinta on useaan otteeseen noussut yli kaksi metriä, mikä aiheuttaa jo huomattavia tuhoja, mutta vasta yli kolmen metrin vedennousut alkavat seuraukseltaan lähennellä katastrofia. Tällaisista tapauksista kuuluisimpia ovat vuoden 1824 ja vuoden 1924 tulvat. Edellisessä – joka toimii Pushkinin ”Vaskiratsastaja”-runoelman taustana – vesi nousi peräti 4,1 metriä. 462 talon kerrotaan tuolloin tuhoutuneen täysin ja 3 681:n vaurioituneen. Jälkimmäisellä kerralla 40–42 metriä sekunnissa puhaltanut myrsky peitti veden alle yli puolet kaupungin alueesta. Tilastojen mukaan 2 miljoonaa neliometriä katukäytäviä, yli 5 000 vaurioitui ja yli sata teollisuuslaitosta joutui keskeyttämään toimintansa. Vaikka tulvat eivät sinänsä ole koskaan vakavasti uhanneet itse kaupungin olemassaoloa, ovat vuodesta 1703 lähtien tapahtuneet 270 yli 1,5 metrin vedennousua tehokkaasti pitäneet yllä tietoisuutta sen aseman vaaran-

1. Mahtikäskyllä perustetuista kaupungeista sopii tietenkin esimerkiksi vaikkapa Helsinki, mutta muutoin näiden kahden kaupungin alkutaipaleilla ei juuri yhteistä olekaan.

2. Ks. N. Riasanovsky (1985) *The Image of Peter the Great in Russia History and Thought*, Oxford: Oxford University Press, 74–85. Traditionaalista venäläisyysden tabuista ks. Gabriele Scheidegger (1993). *Perverses Abendland – barbarisches Russland*. Zuerich: Chronos, passim.

3. James Billington (1967) *The Icon and the Axe*. New York: Alfred A. Knopf, 122–23.

4. Vuonna 1722 Pietarin Salainen kanslia totesi liikkeellä olevan huhuja siitä, että ennustus oli pikaisesti käymässä toteen. Ks. A. V. Predtetski (1955) 'Osnovaniye Peterburga', teoksessa *Otsberki istorii Leningrada*, tom 1. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk, 50.

5. Lindsey Hughes (1998) *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven and London: Yale University Press, 213–14.

6. A. E. Suknovalov (1955) 'Ekonomitsheskaja zhizn Peterburga do 60-h gg. XVIII v.' *Otsberki istorii Leningrada* 61.

alaisuudesta.⁷ Rakenteilla olevan padon on määrä muuttaa tilanne. Valmistuttuaan se turvaisi kaupungin jopa 5,3 metrin vedenousulta.

Suurimmat Pietarin kokemat katastrofit ja myös sen pysyväistä laatua oleva pääkaupunkiaseman menettäminen sijoittuvat 1900-lukuun, mutta on merkillepantavaa, miten voimakkaiksi Pietarin vastaiset emootiot ja myös sen tuhon ennustukset kehittyivät jo 1800-luvulla. Niin slavofiilien kuin zapadnikkienkin taholla Pietarin symboliseksi antipodiksi nousi Moskova. Pietari symbolisoi sen kriitikoille mekaanisuutta, kun taas Moskova oli ”orgaaninen”. Pietaria pidettiin keinotekoisena Moskovan symbolisoidessa luonnollisuutta. Pietari oli ”tehty”, ja Moskova taas loi itse itsensä.⁸ ”Rationaalista” ja ”mekaanista” Pietaria pidettiin myös toimeliaisuuden keskuksena, kun taas Moskovaan katsottiin keskittyvän joutilaisuuden ja saamattomuuden. Tämä näkemys on havaittavissa niin Katariina II:lla kuin 1920-luvulla kirjoittaneella G. P. Fedotovilakin.⁹ Kulttuurihistorioitsija B. M. Eihenbaumin luonnehdinnan mukaan Pietarilta puuttui sielu, jota se historiassaan ei ollut koskaan tarvinnutkaan, sen sijaan se keskittyi ajattelemiseen, järkeilyyn. Moskova puolestaan eli tunteella, se oli myös maisemaltaan maalauksellinen, kun taas Pietari oli yhtä piirustusten, ääriivojen ja kaavojen kokoelmaa.¹⁰ Pietari oli slavofiilien mielestä vieras elementti Venäjän ruumiissa, pala Eurooppaa siellä, missä sen ei pitänyt olla. Slavofiili Konstantin Aksakov, joka esitti pääkaupungin palauttamista Moskovaan, innostui jopa – Aleksanteri Nevskin teot unohtaen – julistamaan: ”Pääkaupungiksemme tuli kaupunki, jolla on vieras nimi ja joka sijaitsee vierailta rannoilla, joita mitkään historialliset muistot eivät liitä Venäjään ...”¹¹

Aleksandr Herzenille Pietarissa oli vihattavaa sekä sen epäkansallisuus että sen symbolisoima sosiaalinen vääryys. Hänen mielestään

”Tuolla suolla, todellisella suolla sekä fyysisessä että moraalisisessa mielessä ... tapaa näkymän, jollaista ei ole yhdessäkään

muussa maailman maassa: mongolinen viljeily sekoittuu bysanttilaiseen kataluuteen ja kaikki tämä peitetään kehnosti eurooppalaisella vaatteella: siinä sekoittuvat sivistymättömyys ja itsevarmuus, joka perustuu ranskalaisten lehtien ja englantilaisten romaanien lukemiseen, niihin liittyy täydellinen tietämättömyys Venäjästä, sillä nuo ihmiset eivät koskaan ole asuneet maatiiloillaan ... siihen liittyy ansaitsematon ylenkatse moskovalaisia ja provinssin asukkaita kohtaan, ylenkatse, johon jälkimmäiset vastaavat häijyydellä, mutta vain ansaitusti ...”

Herzenin mielestä kukaan rehellinen ihminen ei voinut olla vihaamatta tuota ”Babylonia”.¹²

Kivinen Pietari terävine ääriivoineen muodosti jyrkän kontrastin puiseen Moskovaan, joka symbolisoi myös Venäjän naiseliseksi ymmärrettyä perinnettä, Pietarin ollessa luonteeltaan miehinen: Venäjän raiskaajan, Pietari Suuren ylpeyden luomus.¹³ Kun ylpeys oli oikeauskoisen kristityn pahin synti, oli luonnollista nähdä siitä seuraavan rangaistuksen – tuhon – koituvan Pietarin kohtaloksi. Pietarista ”tuomittuna kaupunkina” (*grad obretshennyj*) puhuttiin usein jo 1800-luvulla. Ajatuksen Pietarin häviön pikaisesta lähestymisestä toivat voimakkaasti esille kuitenkin vasta 1900-luvun apokalyptikot, joista monet sitten saivatkin nähdä kaupungin dramaattisen tyhjenemisen vallankumouksen jälkeen ja eräät ilmeisesti myös toisen maailmansodan ajan piirityksen kauhut. Vuosina 1917–18 useat kirjailijat näkivät Venäjän pian ”vapautuvan” Pietarista ja kaupungin peräti tyhjenevän, kuten vanha ennustus edellytti.¹⁴ Joku luuli havaitsevansa Ilmestyskirjan neljän ratsastajan itse asiassa sijaitsevan Pietarissa: valkea ratsu oli Pietari Suuren ratsastajapatsas, ruskea ratsu Klodtin Nikolai I:n patsas ja musta ratsu Aleksanteri III:n patsas. Neljäs, eli kalvas ratsu sijaitisi jo näkymättömänä Mars-kentällä.¹⁵

Paheen vai parannuksen tiellä

1900-luvun alun näkemysten taustalla on huomioitava ne tuohon aikaan laajalle le-

vinneet käsitykset, joiden mukaan degeneraatio, sekä suoranaisessa että kuvaannollisessa mielessä oli länsimaisen kulttuurin kalvava sairaus, josta paraneminen oli sen kiireisin ja tärkein tehtävä.¹⁶ Parannuskeinot arvioitiin usein sangen radikaaleiksi: suuri yhteiskunnallinen vallankumous tai maailmansota olivat monien mielestä tarpeeksi väkeviä lääkkeitä, joilla voitaisiin polttaa pois arvoton aines kulttuurista ja yhteiskunnasta.¹⁷ Tavanomaisen käsityksen mukaan degeneraatio ja yleensä kaikkinaisen pahe iti ja sikisi nimenomaan suurkaupungeissa. Terve maalaisväestö ei sille altistunut, kun taas suurkaupunki kasvatti niin juuretonta proletariaattia ja elostelevaa herrasväkeä kuin myös juoppoutta, sukupuolitauteja ja muita lieveilmiöitä, joiden arveltiin myös huonontavan ”rotua”. Suurkaupunki sinänsä – ei ainoastaan Pietari – nähtiin usein luonteeltaan epäkansallisena ja ”kulttuurin” vastaisena, ”sivilisaation” piiriin kuuluvana epäterveenä ilmiönä, jota oli sellaisenaan vastustettava. Idea levisi Suomeenkin ja tätä taustaa vasten lienee myös nähtävä se seikka, että Pietarin hävittämistäkin haviteltiin 1910–20-lukujen vaihteessa tietyissä äärioikeistolaisissa piireissä.¹⁸

Koko maailmassa monimiljoonaisia suurkaupunkeja oli 1900-luvun alussa vain muutamia. Suurin oli Lontoo 6,5 miljoonalla asukkaallaan, sitten tulivat New York (4 200 000), Pariisi (3 300 000) ja Berliini (2 700 000). Pietarissa asukkaita oli 1 400 000.¹⁹ Tämä merkitsi, että se oli maailman yhdeksänneksi suurin kaupunki. Pietarin kasvu oli seuraavina vuosina vielä erityisen nopeaa ja vallankumouksen aikoihin sen asukasmäärä arvioitiin jo 2 100 000:ksi.

Kuten tunnettua, Venäjällä myös agraarisosialistit vastustivat kapitalismin – ja sen tuotteen, suurkaupungin – tuloa Venäjälle. Marxilaisille sen sijaan moderni metropoli oli osa luonnollista kehitystä, joka ennen pitkää veisi kaiken muuttavaan vallankumoukseen. Proletariaatti, jonka syntyä ja kasvua useimmat muut kauhistelivat, oli marxilaisten kannalta myönteinen ja lainomainen ilmiö. Tulkoon kuitenkin mainituksi, että myös bolshevikkien piirissä oli oma antiurbanistinen virtauksensa ja myö-

hemmin 1920–30-lukujen vaihteessa oli olemassa enemmän tai vähemmän vakavia suunnitelmia siitä, että suurkaupungit purettaisiin ja ihmiset keskittyisivät asumaan pieniin asutuskeskittyymiin, joissa kaikki sosiaaliset toiminnot olisi mahdollista hoitaa ihanteellisella tavalla.²⁰

Vuosina 1917–18 apokalyptiset näyt Pietarin tyhjenemisestä olivat jo saamassa todellisuuspohjaa. Kaupungin huoltovaikeudet kärjistyivät ensimmäisen maailmansodan katkaistessa meriyhteydet, mikä merkitsi muun muassa englantilaisen kivihii-

7. Ks. (1992) *Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad. Entsiklopeditsbeski spravotsbnik*. Sankt-Peterburg: Nautshnoje izdatelstvo bolshaja rossijskaja entsiklopedija, 407–408.

8. K. G. Isupov (2000) 'Dialog stolits v istoritsheskom dvizhenii', teoksessa *Moskva-Peterburg: pro et contra*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Russkogo hristianskogo gumanitarnogo instituta, 14.

9. Isupov (2000) 9, 65.

10. Isupov (2000) 54.

11. Isupov (2000) 31.

12. Isupov (2000) 39.

13. Isupov (2000) 53; Venäjän luonteesta ks. Nikolai Berdjajev (1970) *Filosofija neravenstva*. Paris: YMCA-Press, 16–18.

14. Isupov (2000) 62, 69.

15. Isupov (2000) 61.

16. Ks. esim. Hans Guenther (1993) *Der sozialistische Uebermensch. Maxim Gorkij und der sowjetische Heldenmythos*. Stuttgart-Weimar: B. Metzler, 53–56.

17. Ks. Tästä esim. Pekka Pesonen (1987) *Vallankumouksen henki bengen vallankumouksessa*. Helsinki: Slavica Helsingiensia supplementum II, 86–87; Nikolai Berdjajev (1990) *Sudba Rossii*. Moskva: Izdatelstvo MGU, 156–59.

18. Ks. Esim. George L. Mosse (1966) *The Crisis of German Ideology*. London: Weidenfeld & Nicolson, 21–23.

19. Kysymys sinänsä on suomalainen suurkaupunkivastaisuus, joka ilmeni selkeästi maailmansotien välisessä oikeistolaisessa ajattelussa ja jota on havaittavissa vasemmistolaisissakin piireissä: esimerkiksi Irmari Rantamala 'Algot Untolan *Harbama*-romaanissa Pietari esitetään "Hiiden myllynä", jossa porvaristo tuhoaa kansan työn tulokset hillittömässä irstailussaan. Suomalainen Pietari-vastaisuus, joka ilmenee esim. E. E. Kailan hurjissa ideoissa Pietarin hävittämisestä sekä maailmansotien välisen ajan tieteisromaanien kuvitelmissa, on epäilemättä nähtävä aikakauden yleisten aatteiden yhteydessä, vaikka vastaava aatehistoriallinen selvitys onkin tekemättä. Kailasta ks. Martti Ahti (1999) *Ryssän vibassa*. Elmo Kaila. Porvoo ym.: Otava, passim.

20. <http://geography.tqn.com/library/weekly/aa011201f.htm> (17.1.2003).

20. Ks. S. Frederick Starr (1978), Visionary Town Planning during the Cultural Revolution. Teoksessa Sheila Fitzpatrick (toim.) *Cultural Revolution in Soviet Russia 1928–1931*. 217–240.

tulon lakkaamista. Sitä oli mahdotonta korvata esimerkiksi suomalaisilla haloilla, joita kyllä vietiin kaupunkiin niin paljon kuin kyettiin. Kun kaupungin pitkät huoltolinjat, jotka sodan johdosta muutoinkin olivat ylläpidettyjä, tukkeutuivat keväällä 1917, olivat vallankumouksen eräät keskeiset edellytykset valmiina. Vallankumoukset ja sisällissota eivät tietenkään olleet mikään lääke reaalityökalouden ongelmiin ja yhdessä ne aiheuttivat Pietarille ennenkuulumattoman demografisen katastrofin. Kaupungin väkiluku laski vuoden 1917 yli kahdesta miljoonasta vuoden 1921 noin 700 000:een.²¹

Mary McAuleyn sanoin: ”Keväällä 1921 Petrograd, Venäjän teollinen keskus oli kuoleva kaupunki, jonka väestö oli huvennut ja teollisuus seisahtanut. Sen jäljellä olevat asukkaat olivat sairaita ja nälkäisiä”.²² Tässä voitiin jo todella puhua Pietarin tyhjenemisestä. Ilmiö liittyi ennen muuta sotakommunismien komentotalouteen, jonka tuhoisimpia ilmentymiä oli ns. ”elintarvikediktaattori”. Sen puitteissa elintarvikkeiden myynti oli valtion monopolina. Elintarvikkeiden kortit oli jaettu neljään kategoriaan väestön sosiaalisen aseman mukaan ja alimpaan kastiin kuuluvat, jotka eivät pystyneet hankkimaan ravintoa ohi korttisysteemin, eivät kyenneet pysyttelemään annoksillaan hengissä. Tosin systeemi vuosi kuin seula, mikä pelasti suuren joukon ihmisiä nälkäkuolemasta.²³

Väestökadosta Pietari toipui NEP-kaudella nopeasti ja sotakommunismien vuosina poltetut huonekalut, aidat ja kirjat olivat kaikki ainakin jossain määrin korvattavissa. Vuonna 1918 tapahtunut pääkaupunkiaseman menettäminen merkitsi sen sijaan pudotusta korkealta: Pietari, joka oli nimenomaan rakennettu pääkaupungiksi ja jota ylimystön runsas läsnäolo oli leimannut ja palatsien paljous koristanut, vaipui nyt provinsiaaliseksi keskukseksi, jonka entisten reuna-alueiden *cordon sanitaire* ja oma rautasiripun alkumuoto yhä tehokkaammin eristivät entisistä kansainvälisistä yhteyksistään.

Ylimystön ja intelligentsijan edustajat olivat lähteneet suurin joukoin maanpakoon.

Myös kaupungin aiempi runsas ulkomaalaisväestö oli romahtanut. Aiemmin ylenkatsottu Moskova, jota oli hiukan säälivään sävyyn nimitetty ”purppuraan puetuksi leskeksi” tuli nyt neuvostojen maan ja koko maailman proletariaatin symboliseksi pääkaupungiksi, joka symbolisoi nousevan yhteiskuntaluokan nuorekasta voimaa. Pietari sen sijaan joutui vuorostaan alistumaan ”provinsiaaliseen kohtaloonsa”, kuten runoilija Anna Ahmatova asian ilmaisi.

Muutos näkyi symbolisesti kaupungin nimen muuttamisessa Leningradiksi vuonna 1924,²⁴ mutta muutos oli luonteeltaan myös sangen konkreettinen. Kaupungin aristokraattista luonnetta pyrittiin muuttamaan asuttamalla suuri määrä proletaareja entisiin ylimystön asuntoihin,²⁵ mikä osoitautui vähemmän toimivaksi ratkaisuksi työpaikkojen sijaitessa muilla alueilla. Niinpä tehtiin myös yritys uuden, proletarisen Leningradin keskustan luomiseksi Moskovski prospektin alueelle. Tuloksena oli edustava kokoelma aikansa monumentaalista arkkitehtuuria, mutta varsinainen kaupungin keskuksen paikka ei siirtynyt.²⁶

Leningradilla oli myös oma vallankumouksellinen neuvostoidentiteettinsä ja sitä oli vanhastaan pidetty myös ”proletaarisempana” kuin kauppiaskulttuurin sävyttämää Moskovaa. Kommunismien puolueen sisäisissä selvytyksissä leningradilainen oppositio kuitenkin toistuvasti murskattiin vuosina 1926, 1935–37 ja 1949–52, mikä osoitti konkreettisesti, ettei äärimilleen keskitetty neuvostokomento sietänyt alueellistakaan kilpailua, ideologisesta puhumattakaan.

Katastrofi

Suurin katastrofi Pietarin/Leningradin historiassa ja ilmeisesti myös jopa suurin vastaava suurkaupunkia kohdannut vastaava koettelemus tunnetussa historiassa oli toisen maailmansodan aikaisen saarron aiheuttama nälkäkatastrofi siviiliväestön keskuudessa.

Leningradin saartoon johtaneet sotilaalliset operaatiot tunnetaan sangen hyvin. Hitlerin ilmeisenä tarkoituksena oli tuhota lännessä puna-armeijan päävoimat estäen niiden perääntyminen syvälle Venäjälle.

Tämän jälkeen oli Leningrad määrä vallata häikäilemättömällä hyökkäyksellä armeijaryhmä Nordin toimesta armeijaryhmä Mit-ten avustaessa operaatiota. Leningradin jäl-keen olisi vuorossa ollut Moskova. Suun-nitelman epäonnistuttua joka kohdassaan saksalaiset turvautuivat piiritykseen, jonka kestäessä kaupunki oli määrä hävittää pom-mituksin ja tykistölellä.²⁷ Operaatioon antoivat oman panoksensa myös suomalaiset joukot, jotka hyökkäsivät pohjoisessa Syvärin yli ja Kannaksella suunnilleen van-halle rajalinjalle.²⁸ Tämän tuloksena kau-punki menetti muun muassa suoran yhtey-den vanhan Muurmannin radan kautta ul-komaailmaan. Suomenlahden kautta kulke-va yhteys oli luonnollisestikin myös katkais-tu. Erittäin verisissä taisteluissa venäläisten onnistui kuitenkin pitää hallussaan kaista-le Laatokan etelärantaa, mikä mahdollisti kaupungin huollon ns. elämäntietä pitkin.²⁹ Suomalaiset puolestaan pysähtyivät Syvärin taakse eivätkä saksalaisetkaan pystyneet etenemään Tihvinän kautta Syvärille, joten saarto jäi epätäydelliseksi. Vastoin Hitlerin odotuksia kaupunki ei antautunut, vaan kesti 900 päivän mittaisen piirityksen, mikä aiheutti valtavat uhrit sekä sotilas- että si-iviiliväestölle.

Kaappauksen epäonnistuttua saksalaiset alkoivat kypsyttää mottia tykistölellä, len-topommituksilla ja propagandalla. Venäläis-ten tietojen mukaan kaupunkiin ammuttiin 148 000 tykistökranaattia ja pudotettiin lä-hes 103 000 palopommia sekä 4 600 räjähd-yspommia mikä merkitsee neliökilometriä kohti keskimäärin 16 räjähdys- ja 320 pa-lopommia sekä 480 000 kranaattia.³⁰ Kau-pungin ”tuhoaminen” näillä keinoin, mistä saksalaiset olivat puhuneet, osoittautui täy-sin mahdottomaksi, vaikka tuhoja toki tuli. Venäläisten tietojen mukaan tuhoutui 3 174 rakennusta ja 800 teollisuuslaitosta. 16 747 henkeä kuoli ja suunnilleen kaksinkertai-nen määrä haavoittui. Vaikka nämäkin lu-vut sinänsä ovat suuria ja verrattavissa esim. moniin Saksan kaupunkien pommituksiin, vaati kiristynyt nälänhätä ja muunkin huol-lon romahtaminen uhreja vielä monin ver-roin enemmän.

Nälänhädän tuhoisuuteen myötävaikutti-

vat useat tekijät, tärkeimpänä tietenkin se, että pääsy kaupunkiin ja sieltä pois oli pii-rityksen kiristyttyä erittäin vaikeaa ja tarvittavassa määrin mahdotonta. Siviiliväes-töä ehdittiin ajoissa evakuoida vain vajaa puoli miljoonaa ja piirityksen alkaessa kau-pungissa oli yhä 2,5 miljoonaa kanta-asu-kasta ja lisäksi satoja tuhansia pakolaisia. Evakuointi kohdistui aluksi tehostetusti sel-laisiin henkilöihin, jotka olivat suomalaista tai saksalaista sukua ja joita pidettiin epä-luotettavina. Kun piirityksen tulevia kauhujia ei osattu ennalta aavistaa, vastusti osa vä-estöä myös aktiivisesti evakuoimia ja jäi paikoilleen käskyistä ja kehotuksista huo-limatta.³¹ Periaatteessa kaupungissa myös

21. *Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad* (1992), 417.

22. Mary McAuley (1991) *Bread and Justice. State and Society in Petrograd 1917-1922*, Oxford: Clarendon Press, 43; Alec Nove (1992) *An Economic History of the USSR 1917-1991*, Penguin Books, 55, 60-61.

23. Ks. Tästä Mary McAuley (1991), 286-288, 298.

24. Kaupungin nimihän oli vuonna 1914 nationalis-min nousun huumassa jo venäläistetty Petrogradiksi. Tätä muotoa ”internationalistit”, kuten bolshevikit usein kieltäytyivät käyttämästä.

25. Tätä taustaa vasten on nähtävä Kuzma Petrov-Vod-kinin tunnettu maalaus *Tupaantuliaiset* (1935), jossa työläisasuiset henkilöt seurustelevat seurapiirityyliin Nevan ja Pietari-Paavalin linnoituksen hämmöttäessä taustalla. Juuri samana vuonna aatelisia karkotettiin Leningradista joukoittain. Ks. Sofija Tshujkina (2000) 'Dvorjane na sovetском рынке труда (Leningrad 1917-1941)', teoksessa *Normy i tsennosti posvednevoj zbizni*, St.Peterburg: Neva, 153.

26. Katerina Gerasimov, Sofia Tshujkina (2000) 'Ot kapitalisticheskogo Peterburga k sotsialisticheskomu Leningradu', teoksessa *Normy i tsennosti posvednevoj zbizni*, St. Peterburg: Neva, 34-44.

27. Ks. David M. Glantz (2002) *The Battle for Lenin-grad 1941-1944*, University Press of Kansas, 26-27.

28. Tähän liittyen on tehty jopa yritys vierittää syyt Leningradin piirityksen tuhoista suomalaisten harteille. Ks. N. I. Baryshnikov (2002) *Blokada Leningrada i Finljandija 1941-1944*, Johan Beckman Institute: Sankt-Peterburg-Helsinki. Varsin sekavassa argumen-toinnissaan kirjoittaja kylläkin samalla myös myöntää sen, että suomalaiset pidättäytyivät hyökkäyksistä Len-ingradiin.

29. Nykyisten virallisten tietojen mukaan syksyn 1941 puolustustaistelun tappiot rintamalla olivat 214 000 henkeä ”peruuntamattomia” (kaatuneita ja kadonneita) ja 130 000 haavoittuneita. Grif sekretnosti snjat (1992), Moskva: Vojennoje izdatelstvo, 167-168.

30. A. V. Darinski, 'V. I. Startsev', *Istorija Sankt-Peterburga. XX vek* (1997), Sankt-Peterburg: Glagol, 140.

31. Ajanmukainen, runsaasti dokumentoitu, mm. sala-isen poliisin (NKVD) raporteihin perustuva esitys aiheesta on N. Lomagin (2002) *Neizvestnaja blokada I-II*, Sankt Peterburg: Neva, Moskva: Olma Press.

oli huomattavan runsaat varastot erilaisia elintarvikkeita, mutta osa niistä tuhoutui jo heti alkuvaiheessa ns. Badajevin varastojen palaessa.

Kuten sotakommunismin aikana, jouduttiin turvautumaan korttiannoksiin, jotka nopeasti pienenevät. Erona edelliseen katastrofiin oli, että lisäravinnon saanti maaseudulta oli mahdotonta. Kortit oli nytkin jaettu eri kategorioihin, ja aluksi työläiset saivat vielä leipää 800 g päivässä ja virkailijat tai elätettävät puolet tästä. Lisäksi tulivat tietenkin muut elintarvikkeet, jotka myös oli säännöstelty. Jo lokakuussa 1941 annokset kuitenkin kutistuivat tappavan pieniksi ja työläisille jaettiin 250 grammaa leipää ja muille puolet tästä. Polttoainekriisi kärjisti tilannetta ja siviiliväestön kuolleisuus alkoi vuoden vaihteessa nousta huimasti. Joulukuussa 1941 ja tammi-helmikuussa 1942 tuotiin Piskarjovskin hautausmaalle 5 000–10 000 ruumista päivässä.³²

Väestö väheni nopeasti ja 1.8.1942 jäljellä oli enää 807 000 henkeä, kun vielä lokakuussa asukkaita oli ollut 2 371 000. Kadonneista puolestatoista miljoonasta oli kuolleiksi rekisteröity 573 235 tapausta ja evakuoitu 813 000 henkeä. Armeijaan oli mennyt noin 100 000. Elintarviketilanne parani tämän jälkeen. Nälästä tavalla tai toisella johtui suurin osa kuolemantapauksista, vaikka ”nälkää” sellaisenaan ei rekisteröity kuolinsyiksi. Vuoden 1942 kuolemista noin puolet (52,2 %) rekisteröitiin johtuviksi ”muista syistä”, joille tilastoissa ei ollut omaa palstaansa: dystrofiasta, avitaminoosista ja sotavammoista. Lisäksi mm. sydäntaudit (21 %), maha-suolitulehdukset (8,5 %) ja keuhkokuume (5 %) olivat merkittäviä kuolemansyitä.³³ Nimikkeistä huolimatta voidaan nälkää tietenkin pitää ylivoimaisesti tärkeimpänä kuolleisuuden vaikuttaneena tekijänä, mikä on ilmeistä jo verrattaessa blokadnikkeja vastaavaan populaatioon saarron ulkopuolella. Kuolonuhrien kokonaismäärää selvitetään edelleen ja tutkijoiden arvioimaa määrää 653 000 on monesti pidetty aivan liian pienenä ja liikkeellä on muitakin lukuja, aina miljoonaan henkeen saakka ja jopa ylikin.³⁴

Joka tapauksessa Leningradissa oli

1.1.1944 jäljellä enää 557 760 henkeä, joista 77,5 % naisia. Rakennetta selittää paitsi miesten aluksi suurempi kuolleisuus, myös heidän siirtymisensä rintamalle. Kyseessä oli ennenkuulumaton väestökatastrofi koko tunnetussa historiassa, suurkaupungin siviiliasukkaiden määrähän oli laskenut suunnilleen yhteen kuudesosaan. Luvut antavat kuitenkin piirityksen kauhuista vain kalpean kuvan. Siitä, mitä massamittainen nälkkäkuolema käytännössä tarkoitti, voi saada konkreettisemmän käsityksen lukemalla NKVD:n mielipidetarkkailuraportteja.³⁵ Mainittakoon, että kaupungissa selvitettiin noin kaksi tuhatta ihmisyöntitapausta, jotka kasautuivat talveen 1941–42. Raporteissa niitä kuvataan konkreettisesti.

Sotilasuhreja kaupungin puolustus vaati vieläkin enemmän kuin siviiliuhreja. Virallisten laskelmien mukaan Puna-armeija menetti näissä taisteluissa noin kymmenen prosenttia kaikista sodan ajan menetyksistään eli kaatuneina, vankeina ja kadonneina 1 017 881 henkeä ja haavoittuneina ja sairaina 2 418 185 henkeä eli kokonaistappiot olivat 3 437 066 sotilasta. Kaiken kaikkiaan Leningradin puolustustaistelun kuolonuhrien määrä siis nousee noin 1,6–2,0 miljoonaan henkeen. Kuten David Glantz huomauttaa, tämä on kuusi kertaa enemmän kuin USA:n yhteenlasketut tappiot koko toisessa maailmansodassa.³⁶

Kuten tutkimuksessa on todettu, Hitlerin idän-sotaretki oli luonteeltaan toisenlainen kuin hänen aikaisemmat sotatoimensa ja siihen liittyi alusta pitäen kansainvälisen oikeuden vastaisia elementtejä. ”Vernichtungskrieg” otti suoranaiseksi tavoitteekseen niin ihmisten kuin aineellisenkin perinnön tuhoamisen. Kaupungeista Leningrad ja Moskova oli ilmeisestikin tarkoitus hävittää.³⁷ Tässä suhteessa Hitlerin sodalla oli uuden ajan historiassa ainutlaatuisia päämääriä ja vertauskohtia lienee haettava aina antiikista saakka.

Hitlerin motiiveja maanisen tuhoamisajatuksen takana lienee mahdotonta lopullisesti selvittää. Ne näyttävät liittyneen hänen geopolitiittisiin ”elintila”-näkemysinsä, joihin liittyi ”slaavien” tunkeminen Uralille ja sen taakse.³⁸ Symbolisesti näyttää Hitler

halunneen tehdä vastaavan ”suurteon” kuin Pietari Suuri, kuitenkin ilman konstruktivistista sisältöä. Erään Hitlerin lausuman mukaan Leningrad olisi ollut tuhottava siksi, ettei Suur-Saksan hallitseman Itämeren piirissä saanut olla suurta kilpailevaa satamaa.³⁹ Lienee todennäköistä, etteivät Pietari-myytin versiot ”tuomitusta kaupungista” vaikuttaneet Hitlerin ajatteluun, lukuun ottamatta mahdollisesti niitä käsityksiä kaupungin ”keinotekoisuudesta”, jotka levisivät myös ajan geopolittiseen kirjallisuuteen, jota Hitler ainakin jossakin määrin tunsu.

Toipuminen

Leningrad toipui toisen maailmansodan suoneniskusta verrattain hitaasti, noin viidessätoista vuodessa. Sen jälkeen kasvu jatkui ja kaupungin väkiluvun – satelliittikaupungit mukaan lukien – laskettiin vuonna 1989 jo ylittäneen 5 miljoonan rajan.⁴⁰ Toisen maailmansodan jälkeen Venäjää kuitenkin kohtasi vielä katastrofi, joka liittyi Neuvostoliiton hajoamiseen. Talouden romahdessa syntyi jo uhkakuvia uudesta nälänhädästä ja Suomessakin tiettävästi tehtiin viranomaisskenaarioita rajan yli länteen työntyvistä nälkäisistä laumoista. Tällä kertaa huoltotilanne joka tapauksessa pystyttiin pitämään siedettävänä eikä mitään akuuttia katastrofia syntynyt, vaikka sellaista povailtiin myös mahdolliseksi rakenteilla olevan uuden padon aiheuttaman saasteiden kasaantumisen, uhkaavan ydinvoimallaonnettomuuden tai muiden ekologisten syiden takia.⁴¹

Leningrad, jonka teollisuudesta jopa kolme neljäsosaa oli luettu sotateollisuuteen, kärsi joka tapauksessa uudesta tilanteesta rajusti. Asian tila näkyi myös väkiluvun notkahduksena. Viidestä miljoonasta väkiluku putosi noin neljään ja puoleen. 2000-luvun alussa nousu on kuitenkin jo alkanut.⁴² Pietari – joka otti uudelleen käyttöön vanhan nimensä vuonna 1992 – ei ole kynnnyt uhkaamaan Moskovan valta-asemaa postkommunistisella Venäjällä.

Itse asiassa näyttää siltä, että Moskova, jonne nykyään keskittyyvät Venäjän rahat, on ainakin toistaiseksi ominut itselleen suuren osan niistä ominaisuuksista, jotka aiemmin

oli tapana liittää Pietariin. Nimenomaan Moskova on nykyään se rahan ja vallan keskus, josta periferiaa tarkastellaan alaviistoon, se on ikkuna muuhun maailmaan ja se on kuumeisen toimeliaisuuden keskus. ”Pohjoiselle pääkaupungille”, Pietarille on virallisesti annettu pääkaupunkimääreistä vain ”kulttuuripääkaupungin” ja epävirallisesti ”rikospääkaupungin” nimikkeet. Kommunismin kukistumisen ja nimenmuutoksen aikoihin alkanut innostus vanhan Pietarin ja sen menneen valta-aseman palauttamisesta on joka tapauksessa tuottanut suuren määrän kirjallisuutta ja juhlavuosi 2003 myös perusteellisen kasvojen kohotuksen, jota kommunistisen aikakauden ja sen jälkeisen rappion tuhojen johdosta voikin pitää välttämättömänä esim. vesijohto- ja viemäriverkoston ja rakennuskannan pitkälle edenneen rappeutumisen takia.

Kaupungin nimen muuttamisen jälkeen on ilmestynyt valtava määrä Pietarin historiaa ja sen myyttejä koskevaa kirjallisuutta.⁴³ Paluuta vanhaan mahtiasemaan, kan-

32. A. V. Darinski (1997) *V. I. Startsev*, 136–137.

33. Zhizn i smert v blokadnom Leningrade. Istoriko-meditsinskij aspekt (2001), Sankt-Peterburg: Dmitri Bulavin, 75–80.

34. Luvut suurenevät, mikäli mukaan otetaan evakuoinnin yhteydessä eri vaiheissa kuolleet noin 400 000 henkeä, joiden kohtaloon nälkä myös ainakin osaltaan myötävaikuttanut. Ks. Esim. David M. Glantz (2002) *The Battle for Leningrad 1941–1944*, University Press of Kansas.

35. Ks. N. A. Lomagin (2000) *V tiskah goloda. Blokada Leningrada v dokumentah germanskib spetsluzhb i NKVD*. Sankt-Peterburg: Jevropejski dom. Ks. myös Lomagin (2002).

36. Glantz (2002) 469.

37. Ian Kershaw (2000) *Hitler 1936–45: Nemesis*, London: Penguin Books, 400–401.

38. Kershaw (2000).

39. Vrt. Henry Picker (1951) *Hitlers Tischgespräche. Im Fuehrerhauptquartier 1941–42*, Bonn: Athenäum-Verlag 64–65.

40. Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad (1992), 419.

41. Ks. esim. Ilmari Susiluoto (2000) *Pieni Pietarikirja*. Helsinki: Ajatus, 226 ja passim.

42. Kaupungin hallinto ilmoittaa sivuillaan 15.8.2003 väkiluvuksi 4 596 000 henkeä. Ilman satelliittikaupunkeja luku on noin puoli miljoonaa pienempi. (<http://www.gov.spb.ru/day/people>).

43. Tätä kirjallisuutta on ilmestynyt jo satoja niteitä, mukaan lukien uusintapainokset vallankumousta edeltävältä ajalta. Myyteistä esim. N. A. Sindalovski (1994) *Legendy i mify Sankt-Peterburga*. Sankt-Peterburg: Fond ”Leningradskaja galereja”.

sainvälisyyden ja toimeliaisuuden keskuksi on haikailtu, toistaiseksi ilman draamaattista menestystä. 2000-luvun alun tunnelmat Pietarissa ovat joka tapauksessa optimistisia. Vaikka esimerkiksi piiritystä käsittelevää kirjallisuutta on ilmestynyt valtavasti nyt, kun se on poliittisista syistä mahdollista, katastrofit ja niihin liittyvät myytit näyttävät ainakin toistaiseksi painuneen yleisessä tietoisuudessa taka-alalle ja leimautuneet menneisyyden ilmiöiksi. Vuoden 2003 ilmapiirissä, uusien ostoskeskusten avautuessa harva se kuukausi, leimaavat tulevaisuudenodotuksia sen sijaan nopea talouskasvu ja optimismi.⁴⁴

44. Kaupungin hallinnon tietojen mukaan tasainen talouskasvu vuodesta 1998 (romahdusmainen devalvaatio) vuoden 2002 loppuun on ollut 26,5 prosenttia ja vuoden 2003 kasvuluvuksi arvioidaan 5,3 %. Vähittäiskaupan kasvu vuonna 2002 oli Pietarissa 9,1 % (Moskovassa 3 %). (Ks. www.gov.spb.ru/economics). Tiedot internetissä 15.8.2003.

ELENA HELLBERG-HIRN

Pietari historian perinnössä

Professori Elena Hellberg-Hirn tarkastelee Pietaria nojaamalla historiaan, myytteihin ja omiin subjektiivisiin muistoihin.

■ Ensinnäkin myönnän etten ole historioitsija, vaikka historialla onkin suuri merkitys tutkimusprojektissani, joka koskee Pietaria ja kaupungin neuvostoajan jälkeisiä identifioitumiskohteita. Ehkä tämä on kuitenkin hyvä tilaisuus muistuttaa ammattimaisille historioitsijoille, että historia voi näyttäytyä erilaisena tutkijoille, jotka eivät ole historioitsijoita, puhumattakaan tavallisista ihmisistä.

Yrittäessäni antaa narratiivista taustaa niille mutkikkaille identifioitumisprosesseille, joita Pietarin kaupunki on kokenut Leningradin jälkeisen ajan ideologisissa puitteissa, olen yhdistellyt eri historiallisten aikakausien, diskurssimuotojen, poliittisten tilanteiden ja kulttuuristen kontekstien tutkimuksia, mikä näyttää minusta ainoalta keinolta osallistua tuohon laajaan diskurssiin. Tämä saattaa erota melkoisesti siitä, miten perinteiset historioitsijat yleensä käsittelevät tutkimuskohteitaan.

Kuitenkin historia on myös tarina tai pikemminkin joukko tarinoita, joita historioitsijat kertovat toisille historioitsijoille. Tämä ammattimainen historia eroaa historiallisia paikkoja ja henkilöitä koskevasta kansantarinoista. Kansan mielessä nuo tarinat osaltaan muodostavat tiedon kerrostumaa, eräänlaista kulttuurisedimenttiä, joka muokkaa väestön asenteita. Nämä tarinat ovat eklektisiä, mytologisoivia, omaa arvoa korostavia ja useimmiten kritiikittömiä, kuten itseä koskevat stereotypiat yleensä ovat. Ne ovat kuitenkin nykyisten arvohierarkioiden perustana, mikä ilmenee keskusteluista, joita Pietarissa parhaillaan käydään kaupungin perinnöstä. Subjektiivisesti ja intuitiivisesti valitut tarinat ihmisistä ja paikoista liit-

tyvät keisariajan myytiin ja niin sanottuun Pietari-tekstiin. Ne ovat ideaalityyppisiä, eivät todellista historiaa eivätkä nykypäivän historiallisia narratiiveja. Jotkin niistä ovat keskeisesti mukana suurkaupungin virallisessa juhlaprojektissa; kaupungin, jonka uusin nimenmuutos juhlistaa Pietari-myytin paluuta tekemättä minkäänlaista pesäeroa tuohon perintöön sisältyviin keisarillisiin ja imperialistisiin elementteihin.

Yleistä sekaannusta herättää se, että samaa nimeä käytetään kahdesta Pietarista. Toinen oli keisarillinen ja hävisi vallankumouksen myötä. Toinen on nykyinen Pietari, joka on kantanut nimeä vuodesta 1991. Neuvostoaikana vanha Pietari erotettiin Leningradista väkisin: kaupungit erosivat paitsi nimiltään, myös toisensa poissulkevilta kulttuurisilta suuntautumisiltaan. Vuonna 1991 aikakatkos eheytyi, kun nämä kaksi kaupunkia sulautuivat symbolisesti yhteen. Silti ne eivät ole identtisiä: uudelleen nimityssä Pietarissa vanha Pietari, Leningrad ja uusi Pietari elävät rinta rinnan.

Kun kommunistisen utopian vetovoima vähitellen hiipui Neuvostoliiton hajottua vuonna 1991, vallankumousta edeltänyt menneisyys kävi houkuttelevammaksi, olihan aika jo kullannut muistot. Keisariajan nostalgia kukoisti neuvostoimperiumin raunioilla. Pettymys tulevaisuudennäkymiin herätti jälleen menneisyyden vetovoiman. Leningrad erosi Leninistä ja otti takaisin tyttönimensä Pietarin. Kaupunkilaiset ovat josakin määrin hylänneet molemmat nimet, koska kumpikin niistä merkitsee osittaista muistinmenetystä, kaupungin todellisen historian kieltämistä. Puhekielinen, leikkisä Leninburg tuntuukin nykyisellään ainoalta toimivalta kompromissilta.

Monikulttuurinen suurkaupunki

Ja kuten kaupungilla ei ole täysin kattavaa nimeä, sillä ei myöskään ole yhtä ainoaa kattavaa kuvaa eikä merkitystä. Esiin on noussut nimien ja merkitysten kaleidoskooppimainen moninaisuus. Kolmesti uudelleen nimetty kaupunki elää niissä kaikissa, koska ne ovat osia sen identifioitumiskohteista. Ei myöskään ole yhtä ainoaa pietarilaista kulttuuria, vaan kaupungissa

elää vanhan Pietarin, Leningradin ja uuden Pietarin kulttuurien sekoitus.

Pietarin kulttuuria ylistetään usein harmoniseksi henkisyudeksi, joka leijuu korkealla historiallisten tosiasioiden ulottumattomissa. Entisen neuvostoaikaisen politisoitumisen sijaan paikallishistoriantutkijat turvautuvat introspektiiviseen näkökulmaan, jossa perintö estetisoidaan ja siten kyselemättä hyväksytään keisarillisen korkeakulttuurin standardit. Esiin nousee kuitenkin väistämättä hybridejä piirteitä identiteetin häilymisen ja huonosti koordinoitujen yhteiskunnallisten muutosten myötä, ja postmoderni urbaani kulttuuri tuo itseään esiin kaikkialla.

Hyvin harvoin keskustellaan myöskään ”Pietari-ilmiön” hyvin ongelmallisesta eurooppalaisesta ja venäläisestä kontekstista tai Venäjän keisarillisen perinnön jättämistä jäljistä. Konservatiivinen keskittyminen arkkitehtonisesti ja korkeakulttuurisesti hahmotettuun perintöön ja kirjallisuuskeskeinen näkemys Pietarista näyttävät saaneen huomattavan suosion yleisön keskuudessa.

Eurooppalaisessa kontekstissaan tarkasteltuna Pietarin kulttuuri oli loistoaikanaan jäljittelevää ja perifeeristä. Kahdensadan vuoden ajan Pietari omaksui kulttuuria muokkaavia vaikutteita Amsterdamista, Pariisista, Roomasta, Wienistä, Berliinistä ja Lontoosta, mutta ei niinkään antanut niitä itse. Suomi on kuitenkin hyvä esimerkki toisensuuntaisesta vaikutuksesta. Venäläisestä metropolista saapuvat vaikutteet hyödyttivät keisarikunnan pohjoista satelliittia.¹

1. Ks. Max Engman (2000) *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890*. Svenska humanistiska förbundets skriftserie nr 113, Atlantis. Kun nykyään kävelen Helsingissä, tunnistan monia Pietarista muistuttavia piirteitä: Tuomiokirkkoa ympäröivät samat graniittilaatat kuin Pietarin Iisakinkirkkoa, ja Senaatintoria reunustavien virallisten rakennusten värit ovat samaa keltavalkoista kuin Pietarin Senaatintorilla. Kaupungin arkkitehtuurin empiretyyli, keskustan tilava ruutukaava, historialliset sisätilat ja kalusteet, Keisarillinen Aleksanterin yliopisto maineikkaine Slaavilaisine kirjastoineen, kulttuurin, muodin ja ruokapöydän viettelykset – kaikkea tätä ravitsivat Pietarin vaikutteet. Varsinkin laskiaisajan (*maslenitsa*) loputtua, kun taiteilijajoukot valtasivat Helsingforsin, kuten kaupungin virallinen nimi tuolloin kuului, huvittaakseen yleisöä. Nelikymmenpäiväisen ortodoksi-

Venäjän kulttuurisessa tilassa kaupunki pysyi vahvana kulttuurin synnyttäjänä, joka kävi vuoropuhelua Moskovan kanssa. Ja epäilemättä Moskovan nykyinen suuntaus, jossa neuvostoajan jälkeen identifioidutaan Eurooppaan, on myöhäinen hedelmä Venäjän eurooppalaistamisesta, jota keisariaikana harjoitettiin Pietarin kautta kahdensadan vuoden ajan. Vallankumousta edeltävän Venäjän kontekstissa Pietari, kansallisen kulttuurin länsimaistunut kehto ja Moskovan alituinen kilpailija, oli kulttuurinen anomalia. Neuvostoaikana siitä tuli muistutus torjutusta keisarillisesta menneisyydestä, ja siinä ruumiillistuiivat proletaaristen arvojen sijaan aristokraattiset arvot. Olemukseltaan hybridi ja moniarvoinen pietarilaiskulttuuri yhdenmukaistettiin raastasti, jotta se olisi sulautunut muun Venäjän kulttuuriseen tilaan neuvostovallan aikana.

Ei ole helppo saada yhtenäisyyttä näkyviin nyky-Pietarin kaoottisesta moninaisuudesta. Ehkä enemmän kuin mikään muu kaupunki, juuri Pietari on merkinnyt ja merkitsee yhä hyvin erilaisia asioita hyvin erilaisille ihmisille. Tämän ihmeellisen kaupungin lumovoima nousee kenties sen paradoksaalisesta ambivalenssista. Suuresti ihailtu ja vihattu – siinä vasta yksi niistä ristiriitaisista asenteista, joita moniniminen ja monikasvoinen kaupunki herättää. Tällä hetkellä Pietaria luodaan uudelleen keino-tekoiseksi historialliseksi saarekkeeksi, joka sijaitsee yhteen sopimattoman Neuvostoliiton jälkeisen Leningradin sisällä, mikä synnyttää sekavia tunteita ja herättää monia muistoja.

Kaupungin ihailijat ovat enimmäkseen ylistäneet sen keisarillista arkkitehtuuria, suuria museokokoelmia, rikasta musiikkija taide-elämää sekä Venäjän kirjallisuuden ja kulttuurin kulta- ja hopeakautta, jotka olivat tiiviisti sidoksissa keisarilliseen Pietariin. Kaupungin monien kilpailevien kuvien joukossa kaikkein tehokkaimmin on lanseerattu keisarillista kuvaa. Kuten voi odottaa, Pietarin 300-vuotisjuhla- ja listeissa esiintyy monumentaalinen Vaskiratsastaja keisarillinen käsivarsi ojennettuna nousevan auringon säteitä vastaan: kauneutta, etäännytyttä ja loistokkaan, itseään loputtomiin

ajassa ja tilassa projisoivan keisarillisen kuvan sublimointia.

Alustava päätelmä Pietarin nykyisistä identifioitumiskohteista olisi, että kaikki yritykset käsitteellistää Pietaria tuottavat väistämättä ristiriitaisuuksia, joita voidaan silti hyödyntää rakennettaessa diskurssia Pietarista monen identiteetin kaupunkina. Monet niistä jäävät kuitenkin imperiaalisen pyrkimyksensä vuoksi yhä vanhentuneemmiksi, sillä paljon on muuttunut ja vielä enemmän muuttuu yhä nopeammin, kun neuvostoajan jälkeinen kaupunki etäännyy kummastakin imperiumista. Nevan kaupunkia on toki sanottu milloin illusoriseksi, milloin ideologiseksi, kapitalistiseksi, ihmeelliseksi tai utopistiseksi; mielleyhtymien akseli on monikerroksinen. Pietari on merkitykseltään ylimääräytyneet ja muodoltaan myyttinen, eikä mikään yksittäinen tulkinta riitä kattamaan symbolista kokemusta kaupungista. Mutta Pietarin historia, sijainti, koko ja tulevaisuudennäkymät herättävät joukon tärkeitä kysymyksiä kaupungin uudesta kuvasta modernissa eurooppalaisessa kontekstissa. Virallisesti konstruoitu keisarillinen identiteetti kuuluu menneisyyden Eurooppaan, imperiumien Euroopan visioon. Mutta jos eurooppalaistuminen merkitsee lähentymistä demokraattisiin ja sivistyksellisiin arvoihin, paluu idealisoituihin, esimodernista Euroopan mallista juontaviin keisariajan jälkeisiin ei juuri auta jäsentämään Eurooppaa ja Pietarin paikkaa Euroopassa postmodernista näkökulmasta.

Pietarin nykyiset identifioitumiskohteet vaihtelevat retro-dynastis-keisarillisista demokraattis-populistisiin ja kulttuuris-elitistisiin, vallan kulttuurista kulttuurin valtaan. Eksklusiivisella ”Pietarin tyylillä” lanseerataan yksinkertaistavaa ja arkkitehtuuriin ja kirjallisuuteen suuntautuvaa identiteettiä, joka perustuu hopeakauden etiikkaan ja estetiikkaan mutta sopii huonosti postmoderniin kaikennelevään pluralismiin. Sen kulttuurisessa lähetystyöasenteessa on mukana neuvostoajalta periytyvää korkeakulttuurin ylistystä upotettuna keisarilliseen ajatteluun: kadotettua keisarillista kaupunkia markkinoidaan nyky-Venäjän kulttuuripääkaupunkina. Myöhäisen neuvostoajan kult-

tuurisissa painotuksissa vahvistettiin tietoisesti keisariajan jälkiä Venäjän kulttuurissa.

On syytä muistaa, että keisariajan perintö on säilynyt Leningradissa osittain neuvostovallan tietoisesti kulttuuripolitiikan ansiosta. Arkkitehtuuri, klassinen musiikki, ooppera ja baletti (jotka kaikki alun perin tuotiin monarkistisesta Euroopasta) kehittyivät keisarivallan aikana venäläiseksi kansalliseksi kulttuuriksi. Ikonoklastisen vallankumousvuosikymmenen aikana tuo perintö kiellettiin täysin, mutta sen jälkeen jatkuvuuden tarve vaati luomaan uudelleen yhteydet Venäjän kulttuurin juuriin erityisesti sodanjälkeisellä nationalistisella kaudella. Turismin kasvun myötä kansallisesta perinnöstä kehkeytyi valuuttaa tuova elinkeino, kuten kaikkialla muuallakin Euroopassa.

Korkeakulttuurin demokratisoituminen neuvostoajana teki siitä näennäisesti kaikkien omaisuutta; kommunismi säilytti osan menneisyydestä, koska sitä ei ollut varaa korvata muullakaan. Nykyisessä neuvostojen jälkeisessä kulttuurin ja perinnön yksityistämisenä noudatetaan korkeita laatustandardeja, joita saa vain kovalla valuutalla. Historiallisesta kontekstistaan irrotettujen keisarillisten identifioitumiskohteiden kulttuurinen funktio tukee eskapismia, mutta hidastaa paikallisen julkisen elämän mukautumista nykyisiin kulttuurin kehityssuuntiin, jotka kukoistavat muissa venäläisissä ja eurooppalaisissa konteksteissa.

Pietarin nykyinen, keisarillisen perinnön ympärille rakentuva identiteetti viittaa keskitetyn, hierarkkisesti rakentuvan keisarillisen tilan käsitteeseen; valtavirtadiskurssi on edelleen upotettuna keisarilliseen narratiiviin. Leningradin jälkeinen todellisuus on kaukana kulta- ja hopeakauden maailmasta, ja varsinkin jälkimmäisen aikakauden houkutus perustuu tietoon, että sen estetiikka hajosi sotien ja vallankumousten tuiverrukseen. Oikeasta historiallisesta yhteydestään irrotettu keisarilliseen menneisyyteen suuntautunut narratiivi toimii pohjana ja lähtökohtana elitistiselle kulttuuripääkaupungin nimikkeen tavoittelulle. Asettainen siirtyminen neuvostojasta erilaisiin uusiin olosuhteisiin merkitsee joko

uusien identifioitumismallien luomista tai historian ja perinnön tuottamista kappaleista koottuja hybridejä.

Perintö historiana

Poliittinen, keinotekoinen kaupunki Pietari–Leningrad–Pietari on aina heijastanut valitsevan ideologian mukaista kuvaa itsestään. Nykyisin keisariajan nostalgia on hyvin suosittua, ja on jälleen sallittua osoittaa kunniaa menneille vuosisadoille ja järjestellä uudelleen niiden muistomerkkejä museoiden hyllyille. Igor Šnurenko on *Neva*-aika-kauslehdessä julkaistussa artikkelissaan esittänyt, että Pietari on yksinäinen planeetta, joka usein rinnastetaan menneisyyteensä. Planeetta Pietari haluaa ehdottomasti kerrata onnettomuuksiaan ja pitää näin yllä kuvaa köyhästä aristokraatista, joka oli kavaltaanut perintönsä.²

Kysymystä perinnöstä leimaavat komplikaatiot ja kiistat. Käytännön vaikeudet johtuvat lähinnä siitä, että vanhentuneita neuvostolakeja ei ole vielä kumottu eikä uutta lainsäädäntöä saatettu voimaan. Kuka päättää, mikä kuuluu perintöön ja on säilyttämisen arvoista? Asiantuntijaryhmä käyttää useita kriteerejä, jotka liittyvät arkkitehtiin, aikakauteen ja paikkaan, taiteellisiin arvoihin ja muihin näkökohtiin. Tietenkin tällainen päätös on aina subjektiivinen; ei ole objektiivisia arvioita, joihin se mitä ajatamme perinnöstä ei vaikuttaisi. Rakennus-suojelun huippuasiantuntijan Mihail Miltšikin mukaan:

sen paaston aikana julkiset huvit konsertteja lukuun ottamatta olivat kiellettyjä Pietarissa. Kun raja sulkeutui vuonna 1918. Suomen itsenäistyttyä, Suomen kulttuurielämä kärsi suuria menetyksiä. Laajemmassa itämerellisessä ja pohjoismaisessa kontekstissakin keisarillinen Pietari oli toiminut magneettina vetäen puoleensa kaikenlaisia kiertäviä esiintyjä, jotka suunnittelivat reittinsä Pietari tärkeimpänä kohteenaan. Käsi-työläiset, yrittäjät, tutkijat, virkamiehet ja upseerit koettivat mieluusti onneaan Pietarissa, ja moni heistä menestyi. Yksi heistä oli Carl Gustav Mannerheim. Ja tietenkin Djagilevin kuuluisa Venäläinen baletti ja 1910–1920-lukujen taiteelliset avantgardistit inspiroivat tuon ajan Eurooppaa. Ks. Ewa Bérard (toim.) (2000) *Saint-Petersbourg: une fenêtre sur la Russie 1900–1935*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l’homme. 2. *Neva* 8/1998: 7–8.

Nykyisistä suojelukohteista kaikki eivät ole aikaisemmin kuuluneet perintöluetteloon, ja toisinpäin. Päätökset tehdään tapauskohtaisesti ja asiantuntijat ratkaisevat, miten hyvät perusteet niille on. Sen jälkeen seuraa muodollinen arviointi – rakennus otetaan johonkin Pietarin suojelukohdeluetteloista, mistä on oikeudellisia ja muita seurauksia. Perinnön suojelu tapahtuu kahdella tasolla, paikallisella ja federaation tasolla. Näistä asioista vallitsi ennen yleinen konsensus, ja päättäjinä on samoja käytännönläheisiä ihmisiä kuin ennenkin. Mutta Pietarin tilanne on lähes ihanteellinen.

Suojeluluettelo sisältää myös neuvostoarkkitehtuurin perinnön. Samoja kriteerejä käytetään edelleen, paitsi että rakennuksen on oltava vähintään 50-vuotias päästäkseen suojelun piiriin. Neuvostokonstruktivismi ja Stalinin sodanjälkeinen empiretyyli olivat suojelukohteita jo neuvostoaikana. Perinnön suojelu merkitsee yleensä tiettyjä rajoituksia nykyaikaistukselle, kunnostukselle ym: perintökomitean on valvottava kaikkea. Tämä pätee niin rakennuksiin kuin puistoihinkin, Voiton puistoon siinä missä Anna Ahmatovan pieneen Budka-mökkiinkin. Suojelua rahoittavat kulttuuriministeriö, paikallisviranomaiset ja yksityiset tai kaupalliset sponsorit. Miltšik jatkaa:

Tämän vuoksi monet federaation luettelossa olevat kohteet ovat niin huonossa kunnossa sillä sponsoreita ei ole. Jos talo on ainutlaatuinen, sille on löydettävä sponsori, koska valtiolla ei ole rahaa restaurointiin. Toivotaan rikkaita ihmisiä ja parempaa lainsäädäntöä. Mutta varokaa pääkaupunkibaaveita!!! Jos jotain on onnistuttu säilyttämään, se johtuu siitä, että Pietari EI ole pääkaupunki. Jos kaupunki saa pääkaupungin aseman, kaikki kursailu pyyhkäistään pois, kuten Moskovassa, missä ei ole enää alkuperäisiä historiallisia alueita jäljellä. Moskovalaiskollegani ovat hyvin yllättyneitä siitä, miten paljon olemme onnistuneet säilyttämään Pietarissa.³

Mistä tämä taannehtivan huolen aalto nousee? Mikä tekee perinnön niin tärkeäksi

köyhyyden ja nälän, vihollisuuksien ja kiistojen piinaamassa maailmassa, kysyy David Lowenthal teoksessaan *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Hänen vastauksensa on, että me turvaudumme menneisyyden perintöihin saadaksemme lievitystä näihin murheisiin. Tuskallisen menetyksen tai pelottavan tulevaisuuden ahdistuksessa ihmiset kääntyvät esi-isien perinnön puoleen. Kun edistystoiveet kuihtuvat, perinteistä on meille lohtua. Perintö on hyvää verrattuna siihen, mikä nykyään on kauhistuttavaa ja kammottua.

Silti perimme myös paljon sellaista, joka on kaukana "kauniista" ja osittain suorastaan helvetillistä. Perinnöstä on paljon etua: se liittää meidät esivanhempiimme ja jälkeläisiimme, yhdistää naapuruksia ja isänmaanystäviä, pönkittää identiteettiä, suo meille vanhat ja kunnianarvoiset juuret. Mutta perintö on myös sortavaa, tappiohenkistä ja dekadenttia. Perinnön palvonta saa meidät juuttumaan vanhentuneeseen, sen väitetään telkeävän elämän museoihin ja muistomerkkeihin. Se kylvää muukalaisvihaa ja muuttuu sotaisan eripuraisuuden iskulauseksi. Perintöä syytetään "todellisen" menneisyyden väärentämisestä ahneuden tai kansalliskiihkon takia ja historiallisen totuuden pilaamisesta vääristellyillä myyteillä. Perintö nostaa syvään juurtuneen uskon kriittistä järkeä ylemmäs, estää yhteiskunnallisen toiminnan ja toimii oikeutuksena ennalta määrättyneen kohtalon passiiviselle hyväksymiselle.⁴

Tästä on tuloksena suunnan menetys. Neuvostokulttuuri oli suuntautunut tulevaisuuteen, mutta yleinen luottamus loistavaan kommunistiseen visioon on hävinnyt. Silti ne nykyaikailaiset, jotka yhä sanovat kaupunkiaan Leningradiksi tai kotikatuaan Sovjetskajaksi, ovat suuntautuneet omaan lähimenneisyyteensä, joka heiltä kielletään ja jonka sijaan tarjoillaan kaukaisempaa keisarillista menneisyyttä, jota he jo neuvostopäiväkodeissaan vihasivat antaumuksella. Aivan kuten seitsemänkymmentä vuotta aikaisemmin vanhat paikallisenimet säilyivät ihmisten puheessa vuosikymmeniä,

myös tuore viranomaisten toimeenpanema historiallinen muistinmenetys kohtaa ruohonjuuritasolla syvää vastustusta. Ja kuten silloin, nytkin meneillään olevalle poliittiselle paikallismuistin hävitysprosessille on tyypillistä kunnioituksen puute historiallista jatkuvuutta ja kansalaisten paikallisen identifioitumisen tarvetta kohtaan. Monet heistä voivat lausua Nick Hornbyn *Uskollisen äänentoiston* sankarin Robin tavoin: ”Olen taitava menneisyydessä. En vain ymmärrä nykyhetkeä.” Heidän menneisyytensä on turvallinen saari.

Vallankumouksen jälkeinen kulttuurin muutos oli tulevaisuuteen suuntautuva prosessi, jossa hävytettiin keisarillinen menneisyys ja painotettiin uuden ajan alkua utopistisine ja proletaarisine symbolismeineen, kun taas nykyinen neuvostoajan hävytys on kielteistä ja suuntautuu lähes yksinomaan menneisyyteen; siinä vakiinnutetaan uudelleen keisarillinen perinne paikan alkupe räisen viattomuuden palauttamisen verukkeella. Kaupungin tulevaisuuden romahdettua se takertuu menneisyyteensä, ja ”historiallinen” nimeäminen luo epätodellisen paikallisen todellisuuden, joka perustuu ajan kääntämiseen taaksepäin.

Sosiologi Pierre Bourdieu laskee yhdeksi poliittisen vallan perusmuodoista nimeämisen magian ja nimeämällä luomisen. Symbolista järjestystä tarkastellessaan hän esittää, että laillisen nimeämisen monopoli tulee ilmeiseksi virallisessa nimeämisessä, ”symbolisessa määräämisaktissa, jolla on puolellaan koko yhteisön, konsensuksen ja terveen järjen voima, koska sen suorittaa valtion, eli laillisen symbolisen väkivallan monopolin hallussapitäjän, valtuuttama edustaja.”⁵

Tarkemmin sanoen Pietari-Leningradissa ovat konfliktien täyttämän menneisyyden aaveet suorittaneet ja suorittavat edelleen erilaisia symbolisia väkivallantekoja, joissa sekoittuvat historia ja perintö. 300-vuotishuhlien lähestyessä kaupungin muumioituminen etenee. Pietari on muuttumassa kivettyneeksi museoksi omasta itsestään, jäljeksi kadonneesta sivilisaatiosta – tai ehkä kahdesta keinotekoisesti elvytetystä sivilisaatiosta, joista toinen oli läpikotaisin hyvä

ja toinen läpeensä paha. Myyttien luomisen ei tarvitse arkkitehtonisilta muodoiltaan olla diktatorista, saati totalitaarista tai stalinistista. Muistomerkkien esteettisen nautittavuuden kannalta ei myöskään ole välttämätöntä, että niiden synnyttäjäpolitiikka ja -ideologiat olisivat jääneet menneisyyteen.

Keisarillisen perinnön sublimointi ja estetisointi säilyttävät vanhentuneen hierarkisen maailman mallina neuvostoajan jälkeiselle venäläiselle yhteiskunnalle ja sen kulttuurille. Samaistaessaan naiivisti, joskaan ei aivan viattomasti, kauneuden imperiumiin keisarillinen estetiikka luo ylemmyyden ja vallan malleja; perintönostalgia kylvää nurkkakuntaista snobismia. Onko keisarillinen identiteetti, jossa eliitti on juutunut endeemiseen akateemiseen sairautensa, stereotyyppiseen kollektiiviseen klassismiin, ainoa identiteetti jota Pietarille kannattaa markkinoida?⁶

Kulttuuripääkaupunkidiskurssi jatkuu ja pyrkii keräämään todellista ja kuviteltua *kulturny kapitalia* markkinoimalla kaupunkia *kulturnaja stolitsan* nimellä. Manipulointu nostalginen kuva kaupungista noudattelee kulttuurin elitististen ja epä-älyllisten kuluttajien vakiintunutta hierarkiaa, vaikka neuvostoajan jälkeisessä todellisuudessa hierarkiat ja standardit ovat kasvaneet ja huvenneet uusina yhdistelminä. Ihanteiden rapautuessa suurin osa pietarilaisista on pettyneitä ja suhtautuu epäilevästi siihen, mitä he pitävät primitiivisenä saalistuskapitalismina, sekä elämäntapakuihuun, joka erottaa hallitsevaa eliittiä ja kansaa, jota eliitti väittää edustavansa. Tällä hetkellä kaikki näyttävät menettäneen kiinnostuksensa demokratiaan.

3. Haastattelu, kesäkuu 2002.

4. David Lowenthal (1998) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, xiii–xiv. Viimeaikaisesta perintöä käsittelevästä tieteellisestä kirjallisuudesta ks. myös D. Uzzell (1989) *Heritage Interpretation*, London: Belhaven Press.

5. Pierre Bourdieu (1977) *Outline of a Theory of Practice*, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 236–239. Bourdieu tarkastelee myös pääkaupunkia poliittisen vallan keskuksena ja kulttuurisena potentiaalina.

6. Borovski, julkaisussa *Neofitsialnaja stolitsa* (2000: 3–4), toim. A. Hlobystin ja M. Raiskin, SPb: GF.

Kaikki Euroopan maat ovat vaihtelevassa määrin säilyttäneet historiallisia jäänteitä, imperiumien Euroopan perintöä, mutta nykyisen eurooppalaiskaupungin kuvassa niillä ei ole ratkaisevaa osaa. Ja jos Pietari onkin säilyttänyt ja kunnostanut enemmän perintöään kuin mikään muu Euroopan kaupunki, kuten se nyt väittää, syynä on vain se, että kaupunki on halunnut vaalia omaa konservatiivista, anakronistista kuvaansa.

Kaupungin monikerroksinen teksti monine koodeineen ja monimutkaisine viesteineen vääristyy usein virallisessa diskursuksessa. Tällä hetkellä käytetään kahta erilaista selitysmallia, genealogista ja teleologista. Ensin mainitussa Pietari selitetään yksinkertaistetun poliittisen historiansa kautta ja jälkimmäisessä tehtävänsä kautta: tehtävän, joka on muuttunut keisarillisesta ja vallankumouksellisesta kulttuuriseksi. 300-vuotisjuhlissa molemmat näkökannat yhdistyvät, ja juhlat ovat myös esimerkkinä takautuvan keisariajan patinan houkutuksesta nykyisissä strategioissa Pietarin muuttamiseksi turistipyydykseksi.

Kulttuuri-identiteetin uusi etsiminen

Jos kuitenkin täytyy valita pessimististen, optimististen ja realististen kaupunkinäkemysten välillä, lähetystyöhenkisten, konservatiivisten ja nurkkakuntaisten kulttuuripääkaupunkitoiveiden sijaan pikemminkin tulevaisuuteen suuntautuva toiminta ja paikallinen kehitys avaisivat uusia näkymiä entiselle keisarilliselle kaupungille, joka ei enää ole uuden kaksipäisen Venäjän keskus. Tämä edellyttää, että Pietari pystyy pitämään yllä tiivistä innovoivaa vuoropuhelua Moskovan lisäksi koko Venäjän, Baltian maiden ja Euroopan, miksei myös koko muun maailman kanssa.⁷

Neuvostoajan jälkeisessä käsitteellisessä ja kulttuurisessa vallankumouksessa palataan kosmopoliittiseen kaupunki-ihanteeseen sisältyviin perusarvoihin: edistykseen ja nykyaikaistumiseen, ihmisoikeuksiin ja uskonnolliseen suvaitsevaisuuteen. Tämä muistuttaa läheisesti erityisen ”Pietarin tyylin” ideaa ja kaupungin arvostettua ylhäis-

tä erilaisuutta, mutta se on myös lähellä tavoiteltua eurooppalaista identiteettiä, joka sisältää rationaalisuuden, demokratian, edistyksen ja ihmisoikeudet. Ongelmana on, ettei sen enempää Leniniä kuin Pietari Suurtakaan, joihin molempiin kaupunki yhä identifioituu, tunneta suurina ihmisoikeuksien ja demokratian puolustajina. Neuvostoliiton jälkeinen Pietari ei sanoudu irti imperiumiajattelusta virittäytyessään keisarillisen kulttuurin menetettyihin arvoihin ja nostalgiseen menneisyyden kaipuuseen. Keisariaatteen hedelmällisempi muunnelma olisi kaipuu avoimeen yhteiskuntaan ja maailmankulttuuriin niin Pietarissa kuin muualla Venäjälläkin, katseen luominen eteenpäin, tulevaisuuteen, eikä taaksepäin.

Periferian kosto, joka toteutui Pietarin noustessa Venäjän uudeksi pääkaupungiksi, on kääntynyt vastavuoroiseksi keskustuksen kostoksi nyt, kun kulttuuripääkaupungin asema riippuu kovin nöyryyttävästi Moskovan rahoista, vallasta ja hyvästä tahdosta. Entinen keisarikunnan pääkaupunki hangoittelee yhä venäläis-neuvostoliittolaista Moskovaa vastaan. Ja Moskova näyttäytyy nyt innovatiivisena, tulevaisuuteen suuntautuvana trendinluojana, kun taas Pietari vaalii kulttuuriperinteitään ja keisarillista perintöään ja suuntautuu kohti menneisyyttä, mitä kaukaisempaa, sen parempi. Nykyinen hienostuneen kulttuuri-identiteetin etsintä on Pietarin tapa käsitellä ratkaisemattomia konfliktejaan, joista vanhimpiin ja syvimpiin kuuluvat Moskova–Pietari- ja itä–länsi-konfliktit yhdessä. Ja kun vieraantunut kaupunki etsii identifioitumiskohteita, sen katse suuntautuu länteen.

Nyky-Pietarin mittapuuna näyttää olevan moderni eurooppalainen kaupunki: sen urbaaneja tiloja arvioidaan sen mukaan, ovatko ne lähes eurooppalaisia, epäeurooppalaisia, liian vähän eurooppalaisia vai huonoja Euroopan jäljitelmiä. Tässä yhteydessä keskuksen ja periferian ikuinen vastakohtaisuus nähdään eurooppalaisen kaupunkikeskustan ja Leningradin neuvostolähiön välisenä vastakkainasetteluna. Vahvimaksi vaikutelmaksi kuitenkin jää, että mikään ei oikeastaan muutu: nykyiset parannukset merkitsevät paluuta alkuperäiseen

Leningradia edeltäneeseen laatuun. ”Avainsana EUROOPPA: itse aiheutettu joukkohypnoosi”, kuten *Literaturnaja gazeta* asian ilmaisi.⁸

Menetetyn pääkaupunkiaseman trauma on näkynyt myös kiihkeinä toiveina saavuttaa Pietarille tieteellisen, kulttuurisen ja pankkialan keskuksen asema niin sanotulla ”vapaakauppa-alueella”, joka oli entisen pormestarin Anatoli Sobtšakin sydämenasia. *Russkaja mysl* -lehdessä julkaistussa haastattelussa (RM 2.–8.12.1993) hän korosti ajatusta voimakkaasti sanoen: ”Vuonna 2003 vietettävään Pietarin 300-vuotisjuhlaan mennessä kaupungistamme tulee tieteen, kulttuurin ja hengenelämän keskus, kansainvälisen turismin keskus, Venäjän suurin finanssikeskus ja yksi Euroopan merkittävimmistä finanssikeskuksista.”⁹

Näitä toiveita, kuten myös pietarilaisten toiveita Venäjän toiseksi pääkaupungiksi nousemisesta, pidetään nykyään epärealistisina, uutena utopiana.¹⁰

Kulttuuripääkaupungin asema muodostaa edelleen taistelulentän, jolla älyköt kamppailevat arvovallasta luodessaan omaa kulttuurista lokeroaan vanhan arvopyramidin huipulla ja ylenkatsoessaan hiljaisesti populaarikulttuuria ja kaupungin väestön pääosaa. Kulttuurielitille 300-vuotisjuhlat tarjoavat oivan tilaisuuden itsekorostukseen niin paikallisella, valtakunnallisella kuin kansainväliselläkin tasolla.

Virallisen 300-vuotisjuhlaprojektin nurjiin puoliin voidaan laskea sen konservatiivinen ja yksinkertaistava luonne yhdessä narsistisen omakuvan kanssa sekä suuntautumisen markkinoihin voimakkaammin kuin demokratiaan. Toisaalta se voi tarjota paitisi kaihoa kultaiseen menneisyyteen, myös uuden, myönteisesti Eurooppaan viritäytyneen merkityshorisontin, sillä sen länsisuhteiden uudelleenarviointi voi ainoastaan rohkaista venäläisen yhteiskunnan liberaaleja suuntauksia.

Millä tavoin Pietari voi väittää olevansa ainutlaatuinen verrattuna muihin Euroopan ja muun maailman metropoleihin postmoderneine ongelmineen? Epäilemättä keisariajan eurooppalaiset kulttuuriaarteet museoidussa Pietarissa voidaan laskea erityi-

seksi valtiksi. Silti Pietari ei ole niin kosmopoliittinen kuin aikaisemmin eikä lähessäkään niin kosmopoliittinen kuin nykyinen Berliini, Lontoo tai Pariisi New Yorkista puhumattakaan. Köyhä, perintönsä hukannut kaupunki elää introspektiiviseen itseihailuun vaipuneena toivoen, että kulttuuriperintö tuo väistämättä rahaa, mutta rapistuu samalla huonoine katuineen, harvoine hotelleineen, surkeine turistipalveluineen ja rikolliskaupungin maineineen, samaan aikaan utooppisena kaupunkina ja helvetillisenä loukkona. Kaikki tämä johtaa elintärkeään kysymykseen: kuka tätä kaupunkia tarvitsee ja miksi?

Tarvitaan lisää tutkimusta pitkään sivuutetuista kaupungin kulttuurin näkökohdista laajasti ymmärrettyä: entisen pääkaupungin sotilaallisista piirteistä, jotka ovat vahvasti sidoksissa imperialistiseen laajenemiseen, talouteen ja yhteiskunnallisiin ongelmiin, ulkomaalaisten vaikutuksesta pietarilaisen kulttuurin muotoutumiseen, uskonnon nykyisestä elpymisestä neuvostojen jälkeisten kaupungin sosiaalisten verkostojen murtuessa, virallisten tilojen ja yksityisten tilojen urbaanista geometriasta, alakulttuuri- ja sukupuolinäkökohdista sekä massakulttuurista.

Ei vähemmän, vaan enemmän historiaa, on vastaus nykyiseen suuntaukseen, jossa historiallisesta ja poliittisesta kontekstistaan irrotettua, keinotekoisesti sublinoitua kulttuuriperintöä mytologisoidaan. Perintö on elintärkeää tietämiselle ja toimimiselle sii-

7. Ks. Vjatšeslav Morozov (2002) *The Discourses of St. Petersburg and the shaping of a Wider Europe: Territory, Space and Post-Sovereign politics*. Working Papers 13/2002. Copenhagen Peace Research Institute Morozov; Pertti Joenniemi (toim.) (2001) *Saint-Petersburg. Russian, European, and Beyond*. SPb: Saint-Petersburg State University.

8. *Literaturnaja gazeta* 20–26.9.1999.

9. *Russkaja mysl* 2.–8.12.1993. Ks. myös Sobtšakin ”Is Peterburga v Leningrad i obratno: dvadtsaty vek v sudbe goroda”. (1997) *Sankt-Peterburg – okno v Rossiju 1900–1935*. SPb: Fenix, 29–33. Tuoreilla sponsoroiduilla aloitteilla, erilaisilla kaupunkiympäristön kehittämissuunnitelmilla ym. pyritään toteuttamaan käytännön tasolla joitakin visioita tulevaisuuden Pietarista. Ks. esim. (2003) *Programma razvitija sfery kultury Sankt-Peterburga. Problemy i prioritety na 2003–2008 gody*. SPb: Pravitelstvo Sankt-Peterburga.

10. *Moscow News* 9.–15.5.2000.

nä missä historiakin – silti se usein ymmärretään virheellisesti historiaksi. ”Perinnön palvonta saa meidät juuttumaan vanhentuneeseen, sen väitetään telkeävän elämän museoihin ja muistomerkkeihin”, kuten David Lowenthal asian ilmaisee teoksessaan *Heritage Crusade and the Spoils of History*, jossa hän myös sanoo:

Kesyttäessämme menneisyyden värväämme sen nykyhetken tavoitteiden palvelukseen. Alkuperästä ja selviytymisestä, voitoista ja onnettomuuksista kertovat legendat projisoivat nykyhetken taaksepäin ja menneisyyden eteenpäin, ne liittävät meidät esi-isiimme, joiden hyveet me jaamme ja joiden pabeita kartamme. Olemme taipuvaisia nimittämään tällaista yhteisyyttä historiaksi, mutta se on itse asiassa perintöä. Ero on perustavan tärkeä. Historia tutkii ja selittää menneisyyksiä, jotka ovat käyneet ajan mittaan yhä hämäämmiksi, kun taas perintö selkeyttää menneisyyksiä täyttääkseen ne nykyisillä tarkoituksilla.¹¹

Nykyään niin arvossa pidetty Pietarin perintö koostuu sublimoidun keisarillisen historian kappaleista: se sisältää keisarillista arkkitehtuuria, klassista balettia, taiteita ja kirjallisuutta. Tämä keisarillinen perintö on vain osa kaupungin koko perinnöstä, mutta kukaan ei juuri näytä piittaavan Leningradista ja sen perinnöstä sen enempää arkkitehtuurissa kuin kirjallisuudessaakaan. Valikoiva ja poliittisesti manipuloitu näkemys historiasta vaikuttaa jälleen kerran kulttuuriperintökysymyksissä. Lujittaakseen varmuutta asemastaan kaupunki pyrkii lansee-

raamaan kuvaa joutilaan, yläluokkaisen yhteiskunnan tuottamasta täydellisyydestä: kultakaudesta, jota ei koskaan ollut. Kuten tällaisessa nostalgiasa aina, autenttisuuden etsintä osoittautuu väistämättä harhaanjohtavaksi.

Kun Pietari-Leningradin perinteiset stereotyypit, kuten pohjoinen pääkaupunki, ikkuna Eurooppaan, Leninin kaupunki jne., käyvät yhä vanhentuneemmiksi, syntyy tarve uudelleen määritetyille identiteetille, joka voidaan muodostaa vanhentuneiden kuvien synteisiin ja muokkauksen avulla. Tämä uusi identiteetti on alistettava laajemmalle neuvostoajan jälkeiselle viitekehykselle, sillä identiteetti on yksi nyky-Venäjän syvimmistä ongelmista. Mutta ikuinen kysymys: Minne menet, Venäjä? – kaiku Gogolin *Kuolleiden sielujen* kuuluisasta kysymyksestä, joka toistui Puškinin *Vaskiratsastajassa* – ei ole vielä saanut vastausta.

Meidän postherooisessa ja postmodernissa ajassamme tarvitaan uusia kysymyksiä ja provosoivia vastauksia varsinkin, kun historioitsijat ja kulttuurihistorioitsijat eivät käy vakavaa keskustelua siitä, mitä tarkoituspäiriä on Pietarin perintöön sisältyvällä taaksepäin katsovalla ja henkeäsalpaavalla yksinkertaistamisella, joka jättää historian huomiotta.¹²

(Käännös: *Valtasana Oy*)

11. Lowenthal (1998:xv).

12. Osa tämän artikkelin sisällöstä perustuu kirjaani *Imperial Imprints. Post-Soviet St. Petersburg*, Helsinki: SKS (2003).

PEKKA PESONEN

Vajoaako ikuinen kaupunki suomalaiseseen suohon?

Myytti Pietarin kaupungista klassisessa venäläisessä kirjallisuudessa

Luonnonvoimia uhmaten Nevan rannalle, suolle ja sumuun perustettu Pietari luotiin ikuiseksi kaupungiksi, Venäjän mahdin monumentiksi ja yhdeksi Euroopan kauneimmista kaupungeista. Tämä kaksijakoinen kuva kaupungista on Pietari-myytin ydin venäläisessä kirjallisuudessa. Pietari on tuskan, toivon, kadotuksen ja pelastuksen ihmeellinen kaupunki, jossa kaikki on mahdollista ja jossa ratkaistaan kaikki. Kirjallisuudessa se on loputtomien viitteiden ja assosiaatioiden kiehtova labyrintti, jonka sokkeloihin tunkeutuminen on yhä uudelleen kiehtova haaste.

■ Pietarin kaupunki rakennettiin suolle.¹ Sen perustaja, Venäjän valtakunnan suuruuden luoja Pietari I pystytti omalle ja valtionsa mahdille monumentin, jonka tuli kestää vuosisatoja. Pietarin kaupunki luotiin tyhjältä; tyhjän täydeksi kasvamisen hinta oli mittaamaton määrä rahaa, vertaa ja hiukeä.

Kaupungista tuli komea ja se nähtiin hirtansä arvoiseksi. Sen esikuvana olivat läntiset suurkaupungit, mutta siitä tuli tyystin erilainen kuin yksikään näistä. Pietari ja hänen kaupunkinsa muuttivat koko Venäjän historian suunnan. Moskova menetti pääkaupungin aseman vuonna 1703. Moskova oli itää. Pietarin tuli olla länttä.

Pietarista luotiin läntinen kaupunki, jossa läntinen tiede ja taide nostivat venäläisen kulttuurin kukoistukseen ja toivat sen länsieurooppalaisen kulttuurin yhteyteen.

Pietarin uudistuksille vieras rahvas piti suuntaa vääränä. Kaupungin perustamisesta katsottiin koko Venäjän turmion saaneen alkunsa. Kaupunki oli suolle ja sumuun, tyhjältä tyhjän päälle rakennettu, tyhjiyteen sen tuli myös kadota.

Pietarin kaupungin ja Venäjän kohtalo oli niin kaupungin ihailijoiden kuin vihaajien näkökulmasta sama. Venäjän kansan tie rinnastettiin eurooppalaisen kulttuurin kehitykseen: eurooppalaisen kulttuurin julistettiin kulkevan kohti tuhoa ja Venäjän sen mukana. Venäjän tuho yhdistettiin viimeisten aikojen apokalyptisiin profetioihin. Pietarin kaupungissa yhdistyivät turmiollinen maantiede, politiikka, filosofia ja ikuisuus-kysymykset. Ihmisten tajunnassa siitä tuli myyttinen kaupunki. Vastaavaa ei ole muiden eurooppalaisten suurkaupunkien joukossa.

Kaupunki rakennettiin tukemaan ikuiseksi kaavailtua valtaa ja samalla siihen ja luotaessa kylvettiin kumouksen siemen. Vallan viholliset kätkeytyivät aluksi vainottuina provinssin syvyksiin, mutta nousivat ajan kuluessa erilaisten lippujen alla kaupungin uljuutta uhkaamaan ja toteuttivat uhkautensa yhden lipun alla vuonna 1917.

1800-luvun slavofiilit kytkivät eurooppalaisen kulttuurin ja sen myötä Pietarin luoman kaupungin tuhon rationalistiseen, positivistiseen ja materialistiseen ajatteluun. Toisaalta juuri niiden traditio on se venäläisen kumouksellisen ajattelun voima, jolla Venäjä lähti muuttamaan maailmanhistorian kulkusuuntaa.

Kumouksen juuret ovat Pietarin luomuksessa, niin myös kumouksen ydin juuri Pietarin kaupungissa. Niin kaupungin voiman kuin tuhon profetiat näkivät Pietarin kaupungin koko länsieurooppalaisen kulttuurin ja jopa koko maailmanhistorian tuhon

1. Tämän artikkelin pohjana ovat aikaisemmat julkaisuni, ennen muuta Pekka Pesonen (1983) 'Katoava kaupunki. Myytti Pietarin kaupungista venäläisessä kirjallisuudessa'. *Parnasso* /4, 231–241 ja Pekka Pesonen (1987). *Vallankumouksen henki bengen vallankumouksessa. Tutkielma Andrei Belyin romaanista "Peterburg" ja sen aatetaustasta*. Helsinki. Artikkelini on enemmän esseetä kuin tieteellinen tutkielma, siksi en ole myöskään laatinut perusteellista ja raskasta viitejä lähdeluetteloa.

näyttämönä. Mikä ei Pietarissa näy, sitä ei ole; mikä ei Pietarissa ratkea, se ei ole ratkaistavissa.

Tämä on myyttiä. Se on Pietaria ja hänen kaupunkiaan kuvaavan taiteen lähtökohta. Mutta on huomattava, ettei taide luonut myyttiä. Se oli jo olemassa, syvällä yhteiskunnan rakenteessa ja kansan tajunnassa.²

Kaupunki on kirjallisuudelle perustajansa kaupunki, Pietari, Peterburg, Sankt Peterburg, joskus Piter, jopa Petropol. Se on Pietarin linna, pyhä kaupunki, klassinen kaupunki. Sen keskeiseksi symboliksi on kohonnut vuonna 1782 pystytetty Vaskiratsastajan patsas (*Medny vsadnik*), joka graniittijalustaltaan nousee laukkaan etukaviot ilmassa ja takakaviot käärmettä polkien. Vaskiratsastaja kytkeytyi pystytyksestään alkaen elimellisesti Pietarin ja hänen kaupunkinsa tulkintaan. Ratsun laukan äänet kaikuvat koko Venäjän klassisessa kirjallisuudessa eivätkä ne ole vaimenneet uusimmassakaan.

Kaunis ja hyvä kaupunki

1700-luvulla Pietarin ja hänen kaupunkinsa kuva jakautui selvästi kahtia: kirjoitetun kirjallisuuden ja suullisen tradition Pietariin. Ylistyslaulujen ja tuhon profetioiden väliin ei mahdu mitään. Kansan suussa Pietari oli Saatana, Antikristus, hänen kaupunkinsa viimeisten aikojen kaupunki jonka oli tuhouduttava ja joka väistämättä tuli tuhoutumaan. Ensimmäiset kirjalliset tiedot tästä asennoitumisesta löytyvät vasta 1800-luvun puolivälin historiankirjoituksista. Eräässä kirjatussa tarinassa kerrotaan Pietarin itse lausuneen kaupungille synkän tuhon toivoutuksen *Peterburgu byt pustu!* ("Pietarin kaupunki hävitkään tyhjiyteen!"). On vaikea tietää, mikä sittemmin lentäväksi lauseeksi sukeutuneen fraasin alkuperä on todella ollut, mutta jo 1700-luvun puolivälissä se ilmeisesti tunnettiin hyvin kansan suussa. 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien se toistuu kirjallisuudessa tiuhaan.³

1700-luvulta tiedetään useita tarinoita vanhauskoisista, Pietarin ja hänen seuraajiensa leppymättömistä vihollisista, jotka julistivat kaupungin tuhoa ja Venäjän valtion ja kansan ikuista kirousta, jollei Venäjä ota

uutta suuntaa ja hävitä tuhoon tuomittua kaupunkiaan. Vuonna 1764 julisti eräs Jumalan hullu Talvipalatsin edessä kaupungin tuhoutuvan vedenpaisumukseen saman vuoden tapana. Hänen profetiansa oli viitisenkymmentä vuotta etuajassa, mutta suosta ja sumusta nouseva vetinen tuho nähtiin Pietarin kaupungin luonnollisena uhkana alusta alkaen. Luonto tulisi tuhoamaan kaupungin, joka alun perin oli luonnovastainen.

Tuomiopäivän profetioille oli 1700-luvun venäläisessä valistushengen virittämässä, mutta tiukan despoottisessa hallintojärjestelmässä valmiina sopivat suuntukkeet. Pietari ja hänen kaupunkinsa olivat tabu; ken niitä vastaan kävi, oli valtiomahdin vihollinen. Uhkaajien ensimmäiset kirjalliset yritykset ajoittuivat 1700-luvun loppuun, mutta Pietari-myytin kielteisiin puoliin tartuttiin laajemmin vasta 1800-luvun puoliväliä lähestyttäessä.

1700-luvun kirjoitettu venäläinen kirjallisuus on Pietarin ja hänen kaupunkinsa ylistyslaulua, jossa yksi säe vaivoin erottuu toisesta. Runoilija ja teatterimies Aleksandr Sumarokov julisti jo Pietarin "Pohjoiseksi Roomaksi" samalla tavalla kun munkki Filofei oli tehnyt Moskovasta "Kolmannen Rooman" Iivana Julman toimeksiannosta 1500-luvulla. Pietarin kaupunki oli maailmanhistoriallinen metropoli jo alun alkaen, siinä yhtyivät klassismin ajan parhaat perinteet. Se oli Petropol yhtä lailla kuin "Pohjoinen Palmira". Pietari itse oli klassisessa kaupungissaan kuin antiikin jumala.

Kaupunki oli kaunis, mahtava ja jokaiselle hyvä. Sen nopeasti syntynyt suuruus ja loisto oli merkinä siitä, että sen takana olivat hyvät ikuisuuden voimat. Eskatologia kytkettiin kaupunkiin myös sen ylistäjien loitsuissa, mutta vailla tuhon ennusmerkkejä. Suota ja sumua 1700-luvun poeetat eivät tunne muussa merkityksessä kuin Pietarin alistamina luonnonvoimina. Klassismin sääntöjen edellyttämä harmonia oli kaupungin ylistäjille sen perustuntemerkki. Kaupungin säännönmukaisen, suoralinjaisen asemakaavan nähtiin antiikin esikuvien mukaan heijastavan jumalaista kauneutta ja ikuisuutta.

Pietarin ja hänen kaupunkinsa yksipuolisten ylistyslaulujen aika kesti vuosisadan. Niissä ei juuri ollut säröä. Historian suunta oli kääntynyt, eikä minkään uskottu voivan kääntää sitä takaisin. Tämä myytti on vankka ja yhtä yksipuolinen kuin ne kiroukset, jotka 1800-luvulla alkoivat tunkeutua myös kaupungin kirjoitettuun kuvaan.

Vaskiratsastajan groteski laukka

Kaksitasoinen Pietari-myytti tulee esiin vasta Aleksandr Pushkinin tuotannossa, joskin oireita siitä on myös eräiden hänen aikalaisromanttikkojensa säkeissä. Pushkinin varhaislyriikan Pietarin kaupunki saattaa olla jo harmaa ja kylmä, vaikka kaupungin komeus vielä sen ulkoista kuvausta hallitseekin. Pushkinin Pietariin kuuluvat jo myös vieraantuneet ja viihtymättömät pietarilaiset, joilla on ikävä ja kylmä niin fyysisesti kuin henkisesti. Yöt ovat sumuiset ja hämävät, lyhdyt luovat aavemaista valoaan. Tämä kaunokirjallisuuden Pietarikuvaan sittemmin leimallisesti kuuluva rekvisiitta häivähtää ensi kerran eräissä Pushkinin runoissa 1810-luvun lopulla.

Pietari-teema ja -myytti kiehtoi Pushkinia koko hänen elämänsä ajan. Hän kirjoitti toistakymmentä vuotta historiallista tutkielmaa Pietarista (*Istoriija Petra Velikogo*; "Pietari Suuren historia). Hänen kuulussa runoromaanissaan *Evgeni Onegin* Pietari-teema läpäisee sen kaikki tasot, ennen muuta sen asukkaiden elämän "ensyklopediana". *Patarouva* (1833) on täynnä Pietari-myytin aineksia: kaupunki on synkkä ja pelottava, unet, painajaiset ja mielipuolisuuden uhka hallitsevat sen sankarin elämää, Sattuma – joka kulminoituu "kolmen kortin salaisuuteen" – on ihmisen kohtaloa säätelevä perusvoima.

Mutta Pushkinin varsinainen Pietari-tilitys on hänen runoelmansa *Vaskiratsastaja* (1833). Se on historianfilosofinen synteesi 1700-luvun suullisen ja kirjallisen perinteen Pietarista. Pietarin kaupunki ja sen kohtalo kasvavat Venäjän, Idän ja Lännen, koko maailmanhistorian kulun symboliksi. Keskeisenä on ikuinen kysymys yksilön ja yhteisön, pienen ihmisen ja vallanpitäjien suhteesta, joka niin venäläisessä todellisuudessa

sa kuin kirjallisuudessaakin ajankohtaistui poikkeuksellisella tavalla.

Runoelman johdanto on kuuluisa, venäläisten edelleenkin ulkoa osaama ylistyslaulu Pietarin kaupungin mahtavuudelle ja kauneudelle.

Sua lemmin, luomus Pietarin,
näköös uljaan ankaraa!
Vuo Nevan majasteettisin,
graniitti sitä reunustaa,
ja takorautakaiteitten
kuviot, öiden valkeitten
kuulaus, valo hämyinen...

(Aleksandr Pushkin (1999) *Kertovia runoelmia*. Suom. Aarno Saleva. Jyväskylä, 234)

Kaupunki on perustajansa luomus ja siinä toteutuvat hänen pyrkimyksensä: Venäjän mahtavuus, sen uudenaikaistaminen, länsimaistaminen, kehittäminen ylivoimaiseksi kaikessa. Kaunis ja mahtava kaupunki luo kuitenkin vain puitteet tragedialle, joka huipentuu yksittäisen asukkaan suhteessa

2. Pietari-myytin tutkimus venäläisessä kirjallisuudessa alkoi 1920-luvulla. Sen klassikko on esseistinen tutkielma N. P. Antsiferov (1922) *Dusha Peterburga*. Peterburg. Pietari -myytin ohella on 1980-luvulta lähtien puhuttu myös pietarilaistekstistä (peterburgski tekst), jolla tarkoitetaan juuri sitä 1800-luvun klassista Pietaria dualistisesta myytistä käsin kuvaavaa kaunokirjallisten tekstien joukkoa, jota tässä artikkelissa käsitellään. Pietarilaistekstin tutkimuksen klassikko on V. N. Toporov, jonka 30 vuoden aikana ilmestyneet artikkelit ko. aiheesta ovat vastikään ilmestyneet yhtenäisenä niteenä: V. N. Toporov (2003) *Peterburgski tekst v russkoj literature*. S. Pg. Pietarilaistekstin käsitettä on selvitetty ja analysoitu myös monissa tartolaisten semiootikkojen, Juri Lotmanin ja Zara Mintsin sekä heidän oppilaidensa tutkimuksissa 1980-luvulta lähtien. Yksi pietarilaistekstin tutkimuksen perusteoksia oh heidän yhteisniteensä Ju. M. Lotnan (red.) (1984) *Semiotika goroda i gorodskoj kultury. Peterburg. Trudy po znakovym sistemam XVIII*. Tartu.. Solomon Volkovin (1996) tunnettu teos *Pietari - eurooppalainen kulttuurikaupunki*. (Suom. Seppo Heikinheimo. Keuruu) käsittelee Pietari-myytin toisin kuin em. venäläinen ja tartolainen tutkimus. Volkoville myytti ei ole dualistinen, yhtä aikaa loiston ja tuhon Pietari, vaan ainoastaan kaupungin kauneuden ja loiston myytti, jota neuvostoaikana tuhottiin. Olen kritikoinut Volkovin sinänsä erinomaisen kirjan myytti-käsitystä artikkelissani Pekka Pesonen (1997b) 'Pietarin kestävä myytti. Volkov uskoo kaupunkiinsa'. *Ortodoksia* 46, 154–157.

3. Ks. tästä esim. L. Dolgoplov (1977) Na rubezhe vekov. *O russkoj literature kontsa XIX – natsbala XX veka*. Leningrad.

kaupunkiin ja niihin voimiin, joita se hänelle merkitsee.

Vaskiratsastajassa Pietarin kaupunki on myös autoritaarisuuden ja väkivaltaisen voiman symboli. Se on yksilön vapauden ja oikeudet tuhoava voima, joka hukuttaa alleen ihmisen. Kaupungin pienen ihmisen todellisuutta ovat niin sosiaalinen kuin eksistentiaalinen hätä. Asukkaista on tullut orjamaisen riippuvaisia ahdistavasta ja pelottavasta kaupungistaan. Heidän ainoa tiensä on epätoivoinen, useimmiten voimaton kapina.

Vaskiratsastajan kapinoija on pikkuvirkamies Jevgeni, joka kokee kohtalonsa täytymyksen sinä onnettomana yönä, jona Nevan vesi nousee ja uhkaa hukuttaa alleen. Jevgeni käy huutamaan voimatonta raivoaan Vaskiratsastajalle, joka on hänelle abstraktin, kaavoittuneen ja yksilöä tuhoavan valtiomahdin edustaja. Vaskiratsastajan tulisi vastata vastuuttomasti luodusta ja kehittyneestä kaupungistaan.

Jevgeni on kapinassaan voimaton. Mutta myös Vaskiratsastajan voiman ja koetuksen hetki on lyönyt. Entinen voima ei enää kannu. Voiman symboli, kaupunki, on uhattu. Groteskisti Ratsastaja lähtee liikkeelle jalustaltaan ja alkaa ajaa takaa surkeata vihollistaan. Vahva suomalainen graniitti horjuu, tyhjiin rakennettu kaupunki uhkaa hukkua tulvan alle.

Myrskyisän ja tulvivan Pietarin kohtalonhetket ovat Pushkinin runoelmassa myös Venäjän ratkaisunhetkiä. Pietarin kauniista tavoitteista on versonut tuska ja kärsimys, kaupungin komeus ja mahti on vain petävä julkisivu. Hallitsijoista on tullut vain alistajia: heistä ensimmäisen on nyt samastuttava uhriinsa ja tehtävä johtopäätöksensä.

Pushkinin runoelmassa ovat myöhemmän kaunokirjallisen Pietari-myytin kaikki peruskuviot: Vaskiratsastajan ja kaupungin yhteenliittäminen, Ratsastajan merkityksellinen liikkeellelähtö, pienen ihmisen kohtalo kaupungin kohtalon keskeisenä koetinkivenä ja hänen ahdistuksensa suurkaupungin paineissa, vapauden kaipuu ja paatos, yksilön suhde vallanpitäjiin, olemassaolon harhan tunto.

Katoavat päällystakit ja kellariloukkojen hourailijat

Realismin esitaistelijat ja ohjelmanjulistajat eivät mytologisoineet Pietaria. Vaskiratsastajan laukka kirjallisuuden sivuilla pysähtyi muutamaksi vuosikymmeneksi. Pietarin kaupungista tuli sosiaalis-fyysisen tarkastelun kohde, oli selvitettävä ”Pietarin fysiologia” (*Fiziologija Peterburga*) niin kuin sittemmin maineikkaan runoilijan Nikolai Nekrasovin toimittaman vuonna 1844 ilmestyneen antologian otsikko kuului. Kaupungin salaisuuksien uskottiin paljastuvan ja paljastavan koko Venäjän, kun tutkittiin sen sosiaalista ja fyysistä todellisuutta.

Mutta eivät suoran linjan miehetkään voineet kiertää kaupungin ambivalenssia, ainakaan kaupungin säästä puhuessaan. Jopa itse realismin ohjelmanluojan Vissarion Belinskin oli nimettävä sen perusvuodenajaksi ”märkä syksy, joka parodioi milloin kevättä, milloin kesää, milloin talvea”. Pietarin kaupunki oli märkä, likainen ja synkkä, vaikka Amiraliteetin huippu oli korkealla, Nevski leveä ja edistyksen aamunkoitto miltei käsillä.

Sosiaalisen todellisuuden kriittinen kuvaus toi esiin kosteiden kolojen asukin, pietarilaisen pienen ihmisen, Jevgenin seuraajat. Pienten alistettujen ihmisten kuvaus synkässä kaupungissa liittyy osana eurooppalaisen realismin suurkaupunkikuvaukseen. Mutta ahdistava Pietari on toisenlainen kuin Pariisi tai Lontoo. Ahdistuksen sosiaaliset syyt ja ilmenemismuodot saivat kaunokirjallisissa kuvauksissaan myös metafysisen ulottuvuuden, jota kaupungin mytologisuus sääтели. Pietarin kaupungin ahdistetut pienet ihmiset, kuten Gogolin *Päällysviitan* Akaki Akakievitsh, *Mielipuolen päiväkirjan* Poprishtshin, Dostojevskin *Köyhän väen* Makar Devushkin ja *Kaksoisolennon* Goljadkin ovat loukattuja yksilöitä, joiden usein lammasmaisessa alistuneisuudessa kytee katkeruus. Synkkä kaupunki on heille ahdistava vankila, jossa yksilöllisyyttä ja ihmisarvoa loukataan jatkuvasti ja jossa pienen ihmisen maailma kutistuu yhdeksi pieneksi loukoksi. Se avartuu enää vain ahdistetun ihmisen tajunnassa: Pietarin pienten ja vainottujen maailmalle on tyyppillistä

hajoaminen. Niin Mielipuolen päiväkirjan Poprishtshinin kuin Kaksoisolennon Goljadjkinin mieli jakaantuu. Todellisuus ja haave törmäävät liian rajusti yhteen.

Dostojevskin varhaistuotannon pietarilainen on haaveilija, joka lähtee liikkeelle loukostaan etsimään rakkautta ja kauneutta. Hän katsoo loukkoonsa heijastuvan aamun sarastusta, mutta joutuu jatkuvasti pettymään orastavissa toiveissaan. "Vaaleat yöt" pettävät ja aamun sarastuksen valokin on epäilyttävän outo. Pietarin asukkaat syyttävät kaupunkia vierauden tunteestaan, vaikka rakkauttaan siihen vakuuttavatkin.

Pietarin kaupunki on kautta 1800-luvun kirjallisuuden oikeuksistaan taistelevan yksilön kaupunki, Sosiorealismin kehitti kapinoivan sankarin keskeiseksi hahmoksi, mutta kapinoitsijasta tuli enemmänkin yksilönvapaudesta kamppaileva ahdistunut haaveilija kuin kapinalipun heiluttaja. Ne jotka lähtivät barrikadeille yleensä pettyivät ja päätyivät kynnisiksi turhautujiksi. Tämän "tarpeettomaksi ihmiseksi" kutsutun turhautujan traditio on vankka aina Pushkinin *Jevgeni Oneginista* alkaen. "Tarpeettomilla ihmisillä" on kullakin oma Pietarinsa täydellisen elämisen esteenä. Mutta tarpeettoman ihmisen ongelma ei ole kuitenkaan varsinaisesti pietarilainen, jos pidämme myyttistä dualistisuutta myös kaupungin sosiaalisen todellisuuden kattavana perusominaisuutena.

Tarpeettomalle ihmiselle on ominaista avoin ja vilpitön yhteiskuntakritiikki, yleiseen hyvään tähtäävä maailmanparannusohjelma, joka kariutuu sosiaalisen todellisuuden taantumukseen ja liikkumattomuuteen. Pietarilaiset sankarit todellisuus on jo alusta alkaen käpertänyt vain oman minänsä kehään. Ulos he pääsevät – tai paremmin vain pyrkivät – kaivautumalla itsessään entistä syvemmälle. Juuri tässä tukahduttavassa kaupungin todellisuudessa on Pietari-kuvauksen sosiokriittinen ydin. Se alkaa yksilön alistamisen paljastamisesta ja päätyy yksilön itsepaljastukseen, jota osin ohjaavat myyttiset voimat.

Dostojevskin varhaiskertomusten, esimerkiksi *Vaaleiden öiden* (1848) Pietarin todellisuutta ovat ne synkät ja määrät loukot, joi-

hin sittemmin kaivautuu myös hänen "kellariloukon miehensä", suurromaaniensa sankarin prototyyppi. Hänen Pietarinsa on ajatusten kehä, josta ei ole ulospääsyä. Pietarin kaupungin todellisuus ajaa ääri-ratkaisuihin. *Rikoksen ja rangaistuksen* Raskolnikovin Pietari on helteinen, pölyinen, täynnä loukkoja, portaita, porraskäytäviä, kynnyksiä, ovia ja läpikuultavia seiniä. Pietarilaisessa todellisuudessa kaikki on salaista ja samalla julkista, ihminen ja hänen ratkaisunsa ovat koko ajan koetteilla. Toinen ihminen on pietarilaiselle yhtä arvaamaton ja pettävä kuin itse kaupunki. Kaupungin todellisuus on kuumetta ja houretta, ei enää haaveita niin kuin *Vaaleissa öissä* ja muissa pietarilaiskertomuksissa. Näissä houreissa eletään jatkuvaa ratkaisun hetkeä, laukeamisen ja oivalluksen tuokiota. Kynnyksen yli astuminen voi olla jo oven läpi menemistä. Tämä jatkuva avautumisen ja sulkeutumisen dilemma on Dostojevskille tyypillinen koko hänen tuotannossaan, mutta sitä säätelevä dualistinen aika- ja tilakäsitys on lähtöisin juuri Pietarin kaupungista ja sen todellisuuden kaksista kasvoista.

Irreaalisen ja reaalisen Pietarin ensimmäinen kulminaatio on Gogolin pietarilaiskertomus *Nevan valtakatu* (1835). Sen lyyrisen loppujakson voi lukea kuin jatkona 1700-luvun ylistyslauluille, mutta pettävän kaupungin motiivi on kuitenkin määräävä.

Paitsi lyhtyjä kaikki muukin täällä henkäilee petosta. Se peittää ja valehtelee kaikkina aikoina tuo Nevski prospekti, mutta eniten silloin, kun yö tiivistyneenä pimeäksi laskeutuu kadun ylle erottaen talojen valkoiset julkisivut keltaisista, koko kaupunki muuttuu kumisevaksi jytinäksi lukuisten vaunujen vieriesä siltojen yli ja esiratsastajien huutaessa ja hyppiessä ratsujensa selässä ja kun itse pääpaholainen syytteele lamppujaan vain sitä varten, että saisi näyttää kaiken epätodellisessa valossa. (Nikolai Gogol (1959) *Valitut teokset I*. Suom. Juhani Konkka. Helsinki, 400)

Nevan valtakatu, samoin koko Pietarin todellisuus, muuttaa kaiken: ihmisistä tulee partoja, viiksiä, knalleja ja neniä, päälly-

viittansa menettänyt Akaki Akakievitsh alkaa ryöstellä päällystakkeja pyryisessä ja pimeässä Pietarin yössä. On tulkintakysymys, näemmekö Akakin ryöstöissä koston, Akakin kapinan, Akakien nousun alun vaiiko pelkän epätoivosta kasvavan tuskaisen houreen. Pietarin pyryiseen ja pimeään todellisuuteen kuuluu kosto. Petoksella luodussa kaupungissa selviää vain pettämällä.

Kaupungin pettävän houremaisuuden kokevat pietarilaissankarit ovat tietoisia sen olemuksesta. Erityisesti Dostojevskin sankarit luonnehtivat kaupungin pettävyyttä, pelottavuutta ja houremaisuutta. *Keskenkasvuisen* (1875) Arkadi Dolgorukille Pietarin aamu "vaikuttaa enemmän harhakuvalta kuin minkään muun kaupungin aamu". Mädältä löyhkäävä, kostea sumuinen aamu tuo mieleen "aidon pietarilaisen ihmistyyppin", Pushkinin *Patarouvan* suuria kuvitelmia elätelleen petetyn sankarin Germanin. Arkadi Dolgoruki on Pushkinin Germanin ja Jevgenin hengenheimolainen. Heidän kokemuksensa kaupungistaan ovat yhtäläiset. Arkadille Pietarin pettävä heure tiivistyy kuvitelmiksi, joissa on vanhojen profetioiden henki.

Entäpä jos sumu äkkiä kohoaa yläilmoihin ja hälynee ja sen mukana haihtuu olemattomiin tämä mädältä löyhkäävä, liukaskulkuinen kaupunki, entäpä jos se sumun seassa kohoakaan pilviin ja haihtuu kuin savu, niin että jäljelle jää vain entinen suomalainen suo ja sen keskelle ehkä ainoaksi koristukseksi pronssinen ratsastaja kuumaa huurua huokuvan, loppuunajetun ratsunsa selässä ... Noin he hyörivät ja pyörivät, mutta ehkä tämä kaikki onkin vain jonkun näkemää unta, ehkä täällä ei olekaan ainoatakaan oikeata, elävää ihmistä, ei ainoatakaan todellista tapahtumaa tai tekoa? Ehkä joku äkkiä herää, nimittäin se, joka näkee tätä unta – ja samassa kaikki onkin kadonnut olemattomiin.

(F. M. Dostojevski (1979) *Keskenkasvuinen I*. Suom. Ida Pekari. Keuruu, 198)

Sumuun haihtuva kaupunki saa Dostojevskillä myös viimeisten aikojen kaupungin

ulottuvuudet. Kaupunki, joka häviää, on tuomittu häviämään ja on viemässä tuhoon myös asukkaansa. Tämä hävittäminen on olennainen osa Dostojevskin sankarien maailmankuvaa: rationalistinen ja materialistinen ajattelu ovat kuolevan kaupungin ideologinen todellisuus, ja se rinnastuu hetiteiseen perustaan, jolle kaupunki on rakennettu. Pietarin kaupungin nousu on ollut näiden tuhoavien ajatusten juhlaa, ja juhlat ovat päättymässä.

Dostojevskin sankarien kynnykset ja ovet, houremainen Pietari, pelottavat ja enteilevät unikuvat viittaavat ratkaisevaan historian käänteeseen, jossa Idän ja Lännän voimat lopullisesti punnitaan. Dostojevskin ajattelun ja ihmiskuvan koko ydin ei tästä maantieteellisestä dikotomiasta ole selitettävissä, vaikka hän fiktionensa ulkopuolella siitä paljon puhuikin. Itä ja Länsi ovat hyvän ja pahan synonyymit, jotka juuri Pietarin kaupungin todellisuus yksinkertaistaa ja kärjistää äärimmilleen. Paha on niin syväällä Pietarissa, että suuntaa tuhosta pois päin ei löydy. Ainoa mahdollinen tie on tuhon oivallus ja siitä kasvava ahdistus. Gogolin sankarit konkretisoivat sen ja Dostojevskin sankarit potevat sitä maanisesti.

Vaskiratsastajaa kaupungin symbolina, joka Pushkinilla sai myyttiset ulottuvuudet, ei Gogolilla esiinny ja Dostojevskilläkin vain kerran. *Keskenkasvuisessa* se on "loppuun ajettu". Se ei enää hallitse historian suuntaa.

Mutta Gogol ja Dostojevski säilyttävät Pushkinin aloittaman traditiota seuraten monitasoisen Pietari-myytin. Sen peruskysymyksiä olivat yksilön vapaus ja valta, valtamekanismien alistuskeinot, minuuden rajojen koettelu ja todellisuuden kokemisen mahdollisuudet. Pietari oli niin yksilön, Venäjän kuin maailmanhistorian kohtalonkaupunki. Etiikka, estetiikka ja eskatologia yhtyivät.

Tämän ykseyden merkitys tuli olennaiseksi 1900-luvun taitteen modernismissa, ennen muuta venäläisessä symbolismissa, jossa Pietari-teema on keskeistä myyttistä ainesta.

Kumous ja viimeiset ajat aivojen leikkinä

Symbolistien lähtökohtana oli kaoottinen maailma, johon etsittiin harmoniaa toista todellisuutta tavoittelemalla. Perimmäiset, myös eskatologiset kysymykset ratkottiin estetiikassa, jossa historianfilosofialla oli tärkeä osuus. Pushkinin, Gogolin ja Dostojevskin Pietarit mytologisoitiin ja tehtiin osaksi viite- ja assosiaatiomateriaalia, jonka pohjalta uutta 'todellisuutta' rakennettiin.

Symbolistien kaupunkikuvan lähtökohtana on yleiseurooppalainen tuhon ja dekadenssin kaupunki, kauniisti riuduttava ja tappava urbaani ympäristö. Vuosisadan taitteen Pietari sai vaikutteensa Pariisista, Lontoosta ja Berliinistä, mutta säilytti ja vaali myös erikoislaatuaan, mystistä ja myyttistä houremaisuuutta, joka sopi hyvin ajan henkeen. Kirjallisuusmytologisista viitteistä ja assosiaatioista oli muodostunut elimellinen osa kaupungin todellisuutta.

Myös symbolisteille Itä-Länsi-kysymys oli Pietarin, Venäjän ja koko ihmiskunnan kohtalonkysymys. Symbolismin keskeisen auktoriteetin filosofi ja runoilija Vladimir Solovjovin sanoin kysyttiin:

Kenen itä tahdot olla
Kristuksen vai Kserkseksen?
(*Panmongolizm*, 1894: Solovjov 1900)

Itään kytkeytyi pelastava sisäisen oivalluksen voima, yksilön uudesta voimantunnosta kasvava ajattelun ja ihmisyyden nousu, mutta myös kaaos, kauhu ja pelko. Itä assosioitiin metafysisesti myös ajan konkreettisiin uhkiin: Kiinan kysymykseen, Venäjän–Japanin-sotaan, jopa vallankumoukseenkin. Niissä nähtiin sekä pelastus että barbaarinen tuho, Lännessä – Pietarissa vain kuiva kuolema. Pietarin kaupunkiin ja sen perustajaan yksinkertaistettiin kysymys kahdesta ajattelu- ja elämäntavasta. Pietari oli vedenjakaja kahden maailman välillä. Niiden törmäys oli väistämätön.

Dmitri Merezhkovskin trilogia *Kristus ja Antikristus* (1894–1902) päättyy osaan Pietari ja Aleksei, jossa Venäjän kaksi suuntaa personoidaan brutaaliin tuhontuojahallitsijaan ja kansan pyhimyksenä pitämään tsa-

revitshiin. Pietarille ja hänen kaupungilleen luetaan moneen kertaan vanhoihin ennustuksiin perustuvat kiroukset.

Juuri symbolisteilla kirotun kaupungin symboliksi tulee jälleen Vaskiratsastaja: se on Pietarin kuvauksen 1800-luvun perinnettä seuraten sekä konkreettinen monumentti että houreiden ja unen visio, johon kaikki kietoutuu.

Symbolisteista ehkä vähiten mystinen Valeri Brjusov kuvaa runossaan *Kon bled* ("Kalvas ratsu", 1904)⁴ Vaskiratsastajaa urbaanin kaupunkikuvan keskuksena, mutta se muuttuu myös Ilmestyskirjan "hallavaksi hevoseksi", suurkaupungin asukkaana painajaiseksi. Runossa *Mednomu vsadniku* ("Vaskiratsastajalle", 1906) ratsuun kytkeytyy Pietarin kaupungin loisto ja uljuus, mutta toisaalta siihen kilpistyy kaikki kapina. Dekabristeista lähtien ne, jotka ovat pyrkineet muuttamaan kehityksen kulun suuntaa, ovat epäonnistuneet. Ratsu on torjunut kaikki uhkaukset, mutta kapinaliikkeiden epäonnistuminen on osoittanut, että Pietaria elähdyttänyt uudistusten henki on kuollut. Ratsu on vain torjuja, ei enää elinvoiman ja mahdin symboli. "Sumuisen houreiden" kaupungin asukkaista on tullut "kalpeita varjoja".

Aleksandr Blokin Pietari on klassismin kaunis kaupunki, kulttuurihistoriallinen monumentti enemmän kuin myyttinen symboli, mutta runossaan *Pjotr* ("Pietari", 1904) myös Blok liittää kaupungin kohtalot viimeisten aikojen profetioihin. Käärme ei enää pysy Vaskiratsastajan jalkojen alla. Blokin laajassa runoelmassa *Vozmezdiže* ("Kosto", 1913) Pietarin kuollutta kulttuuria vastaan nousee kapinaan hengen voimin, mutta kapinnoija on voimaton. Pietarin vahva yksilöllisyys ja luomisvoima on hänen kaupungissaan kääntynyt irivirkukseen, ja uutta luomisvoimaa etsivän taitelijan tiekin on tässä kaupungissa tukossa. Taiteilijasta tulee väijäämättä tuhon profeetta.

Andrei Belyin romaanissa *Peterburg* (1913–22) Pietarin kaupunki on koko Ve-

4. Suom. Anna-Maija Raittila. *Neuvostolyriikkaa 1*. Toim. N. Baschmakoff, P. Pesonen, R. Rymin. Helsinki 1975, 25–27.

näjän historia ja kulttuurihistoria. Sitä voidaan lukea synteessinä klassisen kirjallisuuden Pietari-kuvasta. Pietarin kaupunkiin keskittyy kaiken ratkaisu: vallankumous. Romaanin tapahtumat ajoittuvat muutamaankin päivään ennen vuoden 1905 vallankumousta. Kumoukselliset tulevat Pietarin saarten suoraviivaisilta kaduilta, suolta ja sumusta, märeistä loukoista. He päätyvät Nevskille muuttuen tuhatjalkaisiksi, hatuiksi, korviksi, neniksi ja kierteleviksi browningeiksi. Puhe käy lakoista, evoluutiosta, revolutiosta, mutta toteuttajat ovat "varjoja vain".

Kumouksellisiin liittyvät aristokraattisen Pietarin pojat, joiden kumous on kapinaa auktoriteetteja vastaan. Kumous kulminoi tuu koomiseen isänmurhan yritykseen. Isät ja pojat kulkevat eri teitä. Isät ja pojat on romaanin helpoimpia kirjallisia alluusioita. Koko teos rakentuu Pushkin-, Gogol- ja Dostojevski-lainauksille. Heidän tuotantonsa peruskysymykset hallitsevat romaanin Pietari-myyttiä.

Belyin romaanin ideologisena kehiksenä on symbolististen maailmanhahmotusyritysten ohella antroposofiaan – Belyi oli 1910-luvun alusta lähtien innokas steineriläinen – pohjaava yritys kuvata toisten todellisuuksien ja uuden minuuden löytyminen. Hänen sankariensa tajunnat matkaavat ja liikkuvat niin pietarilaista historiaa pitkin ja poikin kuin alkuaikojen syvyyksissä ja tähtien korkeuksissa. Mutta näidenkin ulottuvuuksien lähtökohta on Pietarin historiassa.

Pietariin on syöpynyt tuhoava voima, Pietarin istuttama hengetön kulttuuri. Toisaalta Pietaria uhkaa idän myrkkö, mongolismi, keltainen vaara, Idän kaoottisten voimien vyöry. Isä ja poika, taantumus ja kumous, ovat saman myrkyä turmelemia. He ovat osallisia mongolismissa, Idän barbariassa, joka ei enää ole tervettä niin kuin nuori kumouksellinen varhemmin on nietscheläisittäin haaveillut, vaan tuhoava.

Romaanin ydin on Pietarin, Venäjän ja maailman kohtalonhetki ja hetken tiivistämä Vaskiratsastajan liikkeellelähtö. Vuoden 1905 Pietari on kuten 200 vuotta aikaisemminkin valmistautumassa hyppyyn kohti

uutta ja tuntematonta. Teoksen keskeinen metafora on Venäjä-ratsu.

Sinä Venäjä olet kuin ratsu! Pimeään tyhjyyteen ovat kurkottuneet etukaviot ja lujasti graniittiin ovat takakaviot juurtuneet. (Andrei Belyi (1968) *Peterburg*. Suom. Esa Adrian. Porvoo, 103)

Ratsun lujasti graniitissa kiinni olevat takakaviot merkitsevät Venäjä-ratsun kiinteätä perusvoimaa, kansallista henkeä, sen alkuvaimaisuutta ja kyseisessä historiallisessa tilanteessa sen messiaanista tehtävää.

Belyin Pietari on ambivalentti samoin kuin Pushkinin. Positivisille ja rationalisille maaperän luonut Pietari on syyppää kriisitilanteeseen, mutta hän on kuitenkin rakentanut kiveen, pitävään venäläiseen perustaan, joka *Peterburgissa* kohoaa keskeisemmäksi kuin suolta nouseva pottävä usva. Kriisitilanteeseen on kuitenkin ajautettu väistämättä, syyppäänä juuri Pietari-Vaskiratsastaja.

Siitä vaaran hetkestä saakka kun saapui metallinen Ratsastaja, kun kannusti ratsunsa suomalaisen graniittiin, oli Venäjä jakautunut kahtia, lohkoen kahtia isänmaan kohtalot. Kärsien ja itkien Venäjä oli jakautunut kahtia, viimeiseen hetkeen saakka. (Sama, 102)

Tätä viimeistä hetkeä symboloi ratsun lähtö liikkeelle, "hyppy historian yli", jonka lopullista päämäärää ei kukaan tiedä. Ratsastajan liikkeellelähtö ei enää ole, kuten Pushkinilla, viitteenomaisesti tuhoa aavisteleva. Se on profetioiden täyttymys.

Kerran pystyyn kavahdettuaan ja silmillään ilmaa miteltyään vaskiratsu ei kavioitaan laske: hyppy historian yli on tapahtuva. Levottomuus on oleva suuri: Maa on lohkeava. Vuoretkin sortuvat suuressa järjestyksessä. (Sama, 103)

Vaskiratsastaja on romaanissa päämotiivinomainen hahmo. Romaanin marionettimai-

set sankarit kohtaavat sen tilanteissa, joissa he välähdyksenä tajuavat oman tuhonsa ja sen yhteyden yleiseen tuhoon. Romaanin kapinoivan pojan tajunnassa Pietari ja Vaskiratsastaja ovat yhtä, ”usvaan kietoutuen ne vaivaavat aivojen leikkinä”. Hän ei pääse irti Ratsastajan vainosta, omasta Pietaristaan. Siinä yhtyvät kaikki tuhoavat voimat, joihin hän on osallinen. Ratsastajasta tulee houre, painajainen, kaksoisolento, joka saa tajuamaan:

Minä juuri...
Minä tuhoan peruuttamattomasti...
(Sama, 217)

Sekä Vaskiratsastaja että hänen kaupunkinsa ovat varjojen maailmaa ja aivojen leikkiä. Ratsastaja on sekä romaanin henkilöiden tajunnan painajainen että todellisuutta, itse kaupunki kuuluu ”varjojen valtakuntaan”. Sen perusta on ”pilvien hyökyvissä laumoissa” ja ”sammaleisissa soissa”. Kaupunki on sama ahdistava kaaos ja hallusinatorinen painajainen kuin Gogolilla ja Dostojevskillä. Toisaalta se on myös luovan inhimillisen toiminnan tulos kuten Pushkinilla. Belyin tarkastelussa kaaos ja tuho hallitsevat, mutta hänen yhteytensä pushkinilaiseen dualistiseen Pietariin erottaa *Peterburgin* useimmille muille symbolisteille tyypillisistä slavofiilishenkisistä Pietarin kirouksista.

Myös vallankumous on osa pietarilaista tuhoavaa perinnettä. Se on osa pimeyden voimia, niin voimakas kuin pysähtyneen elämänmuodon satiiri romaanissa onkin. Pietari tulee haihtumaan sumuun ja ”pilvien hyökyvään laumaan”. Mutta Pietarin kaupunkiin liittyvät epiteetit, koko siihen liitetty historianfilosofinen painolasti ja eskatologinen hurmos on romaanin maailmassa hillittömän ja groteskin parodian kohde. Mikään ei ole sitä miltä näyttää. Gogolin Pietari on joka sivulla läsnä, samoin Dostojevskin. Kaupunki on hellittämätön piina ja painajainen, ratkaisujen avaimet ovat tässä ja nyt ja katoavat taas samassa.

Pietari! Pietari!
Usvaan kietoutuen sinä olet vainonnut
minua – aivojen leikkinä. Sinä julma

kiusaaja! Ja rauhaton harha: jo vuosia olet
minua ahdistanut.

(Sama, 216)

Onko Pietarin kaupunki olemassa?

Pietarin kaupunki myyttinä on taiteilijan dilemma suhteessa kuvattavaansa. Pietarin myytiin kytkeytyy ”kaikki” ja koko ajan äärimmäisen jännitteisesti. Kaupunki on sairas suosta ja sumusta, mutta myös siihen kytketystä yrityksestä räjäyttää niin kokeva tajunta kuin ympäröivä yhteiskunta. Pietarin tradition kirjalliset sankarit ovat mukana pelissä, jossa on pelissä kaikki. Siinä tulee hulluksi tai vähintäänkin jakautuu kahtia. Mutta vain hullujen on suotu kokea Pietari pohjia myöten ja vain hullut voivat olla mukana siinä kumouksessa, joka pietarilaudessa todellisuudessa on koko ajan käynnissä. Siinä on kysymys myös valtiollisen ja sosiaalisen todellisuuden kumoamisesta. Tajunnan kriisien ja kaaoksen kumouksellinen Pietari ei tee tyhjäksi Pietaria myös sosiaalis-socialistisena Pietarina, totisen kumouksen kehtona.

Kumouksen Pietarissa kaikki on mahdollista ja kaikki totuttu voi kääntyä toisinpäin. Totutun ja paikalleen pysähtyneen kumoutuminen on edellytys ideologioiden kumoutumiselle. Juuri Pietariin paikantuu tiettyjen ajatusmallien haaksirikko, mutta myös uuden liikkeellelähdön mahdollisuudet.

Anna Ahmatovalle ja Osip Mandelstamille, 1900-luvun suurille pietarilaistrunoilijoille, Pietari on myytti vain historian ja tajunnan monikerroksisuuden symbolina, joka säätelee koko kokemusmaailmaa. Ahmatovan Pietariin kuuluvat sekä 1700-luvun kirjallisuuden että reaalityodellisuuden Pietari, lumoava kaupunki, jonka lumouksen toinen puoli on sen gogolilais-dostojevskiläinen asumisen ja aivojen loukko. Ahmatovan myöhemmässä tuotannossa Pietari kytkeytyy neuvostoajan vaikeimpien vaiheiden traagikkaan: suureen terroriin, kaupungin piiritykseen, 1940-luvun lopun ahdistavaan aikaan, jolloin Ahmatova joutui vainotuksi. *Requiem* (1935–40) kirjaa syvimmat traagiset tunnot. Runoilijan yli 20 vuotta työstämä *Runoelma ilman sankaria* (1940–62) herättää henkiin koko 1900-luvun alun pie-

tarilaisen taitelijaelämän henkilöineen, skandaaleineen, suurine tavoitteineen, toiveineen ja pettymyksineen. Peripietarilaisesti kyseessä ovat naamiaiset: todellinen ja kuviteltu läpäisevät täysin toisensa.⁵

Niin Ahmatovalle kuin Mandelstamille Pietari on nuoruus, joka katoaa katoavan kaupungin myötä. Mandelstamin Pietari, klassinen Petropol on vailla mytologisia ulottuvuuksia, eskatologiasta siinä ei ole häivääkään, mutta aivojen leikin Pietari, muistojen kerrostumana, joka kasautuu omien lakiensa mukaan, on hänenkin Pietarinsa. Mandelstamin tuotanto on täynnä kulttuurihistoriallisia viitteitä niin venäläiseen kuin yleiseurooppalaiseen traditioon. Niin Ahmatovan kuin Mandelstamin runoudessa Pietari ja sen kulttuuri ovat ennen muuta eurooppalaisen perinteen kantajia, ennen muuta antiikki ja renessanssi olivat molempien elämän ja tuotannon elähdyttäjiä.⁶

Myytti Pietarin kaupungista venäläisessä kirjallisuudessa ei olisi täydellinen ilman Aleksandr Blokin runoelmaa *Kaksitoista* (1918), jossa kaksitoista punakaartilaisista marssii läpi lumimyrskyisen Pietarin. Ratkaisun hetkien profetia on toteutunut. Suunta on muuttunut, kumous koittanut, mutta lumipyryssä tarpovat kaartilaiset eivät ole täysin selvillä muusta kuin suunnasta. He vain painavat eteenpäin ja tuhoavat alleen vanhan maailman aivan kuin Pietari aikanaan kaupunkia perustaessaan. Kumpienkin voimana on päämäärätietoisuus ja asian oikeuttama väkivalta. Vanha kaupunki, vanha maailma, on löyty ja rippeetkin on tuhottava. Uusi kaupunki, uusi ihminen ovat syntyneet – juuri Pietarissa. Runoelman lopussa punakaartilaisien kärjessä marssii Kristus.

... Joukko jatkaa, varmaan tahtiin ...
vieras rakki takanaan,
edellensä – tuiskusäässä
verilippu kourassaan
kuulasateen koskematta
lumihelmet harteillaan
lumen ruususeppel päässä
keveästi myrskysäässä –
edellensä – Kristus käy.

(Suom. Anna-Maija Raittila, *Neuvostolyriikka I*. Helsinki 1975, 64)

Jos pysymme traditiossa, ei tule unohtaa lumipyryä, joka *Kabdessatoista* peittää kaiken. Siihen peittyä vanha maailma, mutta vielä myös uuden aavistukset ja kuvajaiset. Ei mikään ole miltä näyttää. Olennaista on kuitenkin, että viimeistään *Kabdentoista* myötä klassisen kirjallisuuden Pietari niin tuhon kuin pelastuksen enteinen katosi ja jäi elämään vain muistoina ja ”aivojen leikinä”. Pietari-teemaa on toki runsaasti käsitelty venäläisessä kirjallisuudessa näihin päiviin asti, dualistinen Pietari-myyttikin elää siinä edelleen.⁷ Klassisen kirjallisuuden

5. Ahmatovan Pietari-kuvasta ks. Sharon Leiter (1983) *Akhmatova's Petersburg*. Cambridge. Osia Ahmatovan *Requiemista* on suomentanut Pentti Saaritsa (*Neuvostolyriikka III*. Toim. N. Baschamoff, P. Pesonen, R. Rymin. Helsinki 1978; osia sekä *Runoelman ilman sankaria* ja monia muita Pietariin kytkeytyviä runoja Marja-Leena Mikkola, ks. Anna Ahmatova (1992) *Runoja*. Helsinki.

6. Mandelstamin runoja on suomentanut Marja-Leena Mikkola, ks. Osip Mandelstam (1997) *Kivitauluodi*. Runoja. Helsinki.

7. Dualistinen Pietari-myytti on hallitsee vahvasti mm. Boris Pilnjakin romaania *Alaston vuosi* (1921, suom. 1971) ja Andrei Bitovin koko tuotantoa 1960-luvulta näihin päiviin, tunnetuimpana pietarilaistekstinä suurromaanin *Pusbkinin talo* (suom. 1983; Bitovin pietarilaistekstistä ks. esim. Pekka Pesonen (1997a) *Teksty zbnzi i iskusstva. Statji o russkoj literature/Texts of Life and Art. Articles on Russian Literature*. Slavica Helsingiensia. Helsinki, 157–192. Tämän päivän runoudessa se on esillä monin tavoin, erityisen vahvasti rock-lyriikassa esim. Boris Grebenshikovin tuotannossa (ks. esim. Tomi Huttunen (2002) 'Neuvostorockin viitan alta'. *Kulttuurivibkot* 2, 10–13). Ahmatovan ja Mandelstamin kaltainen ei-mytologisoitu Pietari on tyypillinen Vladimir Nabokoville, hänellekin Pietari on elämän ja kulttuurin teksteihin kietoutuva muistojen verkko. Pietarin jälkiä löytyy läpi koko hänen tuotantonsa ennen muuta kuitenkin muistelmateoksesta *Speak memory* (1951; venäjänkielinen versio *Drugije berega* 1954). Joseph Brodskyn runous ja proosa on monitasoisessa Pietari-kuvassaan ennen muuta sukua Ahmatovan ja Mandelstamin Pietari-kuvalle, mutta hänen Pietariaan voidaan lukea myös pietarilaistekstinä (ks. Könönen 2003). Tunnetulla 1920- ja 30-luvun absurdikolla Daniil Harmsilla on aivan oma Pietarinsa, sosialistisen realismin vankan edustajan Aleksei Tolstoin *Pietari I* (1929–45) on kuvaus väkevästä ja ristiriitaisesta Venäjän suuruuden luojasta. Olga Berggoltsin sota-ajan kuuluisat runot ja päiväkirjat sitovat yhteen klassisen ja neuvostoajan ”kärsimysten” Pietarin. Lueteloa voidaan jatkaa pitkään. Pietari-myytti ja pietarilaisteksti 1920-luvulta nykypäiviin on oman artikkelinsa aihe.

monet profetiat ovat toteutuneet eri muodoissaan, vähintään yhtä monet jääneet toteutumatta. Piinaava aivojen leikki jatkuu edelleen – Pietarissa, joka menetti oikean nimensä vuosiksi 1914–91 ja sai sen sitten takaisin.

Mandelstam kirjoittaa runossaan vuodelta 1920:

Pietarissa me kohtaamme taas kerran,
kuin auringon olisimme sinne haudanneet,
ja pyhän sanan, vailla tarkoitusta,
me ensimmäisen kerran lausumme.
(Osip Mandelstam (1997) *Kivitaluoodi*.)

Runoja. Suom. Marja-Leena Mikkola.
Helsinki, 82)

Osa kaupungin tulevan kohtalon profetioista odottaa toteutumistaan juuri nyt, kaupungin 300-vuotisjuhlavuonna. Belyin *Peterburgin* prologissa todetaan:

Jos Pietari ei ole pääkaupunki, silloin –
Pietaria ei olekaan.
On pelkkää kuvittelua että se on olemassa.
(Andrei Belyi (1968) *Peterburg*. Suom. Esa Adrian. Porvoo, 19)

Kirjoittajat

■ Johan Bäckman on helsinkiläinen valtiotieteiden maisteri ja tutkija.

Jari Ehrnrooth on kirjailija sekä Helsingin yliopiston sosiologian dosentti ja Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Cecilia af Forselles-Riska on filosofian tohtori. Hän on tutkimusryhmän vetäjä Helsingin yliopiston kirjastossa.

Elena Hellberg-Hirn on professori Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa.

Katja Huumo (MA) on Helsingin yliopiston poliittisen historian jatko-opiskelija, joka tutkii suomen kielen kehittämistä tieteen kieleksi 1800-luvulla.

Simo Knuutila on akateemiaprofessori Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitoksessa ja mielen historian huippuyksikön johtaja.

Jyrki Loima on teologian tohtori ja humanististen tieteiden kandidaatti, joka on väitellyt Joensuun yliopistossa

Kannaksen venäläisen muukalaisuuden (toiseuden) kohtaamisesta kansallisena ongelmana.

Arto Luukkanen on Helsingin yliopiston dosentti. Hän toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen yliopistolehtorina Renvall-instituutissa. Hänen teoksensa *Neuvostojen maa, 1917–1991* ilmestyy tammi-kuussa 2004.

Tutta Palin on filosofian lisensiaatti. Hänen 1800-luvun lopun suomalaista maalaustaidetta käsittelevä taidehistorian väitöskirjansa *Oireileva miljöömuotokuva. Yksityiskobdat sukupuoli- ja säätyhierarkian baastajina* tarkastetaan vuoden 2004 alussa Turun yliopistossa.

Pekka Pesonen on Helsingin yliopiston Venäjän kirjallisuuden professori.

Panu Pulma on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Markku Ruotsila on Tampereen yliopiston Yhdysvaltain ja Ison-Britannian historian dosentti sekä Visiting Fellow Oxfordin yliopistossa. Hän tekee tutkimusta amerikkalaisen so-

sialistisen antikommunismien kehityksestä esimerkkitapauksena John Spargo ja hänen johtamansa Social Democratic League.

Jyrki Smolander on valtiotieteiden tohtori ja tutkija Turun yliopiston poliittisen historian laitoksessa.

Päiviö Tommila on Helsingin yliopiston täysinpalvellut historian professori.

Erkki Vettenniemi on yhteiskuntatieteiden tohtori, tietokirjailija ja kriitikko.

Timo Vihavainen on Venäjän historian professori Helsingin yliopistossa.

Ossi Viita on filosofian maisteri (väit.) Jyväskylän yliopistossa.

Mikko Ylikangas on filosofian maisteri ja työskentelee historian tutkijana Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa. Hän väittelee syksyllä 2003 kaunokirjallisuuden poliittisesta kontrollista Neuvosto-Karjalassa 1917–40. Hän on tutkinut myös idealistista kaupunkisuunnittelua ja arkkitehtuuria 1920–50-luvun Neuvostoliitossa sekä huumausaineiden historiaa Suomessa.

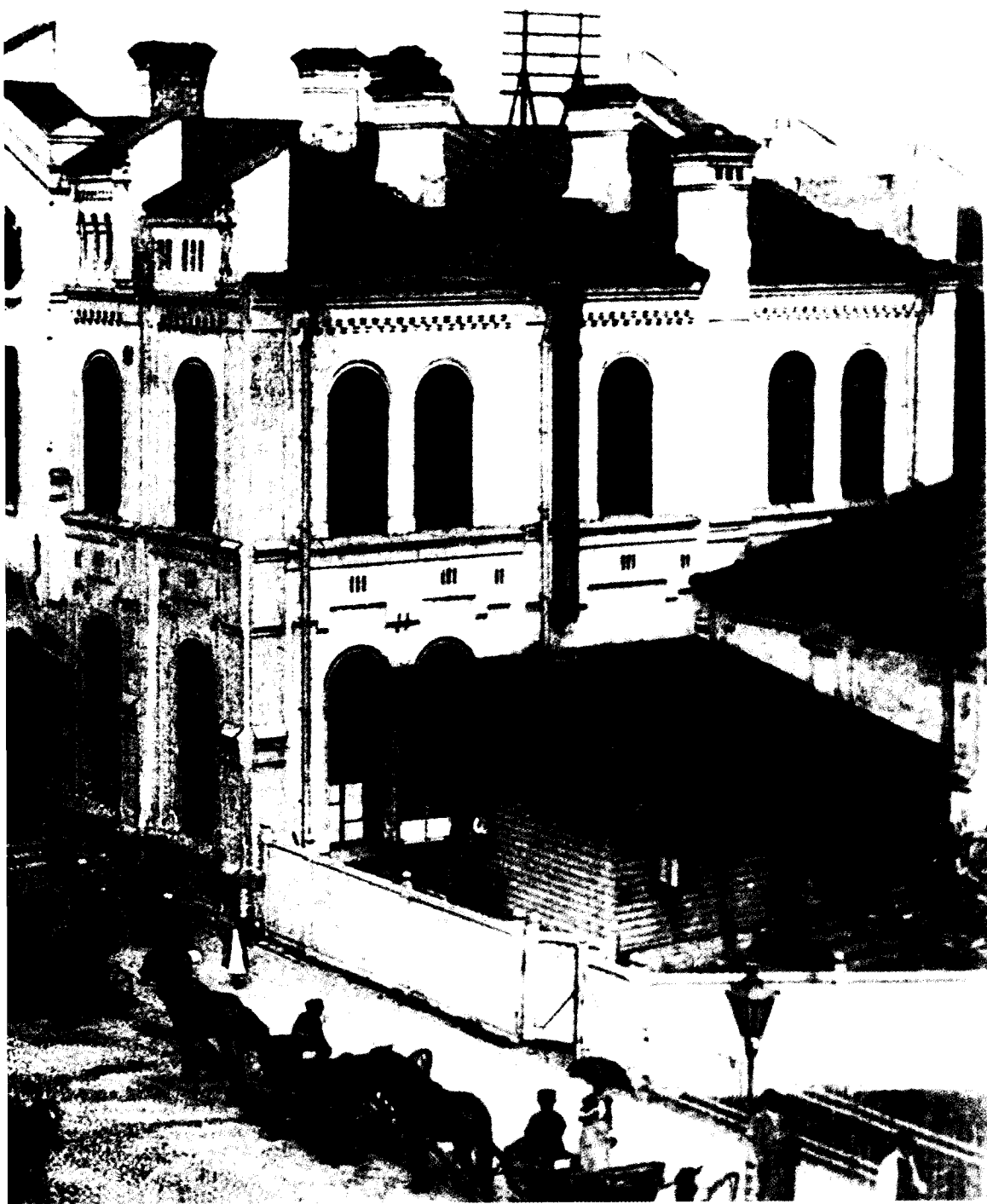
С. Петербургъ - St.-Petersbourg

Suomalaisten portti suurkaupunkiin. Pietarin Suomen asema. Lehtikuva.

инляндскій вокзаль - La gare de Finlande.

MIKKO YLIKANGAS

Suomenkielistä kirjallisuuselämää Pietarissa 1920–30-luvulla

Pietarissa syntyi 1920–30-luvulla vilkas suomalainen kirjallisuusliike. Venäjälle paenneet punikkikirjailijat ja paikalliset vallankumoushenkiset suomalaiset kynäilijät julkaisivat romaaneita, kertomuksia ja runoja, joissa muisteltiin kansalaissotaa ja vankileirien kiroja ja ylistettiin neuvosto-oloja. Ankara kritiikki, poliittinen kontrolli ja sensuuri näivettivät suomalaisten luomistyön. Stalinin vainojen seurauksena suurin osa Neuvostoliiton suomalaisista aktiivikirjailijoista menetti henkensä.

■ Pietarin 1920–30-lukujen suomenkielinen neuvostokirjallisuus perustui kolmeen kivi-jalkaan: ensinnäkin siihen kuuluivat inkerinsuomalaiset ja Pietarissa asuvat suomalaiset kirjailijat, toiseksi suomalaisten punikkien joukoissa Pietariin keväällä 1918 paenneet kynäilijät ja kolmanneksi 1920–1930-luvuilla pula-ajan Suomesta rajan yli loikanneet punaiset, heidän joukostaan työntyneisiin useita taitavia kynänkättäjiä.

Pietarin seudulla oli jo 1600-luvulta lähtien asunut inkerinsuomalaisia. Kieli ja luterilainen usko yhdistivät inkeriläiset läheisesti Suomeen ja vaikuttivat osaltaan myös siihen, että heillä oli 1800-luvulla laajaa sivustostoimintaa. Inkeriläisillä lukutaito oli jo 1800-luvulla yleisempää kuin venäläisillä talonpojilla, sillä konfirmaatio edellytti vähintään alkeellista lukutaitoa. Kirja inkeriläisessä talonpoikaistalossa ei ollut harvinaisuus.¹

Suomenkielisen kulttuurin nousua Pietarin seudulla edistivät monet sanoma- ja aikakauslehdet kuten *Pietarin Sanomat* (1870–73), *Inkeri* (1884–1905, 1908–17) ja *Neva* (1907–18). Niissä julkaisivat runoja ja kertomuksia mm. Jaakko Räikkönen (1830–82),

Jeremias Piispanen (1832–1909), Aaro Vesikko (1872–1935) ja Matti Kurikka (1863–1915).²

Vuosisadan lopulla yhä useammat inkeriläiset, kuten monet Pietariin työn perässä tulleet suomalaiset, päätyivät työläisiksi miljoonakaupungin tehtaisiin ja verstaisiin. Alussa kausiluonteinen tehdastyö muuttui ympärivuotiseksi, ja työläiset alkoivat irtautua talonpoikaiskulttuurin vaikutuksesta. Alkoi Pietarin suomalaisen työväenkulttuurin voimakas nousu.³ Suomalaisia asui Pietarissa ennen vallankumousta eräiden arvioiden mukaan noin 30 000. Kun tähän lasketaan mukaan noin 120 000 Inkerinmaan inkerinsuomalaista, niin suomalaisten lukumäärä Inkerinmaalla ja Pietarissa vallankumouksen kynnyksellä oli noin 150 000 henkeä.⁴

Punapakolaiset

Lokakuun vallankumous 1917 ja vallankumouksen tappio Suomessa aloittivat uuden luvun Venäjän suomenkielisessä kirjallisuudessa. Vallankumouksen lopun häämöttäessä huhtikuussa 1918 alkoi Suomesta virrata tuhansia valkoisten kosta pakenevia punaisia Pietariin. Tähän joukkoon mahtui punakaartilaisia perheineen, kansanvaltuuskunnan jäseniä ja seikkailijoita. Ensimmäisen aallon pakolaisia tuli Pietarin kuvernementtiin arveluiden mukaan noin 5 000.⁵ Pakolaiset hajaantuivat ajan myötä ympäri Pietarin kuvernementtia osan jatkaessa matkaansa parempien olojen toivossa Karjalaan ja aina Siperiaan asti.

1. E. L. Alto (1989) *Sovetskie finnojazytsbnye zhurnaly 1920–1980*. Petrozavodsk: Karelija, 12.

2. E. L. Alto (1997) *Finnojazytsbnaja literatura Karelii. Istorija literatury Karelii 2*. Sankt Peterburg: Nauka, 18.

3. Alto (1997) 16.

4. K. Huttunen (1981) *Pietarin suomenkielisen sanomalehdistön alkuvaiheet vuosina 1870–1883. SSLH-projektin julkaisuja* 18. Helsinki, 5.

5. Leo Suni (2000) 'Inkerinsuomalaiset', teoksessa Timo Vihavainen ja Irina Takala (toim.) *Yhtä suurta perhettä. Bolshevikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*. Helsinki: Kikimora Publications, 77. Vilho Halme kertoo eräänlaisissa muistelmissaan, että suomalaisia pakolaisia olisi saapunut Pietariin 10–12 000. Ks. Vilho Halme (1930) *Punaisen siirtola Bujssa ynnä muita kokemuksia ja seikkailuja Venäjällä ja Muurmannissa vv. 1918–1919*. Helsinki: Kirja, 29.

Punapakolaisten määrä lisääntyi seuraavan kerran vuoden 1920 jälkeen, jolloin valkoinen Suomi armahti suuren osan punakapinaan osallistuneista. Monet pyrkivät heti tilaisuuden tullen pääsemään työväen paratiisiin Neuvosto-Venäjälle. Arkistolähteiden mukaan 1920-luvulla Pietarissa eli vielä noin 30 000 suomalaista.⁶ 1930-luvulla myös lama ja lapuanliikkeen nousu pakottivat monet etsimään työtä ja turvaa Venäjältä.

Venäjälle 1918–34 paenneiden ja muutaneiden poliittisten emigranttien joukossa oli runsaasti kirjailijoita. Eräät kuten Santeeri Mäkelä (1870–1938?), Lauri Letonmäki (1886–1935), Hilda Tihlä (1870–1944), Kaarlo Halme (1899–1938), Eemeli Virtanen (1900–37), Verner Kuusikko (1904–38), Otto Oinonen (1898–1938), Ludvig Kosonen (1900–33), Eemeli Parras (1884–1939), Mikael Rutanen (1883–1932) ja Tatu Väätäinen (1898–1938) olivat jo julkaisseet teoksiaan Suomessa ja Amerikassa. Lisäksi oli joukko sellaisia, kuten Oskar Johansson (1892–1938), Ragnar Rusko (oik. Ragnar Nyström, 1898–1938), Lauri Luoto (oik. Väinö Sjögren, 1886–1938), Einari Leino (1897–1938), Petri Palo (oikea nimi ei ole tiedossa, 1902–?), Urpo Takala (1900–37), Väinö Aalto (1899–1938), Allan Visanen (1903–36), S. Palerma (oik. Yrjö Järveläinen, 1896–1937) ja Teodor Kettunen (1907–37), jotka ryhtyivät kirjoittamaan vasta Neuvosto-Venäjällä. Suomalaistulokkaat eivät suinkaan yksin synnyttäneet uutta suomenkielistä luokkakirjallisuutta Venäjällä, sillä Pietarissa nousi vallankumouksen jälkeen esiin paikallisia kirjailijakyyjiä kuten Josef Schultz (k. 1934), Lea Helo (oik. Topias Huttari, 1907–1953), Jalmari Virtanen⁷ (1889–1939), Matti Pursi (oik. Husu, 1903–

38), Herman Laukkanen (1892–1938), Lyyli Grönlund (1905–78) ja Yrjö Savolainen (1899–1937).⁸

Eräiden Pietarin suomalaiskirjailijoiden ura katkesi ennen kuin se pääsi kunnolla edes alkuun. Kirjailija ja lentäjä Kalle Tähtelä kaatui Pietarin lähellä 28 vuoden ikäisenä vuonna 1919 taistelussa Judenitshia vastaan. Vuonna 1919 *Punaisen sotilaan laulukirjan* toimittanut ja siihen itse kaksitoista laulua sanoittanut Elviira Willman (s. 1875) puolestaan sekaantui Kuusisen klubin murhiin. Hänet ammuttiin Moskovassa vuonna 1925.⁹ Joukko muita kirjailijoita palasi Suomeen vuoden tai parin kuluttua Venäjälle saapumisestaan.¹⁰

Punainen kirjallisuusliike Pietarissa

Suomalaiset kirjailijat ja kulttuuripiirit löysivät oman paikkansa Pietarin monikulttuurisessa ilmapiirissä.¹¹ Ne kokoontuivat aluksi ”Kuusisen klubilla” Kamennostrovskin prospektin talossa No 26–28.¹² Vuonna 1925 klubi muutettiin suomalaiseksi valistustaloksi, jolle Leningradin kaupunkineuvosto an-

6. Gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstv, Sankt Peterburg (GALI Spb), f. 258, op. 11, d. 75, l. 56; vrt. Seppo Lallukka (2000) ’Luoteis-Venäjän etnisen kartan kehityspiirteitä vuoteen 1959’, teoksessa Timo Vi-havainen ja Irina Takala (toim.) *Yhtä suurta perhettä. Bolshevikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*. Helsinki: Kikumora Publications, 65.

7. Virtanen oli muuttanut Suomesta Pietariin 12-vuotiaana. Hän julkaisi Suomessa runoja nimellä Juhon Jout-sen.

8. Kirjailijoiden syntymä- ja kuolinvuodet ovat seuraavista lähteistä: Kansallisarkisto, EK/VALPO:n kuulustelupöytäkirjat, henkilömapit ja henkilökortit; GALI Spb, f. 258, op. 1–14 jäsentietoja; Tsentral’nyj gosudarstvennyj arhiv istoriko-političeskikh dokumentov, Sankt Peterburg (TsGAIPI Spb), f. 24, henkilöasiakirjat; Gosudarstvennyj arhiv obshtšestvenno-političeskikh dvizhenij i formirovanij Respubliki Karelii (GAOPDF RK), f. 3, henkilöasiakirjat; NA RK, henkilölöndit sekä KAPPin ja NKL:n henkilötiedot; TsGALI, f. 631, NKL:n jäsenluettelot. Eila Lahti-Argutina (2001) *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainoubrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Vammala: Vammalan Kirjapaino; *Pisateli Karelii. Bibliografitsjeskij slovar’*. Avtor-sostavitel’ Ju. I. Djuzhev. IjalI karel’skogo NTs RAN. Petrozavodsk 1995.

9. Raoul Palmgren (1984) *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus. II osa: Pulan, fasismin ja sodan varjossa (1930–1944)*. Juva: WSOY, 206.

10. Raoul Palmgren (1983) *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus. I osa: Kaksi puoluokkirjallisuutta ja muutovallankumous (1918–1930)*. Juva: WSOY, 1.

11. Pietari oli 35 kansallisuuden muodostama metropoli, jonka väestöstä yli 14 % oli muita kuin venäläisiä. GALI Spb, f. 258, op. 1–14 inventaarioluettelon esipuhe, 2.

12. Klubin nimi muutettiin ”Elokuun kommunaarien klubiksi” vuoden 1920 joukkomurhan jälkeen.

toi hyvät toimitilat ruhtinas Sheremetjevin entisestä palatsista Shpalernaja kadulla.¹³

Valistustalossa harjoitettiin kulttuuri- ja valistustyötä – harrastettiin kerhotoimintaa, harjaannutettiin lukutaitoa ja nostettiin poliittista tietoisuutta. Erilaiset tapahtumat, jopa poliittiset esitelmät vetivät paljon väkeä, tosin usein siitä syystä, että esitelmien päätteeksi oli tavallisesti tanssia. Pula-ajan rajoittaessa kaunokirjallisuuden julkaisemista valistustalo oli paikka, jossa suomalaiset kirjailijat kohtasivat yleisönsä. Kirjallisuusiltoina kirjailijat lukivat ääneen teoksiaan ja valistustalon teatteri esitti suomalaisten kirjoittamia ”eläviä lehtiä” ja näytelmiä. Valistustalo oli suomalaisten elämän keskus, ja ellei sinne ollut mitään muuta asiaa, saattoi sen kuppilaan poiketa kahville.¹⁴

Merkittävän panoksen suomenkielisen kirjallisuusliikkeen kehitykseen Pietarissa antoi vuonna 1918 Pietarissa perustettu sanomalehti *Vapaus*, joka julkaisi kaunokirjallisuus sivuja.¹⁵ Kirjallisuus sivuilla suomalaisten vallankumoushenkisyys ja punapakolaisten katkera sisus purkautui palavina vallankumousrunoina, lauluina ja kuvaelminä. Luonteenomaista suomenkieliselle runoudelle heti vallankumouksen jälkeen olikin iskulausemaisuus sekä paatos. Agitaattiorunous oli monille keino saada ääni kuulville, taisteluhuuto tovereiden kutsumiseksi jatkamaan taistelua lahtareita vastaan.¹⁶ On selvää, että paikallisten suomalaisten joukossa oli niitäkin, joita vasemmistolainen agitaattiorunous ei kiinnostanut ja jotka olisivat mieluummin lukeneet tai julkaisseet perinteisempää runoutta. Epäpoliittinen runous joutui kuitenkin vaikenemaan, ”kun aseet puhuvat niin muusat vaikenevat”. Sanomalehtien lisäksi suomenkielistä lyhytproosaa ja runoutta ilmestyi Työläis- ja talonpoikaiskalentereissa, joita julkaistiin Leningradissa säännöllisesti aina vuoteen 1936 saakka.¹⁷

Sanomalehtien ja kalenterien ohella suomenkielisen kirjallisuuden kehittymiseen vaikutti merkittävästi kustannusliike Kirja, jonka suomalaiset kommunistit perustivat 1923 palvelemaan Luoteis-Venäjän suomenkielisen väestön tarpeita. Aluksi liike julkaisi

lähinnä poliittista kirjallisuutta ja oppikirjoja. Ensimmäiset suomenkieliset kaunokirjalliset teokset näkivät päivänvalon vuonna 1925, jolloin ilmestyivät Josef Schultzin sekä Inki ja Matti Savolaisen näytelmät sekä Santeri Mäkelän, Herman Laukkasen ja Valde Wikmanin runokokoelma *Kumouksen kuobuista*. Enempää kaunokirjallisuutta Kirja ei tässä vaiheessa rohjennut ottaa kustannettavakseen, vaikka valmiita käsikirjoituksia oli tarjolla, sillä kaunokirjallisuutta ei pidetty taloudellisesti kannattavana.¹⁸

Pelkästään ankaran paperipulan vuoksi kustannustoiminnan prioriteetit oli suunnattava poliittiseen ja oppikirjallisuuteen. Esimerkiksi Jalmari Virtasen valmiin runokokoelman julkaisusta luovuttiin vuonna 1925, mistä suivaantuneena Virtanen oli jättää

13. Valistustalo sijaitsi vain kivenheiton päässä Litejnyj prospektin kulmasta, johon vuonna 1931 valmistui OGPU:n hallintorakennus, ns. Bol'shoj dom. Suomalainen valistustalo sijaitsi Sheremetjevin palatsissa aina vuoteen 1932 asti, jolloin talo annettiin Neuvostokirjailijain liiton Leningradin osastolle. Suomalainen valistustalo joutui väliaikaisesti toimimaan yhdessä huoneistossa virolaisten valistustalolla Krasnaja ulitsalla ja vuonna 1933 jonkin aikaa rautatieäisten kerholla Finskij pereulokilla. Maaliskuussa 1935 Lenobkom varasi suomalaisille tilat Nekrasovinkatu 10:stä, kansallisten valistustalojen kombinaatista, jossa toimi jo ennestään valkovenäläinen, unkarilainen, juutalainen, latvialainen, liettualainen ja puolalainen valistustalo sekä bessarabialaisen yhdistyksen kerho. Suomalaiset saivat käyttöönsä kuusi huonetta talosta, jossa oli lisäksi yhteinen +50 hengen juhlasali. Suomalaisen valistustalon yhteydessä toimi tuolloin seuraavat kerhot: poliittinen opiskelu, venäjänkieli, matematiikka, ensiapu. OSOAVIAHIM, laulu, näytelmä ja lausunta.

14. GALI SPb, f. 258, op. 1–14 inventaarioluettelon esipuhe, 1; Irja Niemi (Kerttu Nuorteva) (1944) *Neuvostokasvatti. Neuvostaelämän ääripiirteitä minä-muotoon kuvattuina*. Helsinki: Suomen kirja, 92. Kerttu Nuorteva eli lähellä Petroskoin ja Leningradin kirjallisuuspiirejä. Hän myös julkaisi lehdissä muutamia runoja yhdessä Lea Helon kanssa. Ks. esim. *Rintama* 11 (1934) 8; *Vapaus* 55 (1935) 4.

15. *Vapaus*-lehden perustivat suomalaiset kommunistit. Numerosta 12 lähtien lehti oli SKP:n äänenkannattaja ja myöhemmin VKP(b):n Leningradin aluekomitean suomenkielinen äänenkannattaja.

16. Alto (1997) 36.

17. Elli Aalto (1997) ”Aate ja kompromissi. Karjalan ja Inkerin suomenkielinen kirjallisuus 1920–1930-luvulla”. *Carelia* 4, 118.

18. Pöytäkirja Kirjan 10-vuotisjuhlan kunniaksi järjestystä lukijakonferenssista, 6.5.1933. Renvall, kansio 10 B; Muistiinpanoja ”Kirjan” arkistosta. Renvall, kansio 12 B; Muistiinpanoja ”Kirjan” arkistosta. Renvall kansio 16 B.

koko kirjallisuuspuuhastelun.¹⁹ Vuodesta 1927 alkoi kustannustoiminnan profiili laajentua. Julkaistiin enemmän ja suurempia painoksia. Vuonna 1927 ilmestyivät Yrjö Savolaisen kirjaset *Inkeriläisiä murrejuttuja* ja *Miten meillä sotaa käytiin*.²⁰ Vuonna 1931 Kirja julkaisi jo yli 300 nimikettä, joiden yhteispainomäärä oli liki puolitoista miljoonaa kappaletta.²¹

Proletaarinen kirjallisuusliike

Venäjän proletaarikirjailijain yhdistys RAPP (Rossijskaja assosiatsija proletarskih pisatelej) perustettiin vuonna 1925. Yhdistyksen Leningradin paikallisosastolla (LAPP) oli useita vähemmistökirjallisuuksien jaostoja, joukossa myös 1928 perustettu suomalainen jaosto. Se toimi LAPPin tiloissa entisessä Kreivitär Paninan talossa Fontankan rantakadun talossa numero seitsemän.²² Jaoston ensimmäiseen toimikuntaan valittiin Väinö Aalto, Kalle Halme, Toivo Leskinen (1906–38), Yrjö Savolainen ja A. Uotinen.²³ Jaostoon kuului parhaimmillaan (vuoden 1930 lopulla) noin kolmekymmentä kirjailijaa.²⁴

LAPPin perustaminen yhdisti suomalaiset vallankumoukselliset kirjailijavoimat saman katon ja saman proletaarisen tunnuksen alle Leningradin vahvojen venäläisten proletaarikirjailijoiden kanssa. Kirjailijoiden julkaisumahdollisuuden paranivat huomattavasti, sillä puolue tuki voimakkaasti proletaarikirjailijoita. Puolue pyrki luomaan heistä ”omat” kommunistiset kirjallisuuskaaderinsa, jotka työntäisivät tuotteillaan pois markkinoilta kaiken NEP-kaudella nousseen epäpoliittisen ”makulatuurin”.²⁵ Suomalaiset kirjailijat alkoivat jo vuonna 1927 LAPPin tuella julkaista aikakauslehteä *Soibtu*, joka oli Neuvostoliiton ensimmäinen suomenkielinen kirjallisuuslehti. Neljän ilmestymisvuotensa aikana lehdessä julkaistiin yli yhdeksänkymmenen suomenkielisen kirjoittajan runoja, kertomuksia, kuvaelmia ja kirjallisuusarvosteluja.²⁶ Seuraavana vuonna alkoi ilmestyä kirjallisuuslehti *Puna-kantele*, joka oli LAPPin suomalaisen jaoston ja Karjalan proletaarikirjailijain yhdistyksen (KAPP) yhteisjulkaisu. Lehdet yhdistyivät vuonna 1931, mutta seuraavana vuonna lehden nimi muutettiin kalevalaisesta ja kansallishenkisestä

Puna-kanteleesta kulttuurivallankumouksen henkeen paremmin sopivaksi *Rintamaksi*.²⁷ Leningradin ja Karjalan kirjallisuusliikkeet olivat yleensäkin koko 1920–30-luvun niin kytkeytyneet toisiinsa, että on oikeastaan syytä puhua yhdestä kirjallisuusliikkeestä.

Puolue vaati kirjailijoita ponnistelemaan ensimmäisen viisivuotiskauden (1928–32) tavoitteiden saavuttamiseksi. Kaunokirjallisuuden tuli kuvata ajankohtaisia teemoja, sosialismin rakennustyön sankareita ja uuden ihmisen syntymistä. Sen tuli innostaa ja valistaa massoja. RAPP muunsi puolueen päätöslauselmat määräyksiksi ja ohjeiksi kirjallisuusrintamalle. Esimerkiksi lokakuussa 1931 RAPP vaati, että kaikkien järjestöön kuuluvien kirjailijoiden oli välittömästi ryhdyttävä kuvaamaan viisivuotissuunnitelman iskureita.²⁸ Kampanjan tuloksena syntyi mm. Einari Leinon vuonna 1932 julkaistu runo ”Viime vuonna täytimme, tänä vuonna ylitämme”, joka kuvaa iskuriutta Karjalan metsätöissä.²⁹

19. Yrjö Sirolan kirje Leningradista Jalmari Virtaselle 13.2. 1925. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv sotsial'no-političeskoj istorii (RGASPI), f. 525, op. 1, d. 127, l. 154; Jalmari Virtasen kirje Yrjö Sirolalle 9.3.1925. RGASPI, f. 525, op. 1, d. 127, l. 156.

20. Pöytäkirja Kirjan 10-vuotisjuhlan kunniaksi järjestystä lukijakonferenssista. 6.5. 1933. Renvall, kansio 10 B; Muistiinpanoja ”Kirjan” arkistosta. Renvall, kansio 12 B; Muistiinpanoja ”Kirjan” arkistosta. Renvall, kansio 16 B.

21. Otšet o rabote izdatel'stva ”Kirja”. GAOPDF RK, f. 3., op. 4., d. 129, l. 6.

22. LAPPin ja sen suomalaisen jaoston toiminnasta on olemassa hyvin vähän tutkittua tietoa, koska LAPPin asiakirjoja, jotka sijaitsevat Venäjän tiedeakatemian venäläisen kirjallisuuden instituutissa (ns. Pushkinin talo) Pietarissa, ei ole vielä käsitelty ja järjestetty yhtenäiseksi arkistonmuodostajaksi.

23. *Nuori Kaarti* 41 (13.10.1928) 42.

24. *Soibtu* 10 (1930) 15.

25. I. V. Stalin (1949) ”Otvet dramaturgu V. N. Bill-Belotserkovskomu” (1.2.1929), teoksessa I. V. Stalin, *Sotšbinenija*. Tom 11. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo poliitičeskoj literatury. 326–329; Iz nepravlennoj stenogrammy vystuplenija I. V. Stalina na vstreče s ukrainiskimi literatorami (12.2.1929). *Vlast' i bu-dozbestrennaja intelligentsija. Dokumenty TsK RKP(b)-VKP(b). VTSbK-OGPU-NKVD o kul'turnoj politike. 1917–1953 gg.* Sostaviteli Andrej Artizov i Oleg Naumov. Moskva: Demokratija, 104.

26. Aalto (1989) 30.

27. *Puna-kantele* 5 (1930) 1; *Puna-kantele* 3 (1931) 17.

28. *Udarnik slova* 1 (lokakuu 1931) 4.

29. *Rintama* 22 (1932) 7.

HÄLYYTYS...

Rintama murtunut!!!

Uhkaa repeämä.

Helmikuun 20 päivä:

täytetty vain 39 %.

Ajo vieläkin vähemmän:

kaksikymmentä seitsemän.

Kuulkaa, kuulkaa

Iskurit!

kollektivistit

yksilötalonpojat!

KAIKKI!

Rehelliset Neuvostomaan puoltajat

Teitä...

puolue kutsuu,

hallitus kutsuu...

Taisteluun

SUUNNITELMIEN

PUOLESTA!

..

TAISTELU!

Raportit, osoittajat kertovat.

Tunkuan, Yläluulammilla

hakataan 10–12 k/km päivässä.

Kentjärvellä VATASEN brigadi:

hakkaa 15 k/kmetriä.

Vilka nostanut työtehon

tulokset 100 prosentilla.

Kiestinki antaa –

Kosolaa kiintokuutiometreillä kalloon.

Kannojevin brigaadi ajaa

22 k/km miestä kohti päivässä.

Matroosan punktilla

SAARISEN brigaadi ylittää.

Repolan, Tsolkassa

KOLMEKYMMENTÄ-

KUUSI

TUKKIA

KUORMASSA

kuljuttaa iskuri LEPPÄNEN.

Näin vastaavat

Neuvostomaan rakentajat,

ISKURIT!

Ja se takaa,

että

MEIDÄN

ON

VOITTO!

Tukahduttava poliittinen kritiikki

Suomenkielinen kirjallisuusliike ei kaikesta huolimatta pysynyt neuvostomaan rakennustyön teräksisen iskutempon tahdissa. Suomalaisia kirjailijoita arvosteltiin taukoamatta siitä, että he eivät kuvanneet ripeästi etenevää sosialismin rakennustyötä ja luokkataistelun kiristymistä, vaan orientoituivat tuotannossaan länteen.³⁰

Suomalaisten teokset kuvasivat lähinnä Suomen kansalaissotaa ja vankileirielämää sekä työväenliikettä Suomessa ja USA:ssa. Totalitaristinen järjestelmä pyrki kirjallisuutta hyväksikäyttämään muokkaamaan historiaa omaksi kuvakseen ja pyyhkimään Venäjän ja koko maailman historiasta pois sille epäedulliset piirteet. Siitä syystä oli poliittisesti tärkeää, että kirjailijat olisivat hylänneet suomalaiset ja amerikkalaiset aiheet, jotka kaikesta palavuudestaan ja luokkatietoisuudestaan huolimatta olivat puolueen ja sensuurin mielestä monesti länsimaisen demokratian ja kulakkihengen läpitunkemia. Puolue ei tarvinnut kirjallisuutta, joka korosti kansallisia eroja mm. työnteossa ja ammattiyhdistysliikkeessä.³¹ Tällaisten vahingollisten ajatusten salakuljettamisen neuvostokirjallisuuteen Stalin leimasi vastavallankumoukselliseksi toiminnaksi.³²

Kovat vaatimukset lamaannuttivat kirjailijat, jotka julkaisivat yhä vähemmän ja yhä heikompia teoksia. Kustannusliike Kirjan vuosikatsauksen mukaan kirjallisuuden tila vuonna 1930 oli katastrofaalinen, eikä seuraavaakaan vuosi tuonut muutosta parempaan.³³ Ankara poliittinen kirjallisuuskritiikki teki kirjailijoiden työn yhä vaikeammaksi ja ahdistavammaksi. LAPP iski armotta kaikkia niitä kirjailijoita, joiden se ei katsonut ajavan proletariaatin asiaa. Se vartioi myös omien riviensä oikeaoppisuutta säännöllisin puhdistuksin. Puhdistustilaisuudet olivat julkisia joukkotilaisuuksia, joissa liiton jäsenet joutuivat yksi toisensa jälkeen avoimesti tekemään tiliä menneisyydestään, nykyisyydestään, tuotannostaan ja heikkouksistaan.

Esimerkiksi vuonna 1931 LAPPissa suoritettiin puhdistus, jonka yhteydessä kirjailijajärjestöstä erotettiin monia virolaisia ja liettualaisia kirjailijoita syytettynä kansalli-

sesta demokratiasta, kansallisen porvarillisen kirjallisuuden yliarvioimisesta ja sen epäkriittisestä omaksumisesta sekä vastavallankumouksellisuudesta.³⁴ LAPPin suomalaisesta jaostosta erotettiin kuusi jäsentä poliittisista syistä ja passiivisuudesta. Kirjailija T. Hämäläinen erotettiin ”äärimmäisen pessimistisen yksilöyriikan vuoksi”. Seitsemän muuta jäsentä sai vakavan kehotuksen ryhdistäytyä työssään.³⁵ Suomenkielisen kaunokirjallisuuden poliittisen linjan puhautauden kärkkäimpiä vartijoita olivat Väinö Aalto sekä ”Tammisaaren korkeakoulun” kasvatit Ludvig Kosonen ja Allan Visanen. Kun Lauri Luoto erehtyi kerran eräissä kirjoituksessaan vaatimaan luomistyön vapautta poliittisista dogmeista, niin Kosonen ja Aalto pääsivät henkensä kyllyydestä raivoamaan ja paljastamaan Luodon luokkavihamielisen asenteen:

”Pieninkin yritys uittaa työläislukijan aivoihin porvarillista ideologiaa on armotta leimattava poltinmerkillä. Yhtään taidekeinoja ei saa hyväksyä aatteellisen sisällön kustannuksella. Me leimaamme ja tulemme vatedeskin leimaamaan ikuisella poltinraudalla luokkavieraat aatteet ja niitä syöttävät kirjailijat.”³⁶

Lyöväen kritiikin lisäksi syynä heikkoon laatuun oli se, että kirjailijan arki ei tarjonnut mahdollisuuksia luomiskyvyn kehittämislle. Suomalaisista kirjailijoista ei kukaan elänyt kirjoittamisella, vaan kaikilla oli leipätyönsä, minkä lisäksi lähes kaikkia rasittivat puolueen jäsenelle kuuluvat monet velvollisuudet. Kirjoitustyölle jäi aikaa yleensä vasta yösydämellä, eikä siten mahdollisuutta huolelliseen paneutumiseen ja viimeistelyyn ollut.³⁷ Merkittävimpiä ns. proletariperiodin aikana (1928–32) ilmestyneitä suomalaisten kirjailijoiden hengentuotteita olivat Lea Helon (Topias Huttari) runokokoelmat *Nuoret mielet* ja *Astun yli*, Josef Schultzin kirja *Paratiisin lunastus*, Yrjö Savolaisen kirjat *Mustat voimat* ja *Savea ja hietaa*, Väinö Aallon *Sisu vaa’alla*, Ragnar Ruskon *Kableissa* ja S. Palerman *Neljästi karkuteillä*, Ludvig Kososen *Lippulaulu*, Theodor Kettusen näytelmä *R.V.I.*³⁸ Ahke-

rin oli Lauri Luoto, joka jo 1920-luvun loppuun mennessä oli julkaissut laajan neli-osaisen kansalaissotaa ja punaisten pakoa käsittelevän romaanisarjan.³⁹

Kirjallisuusliike näivetty

Puna-kanteleessa käytiin paljon polemiikkia siitä, miksi suomenkielinen kirjallisuusliike oli jäänyt paljon jälkeen venäläisen proletarisen kirjallisuuden suurista saavutuksista. Syyksi nähtiin väärät teemat ja vanhanaikaiset luomistyön metodit ja muodot. Ratkaisuksi nähtiin, että kirjailija ei saanut toimia historiallisena kronikoitsijana. Kirjailijan oli ryhdyttävä kuvaamaan ajankohtaisia saavutuksia ja taistelua.

Oli ryhdyttävä kuvaamaan puolueen johdettavaa roolia, teollistamista, kollektivisoimis-

30. Ks. esim. Taidekirjallisuus rakennustyömme ja kulttuurivallankumouksen vipusimeksi. Muistiinpanoja Leningradin puolueuuvottelusta kirjallisuuskysymyksistä marraskuun 14.–16. päivänä vuonna 1933. *Rintama* 17 (1933) 3.

31. Petroskoissa työskentelevien kommunisti- ja nuorisoliittolaikirjailijain yleiskaupunkilaisessa kokouksessa 10.3.1934 hyväksytty päätöslauselma leniniläisen kansallisuuspolitiikan toteuttamisesta Karjalan kirjallisuusliikkeessä. GAOPDF RK, f. 3, op. 3, d. 364, l. 11–12.

32. I. V. Stalin (1951) ’O nekotoryh voprosah istorii bol’shevizma. Pis’mo redaktcii zhurnal’ ”Proletarskaja revoljutsija” (lokakuun loppu 1931), teoksessa I. V. Stalin, *Sotshinenija*. Tom 13. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel’stvo političeskoj literatury. 84–102; Vakava juttu LAPPin suomenkielisen jaoston vuosikokouksessa. *Rintama* 2 (1932) 14; Erho Ruhanen (1932) ’Tov. Stalinin kirje LAPPin suomenkielisen jaoston käsiteltävänä 7.1.1932’, *Rintama* 3, 13; Väinö Aalto (1932) ’Tähtiin myöskin lähimatkalle. Puheenvuoro LAPPin suomenkielisen jaoston opintotilaisuudessa tammikuun 7. päivänä 1932 käsiteltäessä tov. Stalinin kirjettä mästä liberalismista’, *Rintama* 3, 14.

33. *Puna-kantele* 4 (1930) 1.

34. Yrjö Savolainen (1932) ’Vähemmistökansallisuuksien kirjallisuuden kehityksestä’, *Rintama* 19–20, 3.

35. LAPPin suomenkielisen jaoston toimikunnan tiedotus. *Puna-kantele* 12 (1931) 16.

36. Lauri Luoto (1931) ’Ajatusten kirjallisesta ilmilausumisesta’, *Puna-kantele* 17, 7–8; Ludvig Kosonen (1931) ’Pois ”jäniksenpoluulta!” Toveri Lauri Luodon virheitä vastaan’, *Puna-kantele* 21, 8–9; Väinö Aalto (1931) ’Lauri Luodon kirjallisesta ilmilausumisesta’, *Puna-kantele* 17, 13–14.

37. *Puna-kantele* 8 (1930) 16.

38. Yrjö Savolainen (1935) ’Voittomme suomenkielisen kaunokirjallisuuden luomisen alalla’, *Vapaus* 26, 3.

39. Romanisarjan osat ”Kamaran sankarit”, ”Ikuiset uhritlet”, ”Valkoisen leijonan metsästäjät” ja ”Pakolaisena” julkaistiin Fitchburgissa USA:ssa Työmies Societyn kustantamana.

ta, uuden elämäntavan, uuden kulttuurin syntymistä ja luokkataistelun kiivastumista. Romaani ja kertomus katsottiin liian hitaiksi ja vanhanaikaisiksi kerronnan muodoiksi kuvaamaan iskutempossa etenevää sosialismin rakennustyötä. Kirjailija ei saanut irtautua vallankumouksen vauhdista, vaan hänenkin oli ryhdyttävä iskutyöhön. Iskutempo ei suonut aikaa kerätä materiaalia ja istua viikkokausia kirjallisen ”luomistyön” ääressä. Piti unohtaa kaikenlainen ”luominen” ja materiaalin sulattelu ja muokkaus, jonka proletaarikirjailijat näkivät turhanpäiväisenä pikkuporvarillisena taiteiluna. Sen sijaan oli kirjoitettava ajan hermoon iskeviä lyhyitä kuvauksia.⁴⁰

RAPPin mukaan kaunokirjallinen industrialinen kuvaus oli metodi, joka kameran tavoin ehti kuvaamaan sosialismin nousua kaikissa sen vaiheissa. RAPP ei vaatinut kirjailijoita ainoastaan kuvaamaan rakennustyötä, vaan heidän oli kaunokirjallisissa teoksissaan kuvattava yksityiskohtaisesti uusia tuotannollisia keksintöjä ja työtekniikoita.⁴¹ Elämän monimutkaisten kysymysten hautominen ja pohtiminen kuului RAPPin mukaan niin ikään porvarilliselle kirjailijalle, jolle nämä kysymykset eivät olleet selviä. Proletaarisen kirjailijan, jolle maailmankatsomuksen kysymykset olivat itsestään selviä, ei tarvinnut rasittaa päätään vuosikausia sellaisilla kysymyksillä kuten yksilön merkitys historiassa. Kirjoilta alettiin vaatia hyötyä kauneuden sijaan. Vaadittiin perinteisen individualistisen kirjailijatyypin hävittämistä ja julistettiin pannaan ajatukset, että kirjalla saattaisi olla viihdyttävä funktio. Militantit rappilaiset vaativat, että oli luovuttava vaikeaselkoisesta kielestä ja kirjoitettava teollisuuden ja maatalouden rakentajien tarpeisiin yksinkertaisia kertomuksia, joita heikkolukutaitoisetkin saattoivat ymmärtää.⁴²

LAPPin hallinnon jäsen Jalmari Virtanen neuvoi aloittelevia kirjailijoita taitojen kartuttamisessa seuraavasti:

”Ennen kuin ryhtyy kirjoittamaan runoja täytyy lukea aina kun on siihen mahdollisuus. Täytyy lukea kaikista jokapäiväisistä asioista kirjoissa ja lehdistä. Täytyy lukea

myös runoutta ja poliittista kirjallisuutta. Kaikkein hyödyllisintä on lukea Leninin ja Stalinin teoksia. Kannattaa lukea myös artikkeleita tietosanakirjoista erilaisista teollisuuden koneista, kuten masuuniuunin toiminnasta jne. Niistä voi oppia yksityiskohtia tehtaista. En suosittele kenellekään runo-opin lukemista, ainakaan aloitteleville runoilijoille. Hyvin hyödyllistä on katujen ja asemalaitureiden lakaisu. Silloin pää täyttyy viisaista ajatuksista ja runoista”.⁴³

Vuonna 1932 puolue likvidoi RAPPin ja proletaarinen despotismi kulttuurin alalla lakkautettiin, koska se oli johtanut kirjallisuusliikkeen lamaantumiseen. Aivan kuin merkinä aikojen vapautumisesta vuosina 1932–33 ilmestyi Leningradissa ennätysmäärä suomenkielistä kirjallisuutta. Kirjallisuusliike oli kärsinyt kuitenkin korjaamattoman vahingon RAPPin aikaisesta komentotyylistä, ja kaavamaisten teosten laatu jäi heikoksi.

Kun kustannusyhtiö Kirja julisti tammi-kuussa 1934 novellikilpailun, niin kilpailun tulos oli siinä määrin epätydyttävä, että palkintolautakunta päätti olla jakamatta palkintoja I–VI. Seitsemännen palkinnon sai Urpo Takalan novelli ”Multalan Heikki ja hänen Miinansa”. Palkintolautakunta toteasi, että useimmat saaduista 11 kirjoituksesta eivät vastanneet alkeellisempiakaan kaunokirjalliselle tuotteelle asetettavia vaatimuksia. Jury valitti, että viimeisteleättömät kyhäelmät olivat syntyneet ”kansliossa” eivätkä ne onnistuneet ilmentämään aikakauden vilkasta ja täyteläistä elämää taisteluineen ja voittoineen. Ne olivat kuivakiskoisia ja latteita, kieleltään värittömiä ja köyhiä ja niitä rasittivat elementaariset oikeinkirjoitusvirheet. Jury näki huomautettavaa myös ideologiselta kannalta, sillä novelleissa ei tullut riittävästi näkyville puolueen johtava rooli.⁴⁴

Luokkakirjallisuudesta neuvostokirjallisuuteen

Vuonna 1934 perustetun Neuvostokirjailijain liiton (NKL) tarkoitus oli yhdistää kaikki neuvostovaltaa tukevat kirjailijat samantalon alle yhdeksi suureksi perheeksi. Leningradin suomalaiset kirjailijat ryhmittäytyivät nyt

NKL:n Leningradin osaston suomenkieliseksi jaostoksi. Kirjailijaliitto oli stalinistinen valtarakennelma: komentohallintoon perustuva byrokraattinen järjestelmä.

Neuvostoliiton kirjailijaliitto erosi oleellisesti edeltäjästään siten, että NKL oli suljettu elitistinen järjestö kun taas RAPP oli ollut avoin joukkojärjestö. Kirjailijakunnan jakaminen kahteen kastiin, liittoon (eliittiin) kuuluviin ja liittoon kuulumattomiin, on klassinen esimerkki "hajota ja hallitse" hallintomallista. Jäsenyys oli tavoittelemisen ja vuosien odottelun arvoista, sillä se merkitsi pääsyä kirjallisuuden nomenklaturaan. Puolue pyrki hävittämään traditionaalisen venäläisen kirjailija-intelligentin tyyppin. "Valtionkirjailija" ei saanut asettua kansan ja vallan väliin kriittiseksi äänitorveksi ja omaksitunnoksi, vaan hänen tuli olla puolueen uskollinen apulainen kommunismin rakennustyössä. Toisaalta RAPPin aikaisemmin vainoamille kirjailijoille taattiin eräänlainen yhteiskuntarauha, koska puolue hylkäsi proletaarisen luokkataiteen vaatimukset ja palautti traditionaaliset arvot.

Puoluekannattomille kirjailijoille avautui mahdollisuus tulla mukaan liiton jäseniksi. Uudessa liitossa puolue odotti kirjailijoilta lojaalisuutta ja kuuliaisuutta. Palkaksi lojaalisuudesta kirjailijat nousivat osaksi etuoikeutettua neuvostoeliittiä. Samalla kirjailijaliitosta muodostui koneisto, jossa kirjailijakunta hallitsi itse itseään.

Koneiston lisäksi luotiin uusi kaunokirjallisen luomistyön metodi, *socialistinen realismi*, jonka tuli korvata proletaarinen "diamat"-metodi. Sosialistinen realismi on loppujen lopuksi pelkkä myytti, jota ylläpidettiin keinotekoisesti kokouksissa, päätöslauselemissa, tutkimuksissa ja lehtien sivuilla. Sosialistisen realismin myytin tukipylväitä olivat eräät ympäriryöreit "mantarat" kuten "kansallinen muoto ja sosialistinen sisältö", "uusi parempi ja iloisempi elämä", "myönteinen sankari", "todellisuuden kuvaaminen vallankumouksellisessa kehityksessä" jne. Niitä voitiin turvallisesti uusioikäyttää ja tulkita kulloisenkin tarpeen mukaan määriteltäessä neuvostokirjallisuudelta vaadittavia ominaisuuksia.

Sosialistisen realismin vaatimuksiksi täs-

mentyivät sittemmin puoluekantaisuus (kirjallisuuden tuli tunnustaa puolueen johtava rooli), kansakantaisuus (kirjallisuuden tuli olla tähdätty suurelle lukijajoukolle ja sen tuli olla ymmärrettävää) sekä aatteellisuus (marxismi-leninismi yhteiskunnallisen kehityksen huippuna). Sosialistinen realismi vaati tendenssimäistä "totuuden" kuvaamista.

Yrjö Sirola ehdotti, että kirjailijoiden tulisi teosten käsikirjoitusvaiheessa kirjoittaa lyhyt selostus siitä, mihin kokemuksiin, kuulemaansa tai lukemaansa kyseinen teos pohjautui. Sirolan mukaan kirjailijaliiton piti järjestää myös kokouksia, joihin tuli kutsua mukaan henkilöitä, jotka tunsivat teoksessa kuvatut tapahtumat. He voisivat kertoa, vastasiko teos todellisuutta.⁴⁵ Sirolan ehdotama metodi olisi johtanut siihen, että luomistyön ja estetiikan kysymyksistä oli alettu päättää työläiskokouksissa huutoäänestyksellä.

Lähelle huutoäänestysmenettelyä päästiin ns. joukkoarvostelutilaisuuksissa. Niissä yleisö ja kriitikot saivat sanoa mielipiteensä valmisteilla olevista tai jo ilmestyneistä teoksista. Joukkoarvostelun katsottiin kasvattavan kirjailijaa ja lukijaa sekä kohottavan teosten laatua. Kirjailija saattoi joukkoarvostelun ja muun kritiikin pyörteissä joutua kirjoittamaan koko käsikirjoituksen uudestaan pariinkin kertaan.⁴⁶ Useimmiten kirjailijan saamat neuvot olivat ympäriryöreitä.

Leningradin neuvostokirjailijain liiton suomenkielinen jaosto järjesti 2.2.1935 Uljas Vikströmin kirjan *Toimen mies se Kujalan Termonen* joukkoarvostelutilaisuuden, jossa oli läsnä noin 30 henkeä. P. Notko

40. *Puna-kantele* 1 (1930) 1; *Puna-kantele* 11 (1930) 17.

41. Sosialistista kasvua kuvaamaan. *Puna-kantele* 1 (1930) 1; Missä ovat jällejääneisyyden syyt? *Puna-kantele* 11 (1930) 16.

42. *Literaturnaja gazeta* 3, 9, 39, 41 (1930).

43. Jalmari Virtanen (1931) "Miten työskentelen?", *Puna-kantele* 3, 12.

44. *Rintama* 9–10 (1934) 47.

45. Yrjö Sirolan kirje Jalmari Virtaselle, 24.5.1935. RGASPH, f. 516, op. 2 (1935), d. 29, l. 121.

46. Yrjö Savolaisen kirje Paavo Hyppöselle, 11.4.1935. GAOPDF RK, f. 3, op. 3, d. 364, l. 17; Yrjö Savolaisen kirje Kustaa Roviolle, 21.5.1935. Sama delo, l. 23.

moitti teosta siitä, että vaikka kirjan teema oli talonpojan sosialistinen kasvu, niin siinä ei käsitelty lainkaan karjankasvattajien sosialistista kasvua. Notko piti puutteellisenä myös tapaa, jolla Vikström oli kuvannut luokkataistelua maaseudulla. Hänen mielestään teoksen juoni oli heikko ja kieli kiviä sanomalehtityyliä. Notko neuvoi Vikströmiä opiskelemaan tyyli- ja kielikysymyksiä ja tutkimaan klassista suomalaista kirjallisuutta. U. Takala taas piti Vikströmin kirjan parhaana puolena sen neljättä lukua, jossa kuvattiin porsaiden jakamista.⁴⁷

Suomalaisten kirjailijoiden elämä oli kaukana siitä elitismistä, josta kirjallisuuden suurnimet pääsivät nauttimaan. Leningradin suomalaisilla kirjailijoilla ei ollut mahdollisuutta ryhtyä kokopäivätoimiseksi kirjailijoiksi, sillä kustannusliike Kirjan ja *Rintaman* maksamat palkkiot eivät yksin riittäneet elämiseen. Kun muut kansalliset ja suuret venäläiset kustannusliikkeet maksoivat jopa 600–800 ruplaa tekijänarkilta, niin Kirjan maksamat palkkiot proosasta vaihtelivat 150–250 ruplan välillä, mutta todellisuudessa harvoin ylittivät 200 ruplaa. Runoudesta Kirja maksoi 50 kopeekkaa riviltä.⁴⁸ Suomalainen lukijakunta oli niin pieni, että teosten painomäärät eivät koskaan ylittäneet 5 000 kappaaleen rajaa, tavallisesti painokset olivat 2 000 kappaletta. Teoksista ei myöskään koskaan otettu uusintapainoksia, toisin kuin monista venäläisistä teoksista, joilla oli laaja lukijakunta.

Esimerkiksi Gorkin *Äitiä* julkaistiin vuosien 1929 ja 1933 välisenä aikana yli 670 000 kappaletta, Sholohovin *Raivattua uutismaata* painettiin 841 000 kappaletta ja Fadeevin *Razgromia* 753 000 kappaletta. Kirjailija L. M. Leonov ansaitsi vuonna 1932 tekijänoikeuksillaan 41 000 ruplaa ja N. F. Pogodin käsittämättömät 732 000 ruplaa vuonna 1939. Suomalaiset saivat vain murto-osan tällaisista summista.⁴⁹

Toinen jalka jäi menneisyyteen

Suurella osalla suomalaiskirjailijoita oli töiden ylikuormituksen ja ”kotinurkkien ahtaiden teemojen” lisäksi rasitteena kielitaidon puute, joka eristi heidät monessa suhteessa ympäröivästä kehityksestä. Monet sopeu-

tuivat poliittisesti ja kulttuurisesti kangerrelleen neuvosto-oloihin. Täytyy muistaa, että suuri osa suomenkielisistä aktiivikirjailijoista tuli Neuvostoliittoon vasta 1930-luvun alkupuolella. Monet valittivatkin, etteivät tunteet oloja tarpeeksi hyvin, jotta olisivat voineet kirjoittaa ajankohtaista neuvostoelämää kuvaavia täysipainoisia teoksia.⁵⁰

Suomalaisten kirjailijoiden ongelmat kiteytyivät kahteen näkemykseen: olivatko he vain paluuta odottavia pakolaisia, joiden tehtävänä oli jatkaa Suomen työläiskirjallisuuden kehittämistä, vai oliko Neuvostoliitto heidän pysyvä kotimaansa ja pitikö heidän assimiloitua neuvostokirjallisuuden suureen perheeseen. Monet eivät olleet edes ajatelleet, että oleskelu Venäjällä muodostuisi pitkäaikaiseksi. Neuvostoliitto oli useille lähinnä turvasatama ja tukikohta, josta käsin valmisteltiin maailmanvallankumousta. Monien silmissä häämötti pikaisesti koitava aika, jolloin voitaisiin palata Neuvosto-Suomeen.⁵¹ Samasta syystä monet eivät

47. *Vapaus* 17 (1935) 4; *Vapaus* 31 (1935) 4.

48. Doklad Ja. Virtanena o rabote SSP KASSR na zasedanii pravlenii SSP SSSR. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv literatury i iskusstv (RGALI), f. 631, op. 5, d. 49, l. 22; Doklad N. Rozhdestvenskogo o literature KASSR na zasedanii pravlenii SSP SSSR 3.2. 1935. RGALI, f. 631, op. 6, d. 46, l. 5–8. Kaksisataa ruplaa arkilta oli yleisliittolainen minimipalkkio kork. 5000 kappaaleen painoksesta. *Novyj mir* -kirjallisuuslehti Moskovassa maksoi F. Gladkoville, M. Sholohoville ja B. Pilnjakille 750 ruplaa arkilta vuonna 1932, mikä vastasi tehdastyöläisen kahden-kolmen kuukauden palkkaa.

49. Doklad Ja. Virtanena o rabote SSP KASSR na zasedanii pravlenii SSP SSSR. RGALI, f. 631, op. 5, d. 49, l. 23; Iz dokladnoj zapiski N.N. Rabitsheva v OB TsK VKP(b), 22.3. 1933. ”*Stsbast'e literatury*”. *Gosudarstvo i pisateli*. 1925–1938 gg. Dokumenty. Sostavitel' D. L. Babitshenko. Moskva: ROSSPEN 1997, 153; Dokladnaja zapiska predsedatelja komiteta po delam iskusstv pri SM SSSR Hraptschenko v TsK VKP(b), 28.9.1940. RGASPI, f. 17, op. 117, d. 161, l. 86–90. Vertailun vuoksi todettakoon, että vuonna 1940 VKP(b):n agitaatio- ja propagandaosaston päällikön vuosipalkka oli noin 27 000 ruplaa.

50. Ks. esim. Verner Kuusikon kirje sukulaisille Suomeen, 17.6.1933. Auvo Kostianen (1992) ”Werner Kuusikon Neuvosto-Karjala vuonna 1933”, *Turun historiallinen arkisto* 47. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 330.

51. Yrjö Sirolan mukaan punikkien tehtävä oli jatkaa suomalaisen työväenkirjallisuuden kehittämistä, joka oli joutunut ahdinkoon Suomessa. Sirolan kirje Otto Oinoselle, 27.4.1935. RGASPI, f. 516, op. 2 (1935). d. 29, l. 190. Sirolan kirje U. Ruhaselle, 15.8.1935. Sama delo, l. 101.

edes vaivautuneet opiskelemaan venäjän kieltä ja pysyttelivät muutenkin omissa tuuissa ympyröissään. Jopa niinkin myöhään kuin 1937 vain vajaa puolet Leningradin suomalaisen valistustalon aktiivikävijöistä osasi venäjää.⁵²

Kerttu Nuortevan mukaan monien emigranttisuomalaisten ajatusmaailma alkoi liikkua samassa kehässä kerraten hävittyä vallankumousta Suomessa. Eristynyt elämä, jota he viettivät, oli omiaan entisestään kaventamaan heidän ajatusmaailmaansa. Monet eivät tunteneet kuin pintapuolista mielenkiintoa venäläisyyttä tai Neuvostoliittoa kohtaan. Kulttuuriharrastukset eivät olleet enemmistön vahvana puolena, ja kirjallisuusvaihtotteetkin olivat rajoitettuja. Nuortevan mukaan tulokkaat eivät kyenneet kehittämään eteenpäin sitäkään mitä olivat mukanaan tuoneet eikä venäläinen kulttuuri kyennyt heitä hedelmöittämään, koska he eivät edes yrittäneet saada siihen mitään kosketusta.⁵³

Ragnar Rusko kirjoitti vuonna 1931, että suomenkielinen kirjallisuus oli takapajuisimpia Neuvostoliiton kansallisten kirjallisuuksien joukossa, sillä suomalaiset eivät olleet kyenneet luomaan mitään uutta. Rusko näki jälkeenjääneisyyden syyksi sen, että suomalaiset imivät henkisen taiteellisen ravintonsa edelleen pääasiassa vanhasta porvarillisesta kirjallisuudesta, jonka muut olivat jo aikoja sitten hylänneet.

Ruskon mukaan kokouksissa oli aina samat naamat, pari nuorehkoa ja kokonainen lauma vanhoja kirjailijoita, jotka puhua puukahtamatta seurasivat asioiden kulkua juhallinen ilme kasvoillaan. Uusia henkilöitä ei tullut mukaan työhön eikä kukaan tienynyt mitä vanhat kirjoittivat vai kirjoittivatko he ylipäänsä mitään.⁵⁴

Suomalaisten poliittinen ja kulttuurinen tausta, demokraattinen idealismi ja odotukset sekä toisaalta venäläisyys ja arkipäivän bolshevismi törmäsivät usein yhteen. Joidenkin osalla kuilu yhteiskunnan julistamien ylevien aatteiden ja niiden toteuttamisyritysten tulosten välillä kasvoi liian suureksi, mikä johti uskon horjumiseen ja optimismin haihtumiseen.⁵⁵ Tietty ylemmyudentunto venäläisiin nähden lymysi monessa suomalaisessa kommunistissakin.⁵⁶

Kielitaidottomat ja juurettomuuden tunteessa elävät ihmiset eivät löytäneet paikkaansa Neuvosto-Venäjällä, jossa heitä vaadittiin jättämään taakse kaikki vanha ja luomaan nahkansa. Osa väestä passivoitui ja näivettyi. Todellisuuden absurdismin kuvaaminen sensuurin sallimissa puitteissa alkoi muodostua ongelmaksi eräille kirjailijoille, mikä vuorostaan heijastui tuotannon kehnona laatuna. Elli Aallon mukaan on perusteltua väittää, että 1930-luvun puoliväliin mennessä suomenkielinen runous oli ammentanut mahdollisuutensa loppuun sekä aiheellisesti että esteettisesti, mistä osoituksena on julkaisujen niukka määrä ja heikko laatu.⁵⁷

Kirjailijoita ympäröi tiukka kaunokirjallisuuden poliittinen kontrolli, jonka eri osat yhdessä toisiinsa kytkeytyen kietoiivat kirjailijan ja luomistyön prosessin alusta loppuun asti tiukkaan syleilyynsä. Kontrollin keskeisiä välineitä olivat sensuuri (Glavlit), NKL, VKP(b):n keskuskomitean kultprop-osasto sekä NKVD, joka tarkkaili kustannusala ja kirjailijoita oman apparaattinsa ja lukuisten salaisten tiedottajien avulla. Myös suomalaisessa kirjallisuusliikkeessä oli omat ilmiantajansa ja järjestyksenpitäjänsä, joiden avulla NKVD tiesi tarkkaan mistä suomalaiset kulussien takana puhuivat.

Vakoilijoita ja tuholaisia

Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikan suunnanmuutos 1933–35 ja sisäpoliittisen tilanteen kiristyminen Leningradin puoluejohtaja Sergei Kirovin murhan jälkeen 1934 johtivat ristiriitoihin suomalaisen leirin sisällä. Kun stalinistiset vainot alkoivat 1937, niin suomalaiset oli helppo lyödä hajalle. Myös kriisiin joutunut suomenkielinen kirjallisuus

52. Suomalaisen valistustalon jäsentietoja. GALI SPb, f. 258, op. 11, d. 45, l. 1. 60.

53. Niemi (1944) 8.

54. *Puna-kantele* 8 (1930) 16; Ragnar Rusko (1931) 'Kansallisen proletaarisen taiteemme merkitys ja tehtävät', *Puna-kantele* 1, 1–2; *Puna-kantele* 22 (1931) 16.

55. Aalto (1997) 129.

56. Tästä mainitsee mm. Yrjö Sirola kirjeessään Väinö Aallolle 30.5. 1933. RGASPI, f. 525, op. 1, d. 127, l. 4.

57. Aalto (1997) 137.

kohtasi tällöin lopullisen kohtalonsa. Suomalaisen valistustalon aktiivijäsenten määrä romahti keväällä 1937 ensin 46 henkeen ja syksyllä runsaaseen kahteenkymmeneen, kun aktivisteja oli parhaimmillaan ollut noin 400.⁵⁸

Kriisi kulminoitui heinäkuun alussa, jolloin puolue julkaisi päätöslauselman ”neuvostovastaisista aineksista”. Sen seurauksena suomalaiset monien muiden kansallisten vähemmistöjen tapaan laskettiin poliittisesti epäluotettavaan kastiin: inkerinsuomalaiset lähinnä siksi, että he olivat suomalaisia ja koska heitä pidettiin kulakkeina ja punapakolaisiksi, että heitä pidettiin ulkoa tulleina vakoilijoina ja tuholaisina. Suuri osa Leningradin suomalaista älymystöä ja puolueväkeä sidottiin Karjalassa ”paljastettuun” ns. Rovion-Gyllingin juttuun, jonka mukaan suomalaisten porvarillisten nationalistien suunnitelma oli ollut irrottaa Neuvosto-Karjala Neuvostoliitosta ja liittää Venäjän suomensukuiset kansat fasistiseen Suur-Suomeen. Suomalaisia kirjailijoita syytettiin vakoilun lisäksi siitä, että he olivat orientoituneet kielellisesti ja temaattisesti fasistiseen Suomeen ja että he olivat tyrkyttäneet neuvostolukijakunnalle porvarillisen nationalismin ja mädättävän liberalismien läpitunkemia ajatuksia, läntistä demokratiaa- aatetta ja muuta vahingollista hapatusta.

Suomalaisten ensimmäinen pidätysaalto Leningradissa oli jo kevättalvella 1937, jolloin vangittiin koko joukko kirjailijoita ja valistustalon aktivisteja. Vangitsemiset lisääntyivät elokuussa 1937 ja ne jatkuivat kiivaina lokakuuhun asti, jolloin suomalainen valistustalo suljettiin ja suomalainen teatteri lakkautettiin vakoilukeskuksena. Tänä aikana vangittiin suomalaisen valistustalon johto ja suuri osa aktiivisia, mm. suurin osa suomalaisen teatterin henkilökunnasta.⁵⁹ Kirjailijoista vangittiin Väinö Aalto, Teodor Kettunen, S. Palerma, Eino Salmi, Yrjö Savolainen, Urpo Takala ja monia muita.

Suomalaisia vastaan suunnatun operaation valmisteli pääasiassa NKVD:n valtiollisen turvallisuuden hallinnon (GUGB NKVD) kolmas osasto eli vastavakoiluosasto. Vastavakoiluosaston seitsemäs jaosto oli ns. suomalainen jaosto ja sen päällikkönä

Leningradissa toimi valtiollisen turvallisuuden luutnantti Zanin. Kun NKVD joutui vuonna 1938 rajun puhdistuksen kohteeksi ”väärinkäytösten vuoksi”, kirjoitti Zanin puoluekomitealle ilmiannon, jossa hän kertoi, että vastavakoiluosaston päällikkö Jakob Perel'muter oli jatkuvasti vaatinut jaostojen päälliköiltä, että kolmannen osaston tuli saada ainakin 100–120 tunnustusta päivässä. Perel'muter oli vaatinut myös, että jokaisen tutkijan tuli yössä saada aikaan kahdesta neljään tunnustusta. Zaninin tilitystä voidaan pitää osaltaan itsesuojeluna, mutta monet muut lähteet puhuvat sen puolesta, että kolmas osasto ei kaihtanut keinoja täyttäessään sille asetettuja vaatimuksia. Kolmannen osaston apulaispäällikkö Naum Golub pidätettiin Perel'muterin tapaan vuonna 1939 syytettynä siitä, että hän oli korjailut kuulustelupöytäkirjoja, pitänyt tauottomia kuulusteluja (*konveier*)⁶⁰ sekä lyönyt kuulusteltavia. Golub oli todistajien mukaan sanonut:

”Kaikki, jotka pidätämme, ovat vakoilijoita ja neuvostovallan vihollisia, ja sen tähden puristakaa niistä kurjista kaikki. Lyökää heitä vaikka luut murtuisivat.”⁶¹

Lähes kaikki syytetyt tunnustivatkin syyllisyytensä mitä ihmeellisimpiin vehkeilyihin. Miltei poikkeuksetta kaikki kirjailijat tuomittiin valtiorikoslain pykälien 58/6, /10 ja /11 mukaan, jotka koskivat vakoilua, neuvostovastaista agitaatiota ja kuulumista neuvostovastaiseen vastavallankumoukselliseen organisaatioon.

Leningradin kirjallisuusliike kärsi pahoin Stalinin vainoissa. Neuvostoliiton kirjailijaliiton Leningradin osaston noin 250 jäsenestä noin 140 pidätettiin ja heistä teloitettiin 70 henkeä.⁶² Lähes kaikki Leningradissa pidätetyt suomalaiset kirjailijat ja mm. suomalaisen teatterin 13 jäsentä teloitettiin kymmenien muiden suomalaisten rinnalla 15. ja 21. marraskuuta 1937 todennäköisesti Levashovon alueella kaupungin pohjoispuolella.⁶³ Suuri joukko muita suomalaisia kirjailijoita teloitettiin 1937–38 aikana Hiilisuolla Petroskoin lähellä ja Karhumäen Sandarmohissa. Lisäksi monet menehtyivät

GULAGissa. Muutaman yön aikana tuhottiin lähes kaikki se, mikä Venäjän suomenkielisessä kirjallisuudessa oli luotu kahdenkymmenen vuoden aikana.

Syntyivät teloitettujen runoilijoiden seura – kirjailijoita ja kirjoja, joita virallisen kirjallisuushistorian mukaan ei koskaan ollutkaan. Vasta rehabilitaatio ja lopulta neuvostovaltan romahdus palautti nimet näille kirjailijoille ja heille kuuluvan paikan venäjän kirjallisuushistoriassa. Pidätysten jäljiltä on edelleen kateissa lukuisia valmiita romaanikirjoituksia, mm. Emil Rautiaisen *Keltainen merimies* ja Oskar Johanssonin *Suljettu vuono*. Mutta jos on uskominen mustan magian tohtori Wolandin lausumaan, että käsikirjoitukset eivät pala, niin ehkä ajan myötä jostain FSB:n arkistojen hämähäristä nousee vielä päivänvaloon suomenkielisen kirjallisuuden reliikkejä 1930-luvulta.

58. Pöytäkirja suomalaisen valistustalon aktiivien kokouksesta 29.4. 1937. GALI SPb, f. 258, op. 11, d. 47, l. 14–15; Pöytäkirja valistustalon aktiivien kokouksesta 21.9. 1937. GALI SPb, f. 258, op. 11, d. 47, l. 21a.

59. Spisok natsional'nyh teatrov i hudozhestvennyh kollektivov v Leningrade i oblasti. TsGAIPD SPb, f. 24, op. 26, d. 2215, l. 43.

60. Kuulusteltava joutui seisomaan pahimmillaan yli viikon ilman taukoa kuulustelijoiden vaihtuessa. Jos kuulusteltava kaatui, niin hänet herätettiin kylmällä vedellä ja nostettiin seisomaan.

61. *Leningradskij martirolog 1937–1938*. III. Sankt Peterburg: RNB, 580.

62. Zahar Ditsharov (toim.) (1998) *Raspjatyje. Pisateľi-zhertvy političeskič repressii*. Sankt Peterburg: Istoriko-memorial'naja komissija sojuza pisateľej Sankt-Peterburga, 3. Vertailun vuoksi todettakoon, että leningradilaisia kirjailijoita kuoli toisen maailmansodan aikana rintamalla 20 henkeä ja Leningradin piirityksessä 50 henkeä.

63. On vielä epäselvää, teloitettiin vai vasta Levashovossa vai "Bol'shoj domissa". Ks. Lahti-Argutina 2001: *Leningradskij martirolog 1937–38*, I–III.

CECILIA AF FORSELLES-RISKA

Suomen viimeinen ministerivaltiosihteeri

Carl Enckellin nousu metalliteollisuusyhtiön johtajasta johtavaksi ulkopoliitikoksi oli osittain seurausta hänen Pietarin vuosistaan. Hän vietti lapsuutensa ja kolme upseerinvuotta sekä ministerivaltiosihteerikautensa Pietarissa. Vähemmän tunnettua on, että hänen toimintansa Suomen ja Venäjän kauppasuhteiden asiantuntijana loi pohjaa hänen ulkopoliittiselle asiantuntemukselle.

■ Ismailovin henkikaartin rykmentin luutnantti ja sittemmin suuren suomalaisen metalliteollisuusyhtiön johtaja Carl Enckell (1876–1959) oli itsenäisen Suomen keskeisiä ulkopoliitikkoja. Useassa hallituksessa ulkoministerinä toiminut Enckell oli Mannerheimin ja Paasikiven oikea käsi ulkopoliittisissa kysymyksissä.¹

Carl Enckell vietti Pietarissa yhdeksän ensimmäistä lapsuusvuottaan, palasi sinne nuorena kaartinupseerina ja toimi siellä jälleen vuonna 1917 Suomen viimeisenä ministerivaltiosihteerinä. Kaartinupseeri ja metalliteollisuuden voimahahmo tunsu hyvin Venäjän yhteiskunnalliset ja taloudelliset olot 1900-luvun alussa.

Vuosisadan alun kapitalistinen maailma Venäjällä ja Suomessa muistuttivat osittain toisiaan. Kummassakin maassa on julkaistu vain harvoja tutkimuksia,² jotka kohdistuvat yksittäisiin teollisuusjohtajiin, yritys-

1. Carl Enckell oli ulkoasianministeri 1918–19, 1922, 1924 sekä 1944–50. Enckell edusti Suomea Versaillesin rauhaneuvotteluissa 1919 ja Moskovan välirauhaneuvotteluissa 1944. Pariisin rauhaneuvotteluissa 1946–47 ja yya-neuvotteluissa 1948. Hän toimi myös Suomen pysyvänä edustajana Kansainliitossa ja hoiti 1921 Ahvenanmaankysymyksen Suomen eduksi. Hän siirtyi vuonna 1927 takaisin elinkeinoelämän palvelukseen. – Cecilia af Forselles-Riskan esitelmä Pietari ja Pohjois-Euroopan maat, seminaari Pietarissa 24.4.–25.5. 2002.

2. Jonathan A. Grant (1999) *Big Business in Russia. The Putilov Company in Late Imperial Russia 1868–1917*. Pittsburgh. 2–3, 9, 167.

johdon strategioihin tai yksityiskohtaisiin tietoihin metalliteollisuudesta 1900-luvun alussa.

Väitöskirjassani Carl Enckellistä³ olen käsitellyt Enckelliä teollisuusmiehenä ja niitä kasvun ja yritysjohtamisen strategioita, joita hän noudatti 1910-luvulla. Olen myös selvittänyt, miten Enckell yhtenä teollisuuden ja varsinkin sotateollisuuden johtajista sai poliittisesti merkittävän aseman Suomessa. Enckell matkusti usein Pietariin neuvottelemaan Venäjän ja Suomen kauppasuhteista ennen nimittämistään ministerivaltiosihteeriksi.

Nuoren Carl Enckellin lapsuus, sotapalvelu, koulutus ja ura antavat välähdyksen upseeri- ja teollisuuspiirien kansainvälisistä ja monikansallisista oloista Pietarissa 1900-luvun alussa. Pietari veti puoleensa suomalaisia, balttilaisia, saksalaisia ja muita Pohjois-Euroopan maiden kansalaisia, mutta Pietarista hakeuduttiin myös Pohjois-Euroopan maihin.⁴ Pietarilaiset teollisuusjohtajat puolestaan saivat vaikutteita Saksasta, josta suuri osa Venäjän teollisuuden johtajista hankki ammatillisen koulutuksensa. Pietarista kaartinupseeri Enckell hakeutui muiden joukossa Saksaan opiskelemaan Dresdenin teknilliseen korkeakouluun.

Perhe

Carl Enckell kuului niihin suomalaisiin, jotka syntyivät Pietarissa ja joiden vanhemmat olivat vakiinnuttaneet asemansa venäläisessä yhteiskunnassa. Monien Suomen suuriruhtinaskunnasta tulleiden upseerien lailla Enckellin samanniminen isä, kenraali Carl Enckell eteni pitkälle sotilasurallaan Venäjän keisarillisessa armeijassa. Enckellin isä palveli Pietarissa yleisesikuntaupseerina ja hänestä tuli ammattisotilas Venäjän armeijan suomalaisille tarjoamien hyvien etene-
mismahdollisuuksien ansiosta. Kun Carl Enckell oli yhden vuoden ikäinen hänen isänsä osallistui useiden muiden suomalaisten upseerien tapaan Venäjän ja Turkin väliseen sotaan vuosina 1877–78.⁵

Isän korkeasta upseerinarvosta huolimatta vauraiden ja aristokraattisten piirien loistava elämänmeno ei kuulunut Enckellin perheeseen. Kummallakaan vanhemmalla ei

ollut yllimmäiseen elämään riittävää varallisuutta. Perhe eli vaatimatonta elämää Pietarin porvarillisessa kaupunginosassa Vasiljevskij Ostrovilla kerrostalon neljännessä kerroksessa. Enckell tutustui jo lapsuudessaan monikansalliseen Pietariin, kaupunginosasahan asui paljon ulkomaalaisia, enimmäkseen saksalaisia tai syntyperältään saksalaisia ja suomalaisia.

Carl Enckellin äiti, Helene Bronikowsky, oli puolalaista syntyperää olevasta venäläisestä perheestä. Hänen äidinkieltensä oli venäjä, jota myös Carl puhui äitinsä kanssa. Carl Enckellin perhe- ja kulttuuritausta oli paljolti venäläinen virkamies- ja upseeriympäristö. Carl Enckellin venäläisyys korostui isän sotilasurassa, lapsuudessa äidin kotikaupungissa ja sotapalvelussa Pietarissa.

Isän puolelta Carl Enckell oli syntyperältään suomalainen ja hänen samaistumisensa suomalaiseen kulttuuriin voimistui, kun hänen isänsä komennettiin Suomeen, Haminan kadettikoulun johtajaksi, ja perhe muutti Haminaan. Carl Enckell ja hänen kolme veljeään saivat Haminassa sotilas-koulutuksen. Enckellit menestyivät hyvin upseerikoulussa, pojat suorittivat kadettikoulun luokkiensa parhaina oppilaina. Priimus sai yleensä upseerinviran kaartinjoukoissa.

Henkikaartin Ismailovin rykmentti

Kurssinsa priimus Carl Enckell pääsi palvelemaan aliluutnanttina eliittijoukko-osastoon, Henkikaartin Ismailovin rykmentin kuudenteentoista komppaniaan. Hänen tehtävänä oli kouluttaa alokkaita. Koulutus tapahtui kuten linjajoukoissakin, samat sotilasharjoitukset ja tehtävät kuuluivat arkeen. Yhdessä asiassa oli suuri ero, läheisyys hoviin ja keisariin erotti kaartinjoukot muista joukoista. Carl Enckell omaksui kaartinupseereille ominaisen loistelias elämäntavan. Voisi sanoa, että kaartinupseerina olemisen jo itsessään oli elämäntapa.⁶

Enckell kertoo muistelmissaan, miten hänen muiden rykmentin upseerien tavoin osallistui Pietarin seuraelämään. Hän oli ilmeisesti hyvin ihastunut rykmenttiklubin järjestämiin kirjallisiin ja musikaalisiin iltamiin.

Enckell kertoo, miten hänen toverinsa kutsuivat hänet illanviettoihin. Enckell toteaa:

”Pietarilaisen seurapiiri- ja hovielämän loistoa ja tyyliä Euroopan muissa metropoleissa tuskin ylitettiin. Yksityisissä tanssiaisissa, varsinkin kosmopoliittisen pörssimaailman keskuudessa, kaartinunivormut olivat kernaasti nähtyjä, ja jos sellaisen kantaja hallitsi vieraita kieliä ja osasi eloisesti johtaa kotiljongeja, masurkkoja, kattrilleja ym., oli hän aina tervetullut vieras.”⁷

Suurin osa Enckellin ajasta meni kuitenkin kompaniapalvelukseen. Erikoistehtäviin kuuluivat muun muassa keisarillisten palatsien vartiointi, edustaminen erilaisissa tilaisuuksissa kuten messuissa ja hautajaisissa.

Enckell korostaa, että rykmentin upseerikuntaan kuului suomalaisten lisäksi monia balttilaissyntyisiä, puolalaisia tai liettualaisia. Venäläistä nationalismia ei juuriakaan ilmennyt. Päinvastoin hän toteaa, että muuan venäläinen upseeri kaikkien yleiseksi tyytyväisyydeksi laski, montako ei-venäläistä istui aamiaispöydässä. Enckellin mielestä upseerikunnan toverihenki oli moitteeton ja luottamustehtäviä jaettiin kiinnittämättä huomiota kansallisuuteen.⁸

Pietarissa asuvat monet suomalaiset kuuluivat hyvin erilaisiin sosiaali- ja ammattiryhmiin eikä eri ryhmiin kuuluvilla ollut paljonkaan kontakteja keskenään.⁹ On ilmeistä, että Enckell liikkui lähinnä upseeri- ja seurapiireissä eikä tavannut juuri muita maanmiehiä kuin upseeritovereitaan ja heidän perheitään.

Sotilaspalvelu hovin ja keisarin läheisyydessä oli kiinnostavaa ja Enckell viihtyi Pietarissa. Hän tunsikin, että upseeripiirit Pietarissa hyväksyivät hänet, ja hän koki suomalaisia kohdeltavan yleensä myötämielisesti. Enckellin upseerinvuosina hänen Venäjän olojen tuntemuksensa myös syveni ja hän oppi tuntemaan monia venäläisiä, jotka arvostivat suomalaisia ja Suomea.

Pitkäaikainen oleskelu venäläisessä ympäristössä vaikutti ratkaisevasti Enckellin kuten monien muidenkin suomalaisten käsityksiin Venäjästä. Paasikivikin on kertonut samankaltaisista kokemuksista nuorena

kieltenopiskelijana Novgorodissa.¹⁰ Enckellin, kuten Paasikiven ja vaikkapa Mannerheimin, kokema ystävällisyys Venäjällä sai aikaan sen, että heidän oli vaikeata yhtyä maanmiestensä usein tietämättömyyteen ja ennakkoluuloihin rakentuviin käsityksiin suuresta itäisestä naapurista.

Enckellin oli vaikeata lähteä Pietarista opiskelemaan tekniikkaa Saksaan. Kaartinupseerin alkuvuosien raskaat kulut rasittivat kuitenkin Enckellin perhettä. Enckell, kuten nuori kaartinupseeri Mannerheim, saivat usein selittää kulujaan ymmärtämättömille lähiomaisilleen Suomessa. Varsinkin alimmissa sotilasarvoissa kaartinupseerien

3. Cecilia af Forselles-Riska (2001) *Brobyggaren. Carl Enckells liv och verksamhet fram till slutet av 1917*. [Silanrakentaja. Carl Enckellin elämä ja toiminta vuoden 1917 loppuun]. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 628, Helsingfors. Olen tässä kirjassa myös käsitellyt muun muassa Enckellin perhetaustaa, upseerivuosia Pietarissa, opiskelua Dresdenissä, talouspoliittista toimintaa työnantajapolitiikkona, Suomen ja Venäjän välisiä kauppaneuvotteluja ja hänen poliittista toimintaansa vuonna 1917.

4. Ks. John Glad (1999) *Russia Abroad*, Washington.

5. Carl Enckellin isän kenraali Carl Enckellin elämästä ks. af Forselles-Riska (2001), alkaen s. 25; J. E. O. Screen (1990) 'Carl Enckell och Finska kadettkåren', *Carl Enckell, Finska kadettkåren 1887–1903*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, Nr 567, Helsingfors; Suomalaisten osallistumisesta Turkin sotaan ks. Hugo Schulman (1955) *Minnen från fälttåget i Turkiet åren 1877–1878*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, Nr 352, Borgå.

6. Luonteenomaista kaartinupseereille oli rykmenttinsä historian ja maineen vaaliminen. Tämä oli kaartinjoukkojen yhteenkuuluvuuden ja yhteishengen perusta. Gérard Gorokhoff & Patrick de Gmeline (1986) *La Garde Imperiale Russe 1896–1914*, Paris, 10–13, 43–45.

7. Carl Enckell (1956) *Politiittiset muistelmani I*, Porvoo, 16.

8. Enckell (1956) 14; vrt. Theodore R. Weeks (1996) *Nation and State in Late Imperial Russia*. Nationalism and Russification on the Western Frontier 1863–1914, DeKalb, 11–12. Venäjän valtion hallinnon ja armeijan palveluksessa oli edustettuna monta Pohjois-Euroopan kansallisuutta. Suomalaiset katsottiin ilmeisesti kuten balttilaisetkin niin sanottuihin ”lojaaleihin kansallisuuskiiniin”. Vaikka nationalismia Venäjällä ilmenikin Venäjän imperiumi välitti paljon vähemmän ”kansallisuudesta” kuin monet muut maat. Keisaritkin menivät naimisiin ulkomaalaisten kanssa eikä se tosiaan, että Nikolai II puhui englantia kotonaan herättänyt murinaa kansan keskuudessa.

9. Max Engman (1995) *Petersburgska vägar*, Lovisa, s. 170.

10. Tuomo Polvinen (1989) *J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö I 1870–1918*, Juva, alkaen s. 21.

palkat olivat hyvin vaatimattomat. Ne eivät kattaneet välttämättömiäkään kuluja, puhumattakaan monista univormuista, joita kaartinupseerien itse piti hankkia.¹¹

Pietarista Dresdeniin

Taloudelliset seikat vaikuttivat Enckellin uranvaihdokseen. Upseerien palkat eivät enää pystyneet kilpailemaan talouselämässä tai teollisuudessa maksettavien palkkojen kanssa. Carl Enckell kuuluikin niihin upseereihin, jotka siirtyivät talouselämän palvelukseen.¹²

Suomalaisten upseerien varsinainen joukkosiirtyminen talouselämään tapahtui kuitenkin vasta muutamia vuosia Enckellin Pietarista lähdön jälkeen, kun Venäjän ja Suomen poliittinen kriisi oli puhjennut 1900-luvun alussa. Silloin Suomen sotaväki ja kadettikoulu lakkautettiin. Samanaikaisesti sekä Suomessa että Venäjällä yhteiskunnan rakennemuutos oli käynnissä ja ainakin Suomessa osa perinteisestä valtaeliitistä loi itselleen uusia työpaikkoja ja valta-asemia talouselämässä ja teollisuudessa.

Enckell lähti Dresdenin teknilliseen korkeakouluun vuonna 1899. Pietarin näkökulmasta Dresden ei ollut mitenkään silmiinpistävä valinta. Saksan teknillisissä korkeakouluissa opiskeli vuonna 1901 useita suomalaisia ja lähes 900 venäläistä opiskelijaa, noin 8 % opiskelijamäärästä. Kaikkien korkeakoulujen ulkomaalaisista opiskelijoista venäläisten osuus oli vajaat puolet.¹³

Tärkeänä syynä venäläisten suureen määrään Saksassa oli teknillisen koulutuksen puuttuminen vielä vuosisadanvaihteessa sekä Suomessa että Venäjällä. Pietarista saapunut kaartinupseeri Enckell pystyikin Dresdenissä puhumaan venäjää ja tutustumaan tuleviin venäläisiin teollisuusjohtajiin. On myös huomattava, että suomalaiset ja venäläiset oppivat samoja johtamisstrategioita.¹⁴ Mainittakoon esimerkkinä protektionistisen kauppapolitiikan suosiminen, kotimarkkinoiden korostaminen, pitkän tähtäimen investointipyrkimykset ja kartelli-käyttäytyminen. Saksan suurteollisuus oli ainakin osittain Venäjän ja Suomen metalliteollisuuden mallina. Saksan kielen taito ja kontaktit saksalaiseen teolliseen maail-

maan avarsivat myös ratkaisevasti nuoren Enckellin ja ilmeisesti monen muunkin Pietarista tulleen tekniikan opiskelijan maailmankuvaa. Menestyvä kapitalistinen teollisuustoiminta ja kaupankäynti vaati kansainvälistä perspektiiviä ja kokemusta.

Suomen ja Venäjän kauppasuhteiden asiantuntija

Saatuaan insinööriopinnot valmiiksi Enckell palasi Suomeen vuonna 1903. Hän työskenteli ensin muutamia vuosia paperi- ja telakkainsinööriä kunnes siirtyi Helsingissä toimivan Kone- ja Sillanrakennus Osakeyhtiön toimitusjohtajaksi. Yhtiö oli jo Japanin sodan aikana valmistanut mm. torpedo- ja miinaveneitä Venäjän laivastolle. Enckellin johdolla yhtiö kehittyi ensimmäisen maailmansodan aikana Suomen johtavaksi metalliteollisuusyhtiöksi, suurelta osin Venäjän armeijan suurten sotakalustotilausten johdosta.¹⁵ Yhtiö toimitti suuria määriä ammuksia ja muita sotatarvikkeita Venäjän armeijalle.

Enckell oli sotatarviketeollisuuden arvoitettu ja vaikutusvaltainen johtaja, joka oli saavuttanut päämääränsä. Enckell rikastui,

11. Oscar Enckell Carl Enckellille, 25.10. vuosiluku puuttuu, sekä muita kirjeitä, Gerald Enckellin kirjekokoelma. Tukholma: Stig Jägerskiöld (1964) *Nuori Mannerheim*. Keuruu, alkaen s. 146.

12. Osa Helsingin ja Pietarin metalliteollisuudesta oli upseereiden perustamaa. 1800-luvulla venäläiset ja suomalaiset upseerit olivat ryhtyneet tuottamaan rautatiekalustoa laajentuvia rautatieverkostoja varten. af Forselles-Riska (2001) alkaen 83; Lennart Gripenberg (1932) *Maskin och Brohyggnads Aktiebolaget 1892-1932 samt dess föregångare*. Helsingfors, alkaen 11; Grant (1999) 4.

13. Päitsi Dresdenin teknillisessä korkeakoulussa venäläisiä nuorukaisia opiskeli Berliinin, Darmstadtin, Karlsruhen ja Münchenin teknillisissä korkeakouluissa. (1978) *Geschichte der Technischen Universität Dresden 1828-1978*. Berlin, 114-115; vrt. Matti Klinge (1993) *Euroopassa. Pietarissa*. Keuruu, 253, 265-267.

14. Vrt. af Forselles-Riska (2001) alkaen s. 102, alkaen 133 ja Grant (1999) 2, 8-9, 16-17, alkaen 136, 149-150.

15. Vrt. af Forselles-Riska, alkaen 115 ja Grant, alkaen 113, 124, 132. Metalliteollisuuden Helsingissä oli samalla tavalla kuin Putilovin tehtaiden (nykyään Kirovsky Zavod) Pietarissa suunniteltava tuotantoaan uudelleen valtaviin sotakalustotilausten johdosta. Samalla aikaisemmista pitkätähtäimen tuotantosunnitelmista piti tinkiä. Kaikissa maailmansotaan osallistuvien maiden metalliteollisuusyrityksissä osallistuttiin tähän ammusten ja muiden sotatarvikkeiden tuotantokilpaan.

Carl Enckell. Museotirasto.

sillä hänen palkkaansa kuului tietty prosenttiosuus yhtiön voitosta – mikä valtaviensotatilausten takia kasvoi ennen näkemättömiin lukuihin.

Enckell olisi ilmeisesti voinut tekniikan opintojensa jälkeen luoda teollisuusuran myös Pietarissa. Pietarihan oli taloudellisesti tärkeä Pohjois-Euroopan monikansallinen maailmankaupunki, johon kansainvälinen kauppa, ulkomainen sijoituspääoma ja valtionhallinto keskittyivät. Pietari oli Helsinkiin verrattuna valtava metalliteollisuuden keskus. Molemmissa kaupungeissa metalliteollisuus, varsinkin sotateollisuus, toimivat samantapaisissa oloissa, joissa sota-aikana normaalien suhdannevaihtelujen lisäksi tulivat esiin teollisuuden ”liikekannallepano”, sota-ajan markkinatilanne ja sotahallinnon rooli suurena asiakkaana. Pietarin ja Helsingin metalliteollisuus noudatti lisäksi osittain samoja, kasvun ja yritysjohtamisen strategioita kuin lännessä, erityisesti Saksassa. Tältä osin Enckellillä olisi ollut hyvät edellytykset toimia myös Pietarissa.¹⁶ Enckell ymmärsi hyvin Pietarissa toimivien teollisuusjohtajien ajatusmaailmaa.

Enckellistä tuli paitsi suomalaisen talous- ja poliittisen elämän keskeinen vaikuttaja myös merkittävä työnantajapolitiikko. Hänellä oli Venäjän asioiden asiantuntijan maine. Enckell oli nimittäin pitkään Venäjän vientikamarin Suomen valtuuskunnan puheenjohtaja. Valtuuskunta valmisteli ja hoiti neuvottelut Venäjän ja Suomen kauppasuhteiden kehittämiseksi. Valtuuskunnan puheenjohtajana Enckell kävi Pietarissa usein neuvottelemassa venäläisten teollisuusmiesten ja viranomaisten kanssa. Täten hän sai tilaisuuden perehtyä venäläiseen teollisuuteen, sen johtajiin ja Pietarissa kauppasuhteita hoitaviin viranomaisiin. Suomalainen lehdistö tiedotti säännöllisesti Suomen valtuuskunnan neuvotteluista Pietarissa.

Enckell osallistui myös Suomen teollisuuden edustajana neuvotteluihin Suomen ja Venäjän tulli- ja rahajärjestelmien yhdistämiseksi. Enckell pyrki neuvotteluissa kyseenalaistamaan yhdistymispyrkimysten hyötyä Venäjälle – hän oli oppinut lähestymään asioita ”venäläisten silmin”. Enckell

esitti neuvottelujen yhteydessä muun muassa selvityksen, jossa hän totesi, että tullijärjestelmien yhdistäminen nostaisi Suomen tuontituloja. Se puolestaan heijastuisi sotatarvikkeiden hintoihin, mikä ei tietenkään ollut Venäjän intressien mukaista.¹⁷

Venäjän sotaintressit vaikuttivat ratkaisevasti neuvotteluihin. Pyrkimys edistää poliittista rauhaa ja hillitä suomalaisten oppositioilmauksia suuriruhtinaskunnassa vaikutti siihen, että yhdistämisaikheet lykkääntyivät maailmansodan aikana. Suomessa toimivien venäläisten viranomaisten, suomalaisten vaikuttajien ja sotateollisuuden johtajien kesken syntyi yhteisymmärrys siitä, että Suomelle paras tapa osallistua maailmansodan rasitukseen oli nimenomaan sotatarvikkeiden tuottaminen Venäjän armeijalle.¹⁸

Suomalaisena teollisuusmiehenä ja poliitikkona Enckellin menestyksellinen toiminta perustui pitkälle taitoon hankkia tarpeellista tietoa ja tämän tiedon hallintaan kansainvälisellä tasolla, Suomessa ja Venäjällä. Tämä ei ulottunut vain tekniseen osaamiseen tai yritysjohton tietoihin ja taitoihin. Hän ryhtyi johtamaan muun muassa Suomen ja Venäjän kauppasuhdeneuvotteluja saadakseen nimenomaan tietoja Pietarissa suunnitteilla olevasta kaupapolitiikasta ja luodakseen kontaktiverkoston venäläisiin teollisuuspiireihin ja viranomaisiin.¹⁹ Näin hän pystyi ennakoimaan Venäjän talouspolitiikan seurauksia metalliteollisuuden kannalta ja sopeutumaan muun muassa sotaintressien aiheuttamiin suhdannevaihteluihin. Samalla hän perehtyi Venäjän politiikkiin ja yhteiskunnallisiin oloihin ja sai tehtäväkseen toimia Suomen poliittisissa ja taloudellisissa piireissä Venäjän oloihin erikoistuneena asiantuntijana ja tiedonvälittäjänä.

Tulli- ja rahaneuvotteluiden ansiosta Enckell sai hyvän maineen laajoissa piireissä Suomessa. Nämä neuvottelut ja varsinkin kauppasuhdeneuvottelut tekivät Enckellistä myös tunnetun venäläisten teollisuuspiirien ja viranomaisten keskuudessa Pietarissa. Enckellillä oli hyvät suhteet varsinkin venäläisiin liberaaleihin, jotka kuuluivat perustuslaillis-demokraattiseen KD-puo-

lueseen. Tämä osittain selittää sen, miksi hänet nimitettiin ministerivaltiosihteerin korkeaan virkaan vuonna 1917 maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Liberaalithan olivat hyvin edustettuina Venäjän vuoden 1917 ensimmäisessä väliaikaisessa hallituksessa.

Viimeinen ministerivaltiosihteer

Keisarin luottamusta nauttineet suomalaiset olivat perinteisesti olleet ensisijaisia ehdokkaita ministerivaltiosihteerin virkaan. Suomen ministerivaltiosihteeriksi oli keisarille suoraan esittänyt Suomea koskevia asioita. Keisarin luovuttua valtaistuimesta vuonna 1917 Enckell esitti Suomea koskevat asiat Venäjän väliaikaiselle hallitukselle.

On ilmeistä, että Enckell liikkui sujuvasti 1917 Pietarin valtapiireissä, niin poliitikkojen kuin sotilaiden keskuudessa. Saapussaan Pietariin ministerivaltiosihteerinä hän tunsi hyvin paitsi venäläisiä teollisuusmiehiä ja viranomaisia myös joitakin upseereja ja upseerinvuosiltaan Henkikaartin Ismailovin rykmentissä. Enckell oli myös tunnettu Pietarissa sijaitsevassa sotaministeriössä, jossa käytyjen neuvottelujen jälkeen Enckell oli käynnistänyt teollisuuslaitoksensa tuotannon käsittämään myös sotatarvikkeita Venäjän armeijalle.

Enckell muutti keväällä 1917 asumaan Pietariin Suomen valtiosihteerinviraston yhteydessä sijaitsevaan asuntoon. Monet suomalaisille tärkeät asiat olivat jääneet hoitamatta maaliskuun vallankumousta edeltävän Suomen ja Venäjän välisen poliittisen kriisin aikana. Pietarissa Enckell toimi edeltäjiinsä verrattuna tehokkaasti ja pyrki nopeuttamaan asioiden käsittelyä jopa hylkäämällä tavanomaisia asioiden käsittelytapoja. Hän esitteli ripeässä tahdissa lakimuutoksia ja muita asioita väliaikaiselle hallitukselle. Tämä onnistui osittain siitä syystä, että Enckell onnistui saavuttamaan molempien väliaikaisten hallitusten luottamuksen ja pääsi usein neuvottelemaan suoraan pääministereiden Lvovin ja Kerenskin kanssa.

Suomalaisten neuvotteluissa väliaikaisten hallitusten kanssa Enckell oli avainasemassa. Enckell matkusti usein myös Pietarista salonkivaunussaan Helsinkiin esittääkseen

raporttinsa ja neuvotellakseen väliaikaisen hallituksen näkemyksistä Suomen senaatin kanssa. Valtiosihteerinvirastossa Enckell hoiti hyvin erilaisia tehtäviä. Hän toimi myös suomalaisten liikemiesten yhteismiehenä Pietarissa ja auttoi heitä monessa asiassa.²⁰

Enckellin hyvä venäjän kielen taito, hänen Pietarin suhdeverkostonsa ja hänen Pietarin hallintokulttuurin tuntemuksensa olivat suureksi hyödyksi vuonna 1917, kun levottomuudet ja nopeat muutokset leimasivat poliittista kehitystä sekä Suomessa että Venäjällä. Enckell osallistui Suomen ministerivaltiosihteerinä väliaikaisen hallituksen kanssa käytyihin neuvotteluihin Suomen itsehallinnon laajentamisesta. Enckell kuului, päinvastoin kuin Suomen täydellisen itsehallinnon puolestapuhujat, niin sanottuihin lojalisteihin. Nämä olivat periaatteessa tyytyväisiä maaliskuun vallankumouksen jälkeiseen tilanteeseen, siis Suomen autonomisten oikeuksien palauttamiseen.

Enckell sai kuitenkin kokea, että Suomessa täydellisen itsehallinnon tuki oli voimakkaasti lisääntynyt syksyllä 1917. Kun Enckell vähän ennen lokakuun vallankumousta huomasi, miten väliaikainen hallitus horjui ja menetti otteensa Suomessa olevista sotajoukoista, hänkin liittyi täydellisen itsenäisyyden kannattajiin. Hän vaikutti tä-

16. Monet eroavuudet Suomen ja Venäjän poliittisissa, taloudellisissa ja hallinnollisissa oloissa vaikuttivat toki yritysten toimintamahdollisuuksiin. Samoja toiminnan edellytyksiä ei aina ollut. Sotaviranomaisten käskystä Putilovin tehtaat otettiin maailmansodan aikana poikkeustapauksena takavarikkoon. Hallituksen jäsenet vaihdettiin sotaministeriön edustajiin. Muiden takavarikkoon johtaneiden syiden ohella Grant (1999) mainitsee kuitenkin myös yhtiön hallituksen ja sotaministeriön huonot henkilökohtaiset suhteet ja yritysjohdon huonot yhteydet poliittikkoihin ja viranomaisiin. Grant (1999) 126–127, 150.

17. Carl Enckell, *Utlåtande till industristyrelsen* 12.11.1915, Carl Enckellin arkisto, kansio 20, Kansallisarkisto, Helsinki.

18. af Forselles-Riska (2001) alkaen 166; Pertti Luntinen (1985) *F. A. Seyn 1862–1918, A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*, Studia Historica 19, Helsinki, 220.

19. *Suomen yleisen työnantajayhdistyksen pöytäkirjanote* 28.11.1911, Carl Enckellin arkisto, kansio 19, Kansallisarkisto, Helsinki; af Forselles-Riska (2001) alkaen s. 153.

20. Väinö Tanner (1957) *Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen*, Helsinki, 53.

män jälkeen aktiivisesti siihen, että neuvostohallitus hyväksyi Suomen itsenäisyysjulistuksen. Uudenvuodenaattona 1917 Enckell sai Pietarissa yhdessä Suomen hallituksen puheenjohtajan Svinhufvudin kanssa vastaanottaa kansankomissaarien neuvoston suostumuksen hyväksyä Suomen itsenäisyyden ja sai henkilökohtaisesti kiittää V. I. Leniniä tästä. Enckell toimi sen jälkeen avainhenkilönä Suomen tasavallan ulkopolitiikan ja kansainvälisen aseman hahmottamisessa ja vakiinnuttamisessa.

JYRKI LOIMA

Palstanhaltijat puristuksessa

Raivolan venäläiskylä sisä- ja ulkopoliittisena kysymyksenä 1889–1930

Kannaksen Raivolan itsehallinnon synty (1889) ja poliittisen painoarvon kasvu venäläisten kenraalikuvernöörien kaudella olivat ilmiöitä, joiden motiivit ja realiteetit toistuvat myöhemmin itsenäisen Suomen hallintoportaiden päätöksissä. Rajaseudun etnisesti homogeeninen kyläyhteisö sekä halusi että joutui venäläisten ja suomalaisten poliittiseksi pelinappulaksi.

■ Kivennavan Raivolan venäläiskylä nousi poikkeuksellisen huomion kohteeksi. Ensin kenraalikuvernööri ja sitten suomalaiset kansanedustajat vierailivat siellä. Miten pienehkö maalaiskylä saattoi vaikuttaa suuriruhtinaskunnan ja itsenäisen Suomen politiikkaan?

Jo aikalaistutkijat väänsivät kättä Raivolan muukalaistaajaman vaiheiden tulkinta-oikeudesta. Irtolaisuutta ja maanvuokrauskysymystä pohtinut juristi K. J. Ståhlberg teki tutkielman kylän venäläistyöläisten ase-

masta, mutta hänen esitykseensä tyytymättömän Evert Laine jäsenteli uudelleen artikkelissaan Raivolan kylähallinnon syntyä 1860–1880-luvuilla. Laine yhdisti tsaarin toimet ja niiden ”todellisen tarkoituksen” osaksi Suomen kansallista oikeustaistelua. Matti Pelto sen ja Hanna Eloman termejä käyttäen Raivola oli kirjaimellisesti mikrohistorian ”poikkeuksellinen tyypillisuus” – tavanomainen maalaiskylä, jossa kansallisuudet, intohimot, kulttuurit, ideologiat ja valtiopolitiikka kohtasivat poikkeavasti.¹

Selvitän artikkelissani Raivolan itsehallinnon ja maanomistuksen muodostaman poliittisen kysymyksen kehitystä ja merkityksiä aikavälöksessä, johon koko ilmiö mahtuu. Teemaa on Laineen jälkeen sivuttu eri yhteyksissä, mutta kokoava esitys Raivolan venäläisyhteisön ja sen palstanhallinnan erityiskysymyksistä – Kannaksen maaseudun *poikkeuksellisesta tyypillisyydestä* – on puuttunut. Miten aatteet, maanomistus, kunnallis- ja valtiopolitiikka sekä kansalaisoi-keudet kietoutuivat toisiinsa Raivolassa?²

1. Evert Laine (1939) 'Raivolan venäläisen kylähallinnon syntyminen'. *Historiallinen Arkisto* XLV, 515–516, 532; Vilho Hämäläinen (1974) *Karjalan Kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän subteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla*, Acta Universitatis Tamperensis, Ser A. Vol 59, Tampere, 20. Laineen arvostelmaa K. J. Ståhlbergin artikkelia (1902?) *Betänkande angående de i Raivola by bosatte ryska arbetarenes ställning* ei löydy lähdehau-lla, mutta Laineen kritiikistä selviää, että kyse on ainakin 37-sivuisesta esityksestä. Ks. myös K. J. Ståhlberg (1893) *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*, Helsinki; K. J. Ståhlberg (1903) *Laki maanvuokrasta maalla selityksillä varustettuna*, Helsinki; Otava; Matti Peltonen (1999) *Mikrohistoriasta*, Helsinki; Gaudeamus, 62–63; Hanna Elomaa (2001) 'Mikrohistoria johtolankojen jäljillä' teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Helsinki: SKS, 70–72.

2. Ks. Keisarin ja senaatin päätökset Raivolan kylähallinnosta, kd 119/12. Senaatin talousosaston arkisto (STA), 1889, Kansallisarkisto (KA); VN-pk 24.4.1930, rulla 144, KA; Evert Laine (1938) 'Lintulan ja Kyyrölän lahjoitusmaiden lunastus', *Historiallinen Arkisto* XLIV, 354–383; Laine (1939) 515–532; Hämäläinen (1974) 19–21, 69–84; Vilho Hämäläinen (1983) *Karjalan Kannaksen venäläinen kesäasutus*, Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksen julkaisu 6, Tampere, 15–85; Pekka Nevalainen (1999) *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*, Hämeenlinna: SKS, 15–16, 58–61, 75, 220, 270–271; Jyrki Loima (2001) *Muukalaisina Suomessa: Kaakkaisen Kannaksen kreikkalaiskatoliset venäläisseurakunnat kan-*

Mikrohistorian dialogit merkityksien tulkitsijoina

Perinteinen lähdemateriaali sopii mainiosti Raivolan kysymyksen analysointiin, kun se sidotaan tutkijan, eri lähteiden ja kohteen ”toimijoiden” jatkuvaan dialogiin. Kysymyksenasettelunsa nykyisyydessä aloittanut tutkija siirtyy menneisyyteen kyläyhteisön sisälle, missä hän etsii ja arvioi lähteiden antamia vastauksia toisessa kulttuurisessa viitekehityksessä. Tämän tutkimuksen ongelmanmäärittäminen nousee kahdesta näkökulmasta, joista erityisesti ensimmäistä katsotaan Raivolasta käsin: miten kyläläiset näkivät itsehallintonsa ja maanomistuksensa kehityskauden – pystyivätkö he ohjailemaan kohtaloaan? Toiseksi jo perinteisemmin: mikä oli ”Wenäjänkylän” poliittinen merkitys suomalaisille ja venäläisille hallintoportaille?

Kaksisuuntainen ”tirkistysikkuna” on poliittisten voimasuhteiden vuoksi näennäisen tasapainoton valinta, mutta se on tutkimuksen ongelmanasettelun ja keskustelutasojen vuoksi tarpeellinen. Ajan ja tapahtumien yleisen sekavuuden, ihmisen toiminnan päämäärättömyyden ja historiantutkimuksen ”suurten linjojen” kannalta vähäpätöinen muutos esimerkiksi kyläyhteisön sosiaalisessa kentässä voikin olla tärkeä. Tutkijan tavoite on tulkita sisäkkäisten lähde- ja kohdedialogien kysymykset, vastaukset sekä merkitykset oman aikalaisyhteisönsä kanssa käytävään ulkoiseen vuoropuheluun. Hän joutuu valintojensa takia kurkistelemaan ja pujottautumaan mikrohistorian ikkunastaan jatkuvasti edestakaisin. Uuden ”suuren kansallisen kertomuksen” vaaraa vältetään sekä aika- ja paikkarakajauksin että temaattisella omintakeisuudella.³

Tutkimuskohde voidaan selkeästi hahmottaa ja rajata hallintotoimien ja -päättökseen perusteella. Mikrohistoriallisesti katsoen jo pieni aikajakso voi kuvata riittävästi lyhyen tapahtuma(sarja)n ja pitkäkestoisten rakenteiden mahdollista ”törmäystä”. Raivolan kylän *poikkeuksellinen tyypillisuus* on kansalaisuuden, kansallisuuksien ja hallintosuhteiden vuoksi niin erikoinen, että ilmiön yleistäminen on keinotekoisista ja mahdotontakin. Koko maan tasolla vain Muo-

laan Kyyrölässä sijaitsi samankaltainen venäläiskylä, mutta kyyröläläiset olivat Raivolan asukkaista poiketen jo 1870-luvulla Suomen kansalaisia. Etninen vertailu on silti mahdollista, sillä Kannakselle muodostui suuriruhtinaskunnassa ainutlaatuinen naapurisuusuhde.

Raivolan 1 400–1 700 hengen väestö asui ensimmäisen maailmansodan syttyessä lähellä suurta kannakselaisen venäläisväestön keskittymää. Terijoen–Kuokkalan–Kellomäen alueella majaili tuolloin jopa 75 000 ulkomaalaista kausiasukasta, joiden kiinteistökaupat ja hallintoratkaisut ovat vertailukohteita Raivolan vaiheille.⁴

Tsaarin päätös kylvää kriisin siemenen

Raivolan venäläiskylä oli syntynyt, kun Lintulan lahjoitusmaiden haltija P. I. Soltikov perusti 1800 alueelle rautaruukin, jonka työvoimaksi tuotiin ”kuutisensataa” maaorjaa. Tiluksien yhdistäminen Rajajoen aselehtaan alueisiin muutti Ala-Raivolan ”Wenäjänkylän” sääty-yhdyskunnaksi, jossa käsityöläiset olivat arvostettuja, mutta maaorjien suvut kuuluivat alaluokkaan. Poliittisesti kiistanalainen Rajajoen alue liitettiin 1864 Venäjään, mikä johti myös Raivolan asukkaiden hallinnollisen aseman uudelleenmäärittelyyn. Työntekijöiden henkikirjoituspaikka oli asetehdas, mutta oleskelu Raivolassa

sallisena ongelmana 1889–1939. Helsinki, 37–65, 80–109, 130–131, 168–180, 254–261; ks. myös Peltonen (1999) 62–63.

3. Vrt. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 76–81, 83–86, 92–95, 147, 155–181, 195–204; Peltonen (1999) 38–39, 54–55, 62–63, 104–106, 118–119, 130–131, 134–136; Elomaa (2001); ks. myös Toivo Nygård (1998) *Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*, Jyväskylä, 12–20, 22; Eric Hobsbawm (2002) *On History from Below* teoksessa Hobsbawm *On History*. London: Acabus, 266–278, 281–286; Pertti Luntinen (1981) *Keisari-Venäjän aatehistoria*. Helsinki, 7.

4. Elomaa (2001) 61; Peltonen (1999) 54–57; Klironaja Vedomost (KliV) 1885–1916. Raivolan kr. kat. seurakunnan arkisto (RaKA), Ba 2, Mikkelin Maakunta-arkisto (MMA); ks. K. A. Cyblov (1994) *Peterburg i Vyborgskaja Gubernija 1899–1913* teoksessa I. V. Beloborodova & al. (toim.) *Problemy etniceskoj istorij i mezetniceskih kontaktov pribaltijsko-finskih narodov*, Sankt-Peterburg, 71–72; Hämäläinen (1974) 19–21; Loima (2001) 33, 43.

sa sallittiin rajamuutoksien jälkeen passijärjestelyin.

Ruukin toiminta päättyi 1870-luvulla, mitä seurasi raivolalaisten joukkotyöttömyys. Kyläläisten oleskelu suuriruhtinaskunnassa muuttui suomalaisittain vastustettavaksi venäläispolitiikaksi, koska teollisten työpaikkojen tuoma selkeä asumissyys oli kadonnut. Tsaari antoi vuonna 1889 venäläisyhteisön hämartyntä asemaa selkeyttäneen määräyksen, jonka mukaan raivolalaiset muodostivat oman itsehallinnollisen kyläkuntansa. Ala-Raivololan asukkailla oli jo 1860-luvulla ollut *zemstvosna*, mutta se oli todettu laittomaksi. Muutos oli synnyttänyt sarjan kyläläisten anomuksia, hallintokäsittelyä, suomalaisvastarintaa ja oikaisuvaatetta. Raivolaan juurtuneet venäläiset olivat tyytymättömiä tsaarin ratkaisuun, joka oli heidän näkökulmastaan kaivattu vakauttava toimenpide. Asukkaat olivat jo puineet epäselvää asemaansa 1880-luvun kyläkokouksissa, joissa he päättivät "alistua" hakemaan Suomen kansalaisuutta. Kansallisuudet elivät käytännössä vierekkäin, sillä Ylä-Raivololan "Suomenkylässä" asui suuriruhtinaskunnan suomalaisia, jotka kuuluivat Kivennavan luterilaiseen seurakuntaan.⁵

Itsehallinnollisen "Venäjänkylän" asukkaat olivat paikallisten järjestysviranomaisen alaisia. Poikkeuksen suomalaisten toimivaltaan muodostivat Rajajoen asetehtaan asiat, joiden käsittelyä pietarilaiset hallintoelimet ohjasivat määräyksillään. Yhteisö valitsi kylänvanhimman, joka toimi venäläisten hallintotapojen mukaan, mutta huolehti samalla kylän verojen ja yhteisten maksujen maksamisesta suomalaisille. Senaatti myönsi Raivololan asukkaille maanomistuskirjat. Vajaa 1 400 kyläläistä muodosti 1890-luvun taitteessa hallintoyksikön, jonka tiluksista oli pilkottu 324 pientä perhekohtaista palstatilaa. Yksityiskäytössä oli kaikkiaan vain alle 240 hehtaaria, joista lohkotujen palstojen keskikooksi oli 1870-luvulla tullut 0,735 hehtaaria. Suurin osa kyläkunnalle annetusta 1 087 *desjatiinan* (noin 1 188 ha) maa-alueesta oli varattu asukkaiden yhteiskäyttöön.⁶

Tsaarihallinnon ajamat muutokset jatkuivat. Kansallisuuksien vastakkainasettelu Ki-

vennavalla korostui, sillä kevätkesällä 1890 Viipurin läänin viranomaisilta vaadittiin aseusteitse venäjänkielistä palvelua. Suomalaisilmien vaikutti siltä, että venäläinen paikallishallinto ryhtyi keisarillisella tuella vaikiinnuttamaan jalansijaansa suuriruhtinaskunnassa. Suomalaiskansalliset piirit mielsivät tsaarin – ja keisarillisen senaatin – Kannaksen venäläisiä suosineet toimet uhkaaviksi. Ajan tuntoja pohtinut Laine arvioikin, että sisäministeri Tolstoin ja ministerivaltiosihteerin Ehrnroothin tarkoitus oli ollut "salakuljettaa" venäläisten lakien mukaan toimiva kylähallinto Raivolaan.⁷

Ideologiat ja muukalaismaanomistus

Kaksitahoinen kamppailu kansallisesta Kannaksesta käynnistyi. Suomessa rajaseutu liitettiin ideologisesti 1800–1900-lukujen vaihteessa "läntisen sivistyksen etuvartioiden" rintamaan, jonka rajalinjoja piirrettiin sekä kotimaassa että muualla Euroopassa. Kannakselainen vaikuttaja, myöhempi kansanedustaja Erkki Paavolainen kirjoitti alueen muukalaismaanomistuksen uhkakuvista.

5. Keisarillinen julistus 15.2.1864, VSV Fa 1250, 90/1905, Valtiosihteerin viraston arkisto (VSVVA), KA; ks. Hämäläinen (1974) 20; Juha Mikkola (1985) 'Venäläiset teollisuudenharjoittajat' teoksessa Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa 1809–1917. Historiallinen Arkisto 84*. Huhmari: SKS, 216–218; Toivo Paloposki (1967) 'Rajajoen asetehtaan liittäminen Venäjän keisarikuntaan v. 1864', *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 53–72. Sisäministeri Kenraalikuvernöörin kanslian arkistolle (KKK) 9.2.1873, kd 243/18, STA, 1873; Keisarin ja senaatin päätökset Raivololan kylähallinnosta; Gripenbergin kirjelmä 23.4.1889, kd 119/12, STA, 1889, KA; myös Laine (1939) 519–522, 525–530, 546–547; Loima (2001) 9–10, 37, 71. Ruukista ks. Evert Laine (1948) *Suomen vuoroitimi 1809–1884 II*, Helsinki, 546–557. Raivololan kyläkuvaukset ks. esim. Paavo Kiuru (1961) *Kivennavan Muistelmia ja kuvia entisestä kotiseudusta*, Pieksämäki, 446–458.

6. KlIV 1885–1895, RaKA, Ba 2, MMA; Laine (1939) 523–524; luettelo Raivololan kreikkalaiskatolisista, kd 190/16, STA, 1877; Raivololan kyläyhdykskunnan hallinnoll. aseman ja maanomistusoajon järjestämistä varten asetetun komitean mietintö, kd 25/519, Sisäasiainministeriön arkisto (SMA), 1927, KA.

7. Keisarin ja senaatin päätökset Raivololan kylähallinnosta, kd 119/12, STA, 1889, KA; As 12.6.1890; siviilitoimituskunnan kirje 28.5.1890; ks. Erkki Paavolainen (1921) *Karjalan Kannaksen kysymyksiä*, Viipuri, 28–38, 143–170; Laine (1939) 538–540, 548; vrt. Viipurin läänin maatalouskomissionin mietintö (1909), II osa, Viipuri.

Terijokelainen kunnallispolitiikan monitoimimies Mikko Uotinen totesi, että suomalaisille ”vieraat” piirteet – laiskuus, velttous, juoppous, irstaus ja nöyristely – olivat itäisen vaikutuksen seurauksia. Paavolainen murehti kansallisominaisuudeksi nostamansa rehellisyyden katoamista, mikä johtui muukalaisvaikutuksesta. Raja-alueen historiallinen tehtävä oli varjella maata ”slaavilaisuuden likavalkoiselta vaaralta”, Paavolainen julisti. Kannas kuului siihen ”ketjuun, joka pyrkii suojelemaan koko länsimaista sivistystä idän tuhoisilta vaikutuksilta”.⁸

Kannaksen korottaminen maailmanhistorialliseen etuvartioasemaan nojautui viriävään suomalaisnationalistiseen ideologiaan, jonka itäiset venäläiskäsitykset haettiin sekä Keski-Euroopasta että aikalais-tieteen kansallisesti suuntautuneista tutkimuksista. Venäläisestä tehtiin toiseutta edustava muukalainen, mutta ikaikäisen itäisen arkkivihollisen mytologia luotiin vasta 1900-luvun alussa germanistisen rotuajattelun sekä anglo-ranskalaisen arabitoiseuden kuvauksia ja kieltä käyttäen. Matti Klinge ja Outi Karemaa ovat päätyneet arvioon, jonka mukaan yleinen ryssäviha synnytettiin 1910–1920-luvuilla. Ajan ilmapiiriä leimasi sisällissodan jälkeen itsenäistyneen maan pyrkimys kansalliseen yksimielisyyteen, jota tukevoitettiin venäläismuukalaisuuden uhkakuvilla. Toiseuden edustaja – muukalainen – edusti alempaa sivistystasoa, hallitsematonta seksuaaliviettä ja heikumallisuutta, läntisen kristillisyyden vihollisuutta, barbariaa ja ulkoisestikin vieroksuttavia ”tummia piirteitä”. Kansalliseen venäläisvihalle rakennettuun nationalismiin liittyi myös tekijöittä henkilökohtaisten etuuksien ajamista. Näin oli erityisesti eteläisen Kivennavan ja Terijoen seudulla, jossa maanomistus oli huomattavissa määrin siirtynyt 1880-luvulta alkaen ulkomaalaisille. Useimmat heistä olivat venäläisiä yksityishenkilöitä.⁹

Kesäasukkaiden palstanhallinta oli ollut paikallisväestön silmissä lomailu- ja virkistyskäytön kannalta aluksi harmitonta, saattoihan palveluelinkeinoihin siirtynyt suomalaisasujaimisto samalla ansaita sievoisen ruplatukun. Vasta lomailijaväestön paisuminen hallitsemattomaksi ”muukalaisvyöryk-

Asetelma 1. Terijoen huvilanomistajien määrä ja kansallisuus 1910-luvulla.

Suomalaisia	venäläisiä	saksalaisia	brittejä	sveitsiläisiä	Muita
1 666	1 794	30	3	3	10

Lähde: Loima (2001) 54; ks. Liisa Pyykönen (1969) Terijoki venäläisenä huvila-asutusalueena. Suomen historian (painamaton) pro gradu -työ Jyväskylän yliopistossa, 40–53.

si” alkoi sorto- tai yhdenmukaistamiskausien aikana kiristää tilannetta kesäasutusseudulla. Suomalaiset katsoivat, että Raivolan paikallishallinto hamuili laajenevaa asemaa suuriruhtinaskunnan ulkomaalaisten kesäasukkaiden keskuudessa, sillä rajapitäjiin perustettiin vilkkaasti uusia venäläisuurakuntia. Raivolan kreikkalaiskatolisen seurakunnan esimies johti rovastipiiriä, johon kuului 1910-luvulla viisi lähiseudun kesäasukkaiden muodostamaa seurakuntaa, vakiintunut ja vauras venäläinen koululaitos sekä Lintulan ja Lounatjoen naisluostarit. Sadat ulkomaalaislapset istuivat venäläis-

8. Erkki Paavolainen (1912) 'Maiden siirtyminen muukalaisille Karjalan Kannaksella' teoksessa *Kaukomieli V. Viipurilaisen osakunnan albumi 1811–1911*, Porvoo, 120–122; Paavolainen (1921) 8–11. 53–56; Mikko Uotinen (1911) *Uhatut pitäjät Kivennapa ja Uusi-kirkko. Lyhyt katsaus näihin pitäjiin ja selostus eroittamisajatuksista sekä siitä johduvista toimenpiteistä*, Viipuri. 13–18, 24, 50–52, 97–99, 187–216.

9. Kertomus lahjoitusmaiden lunastustoiminnan kehittymisestä 1884 ja 1887, Senaatin valtionvaraintoimituskunnan arkisto (VVTKA), Hn 6, KA; ks. Hämäläinen (1974) 23–24, 60–68, 97–101; Outi Karemaa (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*, Bibliotheca Historica 30, Helsinki: SKS, 9–17; Matti Klinge (1983) *Vihan veljistä valtiotalismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä*, Juva, 57–112; Loima (2001) 15–16, 104, 154–156; vrt. J. R. Danielsson-Kalmari (1911) *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, Helsinki; O. A. Kallio (1901) *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen. Suomen uudemman historiasta*, Helsinki. Arabitoiseudesta ks. myös esim. Edward Said (1987) *Orientalism*, London: Vintage, 58–72, 255–287; Edward Said (1994) *Culture and Imperialism*, London, Vintage, xxvi–xxx, 2–3; vrt. Marjo Kaartinen (2001) 'Toinen – vieras. Näkökulmia kolonialistisen toiseuden tutkimukseen' teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Helsinki: SKS, 387–401.

pulpeteissa, mutta jo Terijoen (venäläisen) reaalikoulun jatko-opinnoissa kansallisuudet sekoittuivat. ”Slaavilainen vaara” uhkasi Kaakkoisen Kannaksen suomalaisia, jotka kävivät puolustustaisteluun.¹⁰

Raivolan venäläisyhteisön näkökulmasta kesäasutus oli tervetullutta. Kyse ei ollut pelkästään maanmiesten tai kulttuurien solidaarisuudesta, sillä kylä tavoitteli uusien seurakuntien sekä kirkko- ja koulukiinteistöjen hallinnoinnilla oman itsehallintoasemansa vakauttamista myös käytännössä. Työttömyyden ravisteleman yhteisön taloudelliset edut olivat ilmeiset, sillä venäjänkielisten palvelujen kysyntä ja tarjonta kasvoivat kesäasutuksen laajenemisen seurauksena. Raivolalainen yrittäjä Ilja Galkin nousi kaakkoisen Kannaksen sähkötuotannon ja myllyteollisuuden johtohahmoksi. Galkin toimi ensimmäisen maailmansodan vuosina kahden kansallisuuden neutraalina ”välimiehenä”, jonka molemmat tahot hyväksyivät.¹¹

Kenraalikuvernöörin turvallisuuspolitiikan pelinappulana

Ala-Raivolan hallinto-ongelmat nousivat tsaarin ”ratkaiseminakin” toistuvasti esille. Kivennavan suomalaisväestö oli varsin yksituumaisesti kyllästynyt venäläiskylän poikkeukselliseen asemaan. Kuntakokous ehdotti 1897 läänin kuvernöörille, että Raivolan venäläisseurakunta erotettaisiin omaksi kunnakseen, joka maksaisi itse kulunsa. Kivennapalaiset katsoivat tuhlanneensa varojaan, sillä suomalaisväestö oli toistuvasti joutunut kustantamaan laiminlyötyjä sakkoja seuranneet varattomien venäläisvankien kuljetukset. Alakyläläisten rangaistukset oli useinkin langetettu salakapakoinnista. Suomalaiset tekivät myös kiellettyjä viinanhakumatkoja, joten kansallisuudet ajautuivat ajoittain kahnauksiin rilluttureissuillaan.¹²

Venäläisyhteisökin oli päättänyt irtautua kunnan suomalaisväestöstä, sillä he anoivat 1902 kylänsä siirtämistä Pietarin kuvernementtiin. Kuntakokous oli omassa ehdotuksessaan kaavaillut Raivolan pysymistä suuriruhtinaskunnan osana, mutta kyläläiset hakivat peräti valtiorajojen muutosta. Aiempi hakemus oli lähetetty edellisenä

vuonna, jolloin liitoshanke raukesi, vaikka N. I. Bobrikov tuki suunnitelmia. Anomuksen takana ei ollut yksiselitteinen kuuliainen alamaisuus, sillä samaan aikaan kyläläiset yrittivät keplotella vapaiksi Venäjän asevelvollisuussäädöksistä.

Kylän tilanne oli politisoitunut jo aiemmin, kun itsehallintopäätöstä valmisteltiin. Kenraalikuvernööri Heyden oli vierailut lääninjohdon kanssa Raivolassa, jossa hän totesi kokouspuheenvuorossaan 1888 yhteisölle edulliseksi, että kaikki asukkaat pitäytyvät Venäjän alamaisuudessa.

Sen sijaan Bobrikov perusteli omia kaavailujaan turvallisuusnäkökulmin, jotka eivät rajoittuneet pelkästään Raivolan irrottamiseen suuriruhtinaskunnasta, vaan tavoitteena oli koko Viipurin läänin liittäminen takaisin Venäjään. Ajatuksen taustalla kangastelivat Pietari Suuren saavuttamat rajalinjat.

Vuonna 1905 kenraalikuvernöörin kanslia käsitteli jälleen Raivolan kyläyhteisön anomusta hallinnollisen asemansa muuttamisesta, mutta ilman tuloksia. Kolmen vuoden kuluttua pohdittiin kylän siirtämistä Pietarin kuvernementtiin. Kivennavan ”Wenäjänkylä” vierasti suomalaisuutta ja vastaava kansallinen lataus ilmeni myös suomalaisten kannanotoissa.

Bobrikovin kiinnostus Raivolan asioihin oli todennäköisesti sosiaalis-taloudellisten seikkojen sijaan etupäässä suurvaltapoliittista, mutta kyläläisten perspektiivistä katsoen Heydenin käynnillä ja myöhemmällä ”huolenpidolla” oli kauaskantoisia seurauksia. Kenraalikuvernööri Bobrikov oli todennut, että kansalaisuuden vaihtoa puuhanneet venäläiset olivat kansallisesti katsoen ”pettureita”. Suuriruhtinaskunnan ainoa venäläishallinnollinen kylä ei voinut lähteä ”pettämään” keskushallintoa, vaikka eräät asukkaat olivat suunnitelleet passinvaihtoa.¹³

Tsaarivaltion alamaisuus säilyi väkisin kyläläisiä yhdistävänä siteenä, sillä keskushallinto saattoi voimaan vuonna 1900 ”naturaliseerauskiellon”, joka esti kansalaisuuden muuttamisen. Kansalaistaminen – *naturaliseeraus* – oli 1858 säädetty hallintomenettely, jota käyttäen Venäjän alamainen

saattoi hakeutua Suomen kansalaiseksi. Edellytyksiin kuului vähintään kolmivuotinen oleskelu suuriruhtinaskunnassa, hyvä maine, kristillinen uskontunnustus, taloudelliset valmiudet perheen elättämiseen sekä entisestä kansalaisuudesta saatu vapautus.

Poliittissävyyisen ”petturuuden” houkutukset torjuttiin varmuuden vuoksi toimenpitein, jotka osoittivat, ettei Bobrikov tuestaan huolimatta kuitenkaan luottanut raivolalaisiin. Epäluottamuksen perusteet saattoivat nousta kyläläisten 1880-luvun suunnitelmasta ”alistua” maan kansalaiseksi, mutta myös seuraavan vuosikymmenen useista sekaavioliitoista. Suomalaismiehen puoliso ja vihkimisen jälkeen syntyneet lapset saattoivat lain mukaan vaihtaa kansalaisuutta. Passeilla kylässä oleskellut miesväestö pysyi tiukasti tsarin alamaisuudessa, sillä muuta vaihtoehtoa ei ollut.¹⁴

Taulukko 1. Raivolan kr.kat. seurakunnan Suomen kansalaiset 1901–1902, 1905, 1907–1908.

	miehiä	naisia	yht.	seurak. koko väestö
1901	5	11	16	1 437
1902	6	11	17	1 452
1905	17	23	40	1 422
1907	18	23	41	1 457
1908	19	23	42	1 496

Lähde: KliV 1901–02, 1905, 1907–08, RaKA, Ba 2, MMA; tietoja väkiluvusta Raivolan kr.kat. seurakunnassa 1890–1900, Tilastokeskuksen arkisto (TKA); ks. Loima (2001) 42.

Suomalaiskansallisesti katsoen näytti siltä, että naturaliseerauskiellon kahlitsema Raivolan väestö taipui tsaarivaltion venäläistämispoliitiikan työkaluksi. Varsin suljetun ja kielellisesti homogeenisien kyläasukaimiston kirkollisten aktiviteettien tarkastelu osoittaa kuitenkin, etteivät yhteisöllisesti suuntautuneet raivolalaiset toimineet vain poliittisin motiivein. Heidän etniseen minuuteensa kuului – kielen lisäksi – sekä kulttuurisena että sosiaalisena elementtinä 1900-luvun alussa myös perinnettietoinen ja laaja osallistuminen seurakunnalliseen toimintaan.¹⁵

Raivola hamuaa lisämaata

”Wenäjänkylän” kohtalo kytkeytyi Itämeren sotilasstrategisiin ydinkysymyksiin, kun Kannaksen valtiopoliittinen hallinta yhdistettiin 1900-luvun alussa Pietarin kaupungin turvallisuuteen. Venäläiset sotilasviranomaiset vaativat Uudenkirkon ja Kivennavan kuntien liittämistä Pietarin kuvernementtiin, mikä olisi taannut asevoimien toivotat poikkeusvaltuudet keskeneräisellä Inon linnoitusalueella. Venäläiset halusivat laajentaa edelleen Pietarin suojaksi rakennettua monikehäistä merilinnakejärjestelmää, mitä varten he suunnittelivat myös Koiviston varustelua.

Liitoshanke tarjosi moniulotteista hyötyä. Pietarilaisittain katsottiin, että valtiollista irrottautumista hakeva Suomi pyrki tahollaan ”pansuomalaisiin” aluelajennuksiin, jotka oli torjuttava. Kannaksen pitäjäliitoksella ratkaistaisiin Raivolan hallinto-ongelmat, mutta jatkuvasti kasvavan venäläisen huvilaväestön olot kohenisivat myös samanai-

10. Loima (2001) 65–79, 100–107; ks. Hämäläinen (1974) 19, 69–84; vrt. Paavola (1912) 120–122; Uotinen (1911) 41.

11. KliV 1885–1915, RaKA, Ba 2, MMA; kuntakokouksen pk 13.5.1915, Kivennavan kunnan arkisto (KiKA), I Ca:8, MMA; ks. myös Petr Potashev (1900) *Nikolaevskaja Cerkov v s. Raivola* Ot s. Peterburgskago Duhovnago Komiteta pecatat dozvoljaetsa, Sankt Peterburg, 15–16; Loima (2001) 66, 72, 86, 169.

12. Kuntakokouksen pk 27.11.1897, I Ca:2, KiKA, MMA; ks. Juha Rajala (1989) *Väkiuulta Kivennavalla*. Suomen historian (painamaton) pro gradu -tutkielma, Tampere, 49–50.

13. Kuntakokouksen pk 9.3.1891, KiKA, I Ca:2; kuntakokouksen pk 27.11.1897, KiKA, I Ca:3, MMA; Hengellinen konsistorio (HK) KKK:lle 2.11.1910; KKK Minist. neuvostolle venäl. oikeudell. asemasta, KKK 1910, I osasto, Fb 535, CL; asevelvollisuuskysymyksestä ks. KKK 1903, I osasto, Fb 114.23; Luettelo Raivolan kreikkalaiskatolisista; kd 190/16, STA, 1877, KA. Heydenin vierailusta ks. Laine (1939) 535–536. Ks. myös Pertti Luntinen (1985a) *F.A. Seyn 1862–1918. A Political Biography of a Tsarist Imperialist as Administrator of Finland*, Studia Historica 19, Helsinki: SKS, 209–212; Tuomo Polvinen (1984) *Valtakunta ja rajamaa. Nikolai Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904*, Juva: WSOY, 295–296; vrt. KKK 1902, I osasto, Fb 69.370, KA; Pravoslavnaja Karelija 1914, Sankt Peterburg, 31.

14. Naturaliseerausesta ks. As 29.3.1858; K. J. Ståhlberg (1915) *Suomen hallinto-oikeus. Sisäasiain hallinto*, Helsinki, 56–58. Raivolalaisten kansalaisuudesta ja avioliitoista ks. Loima (2001) 42–48; ks. myös Laine (1939) 530.

15. Loima (2001) 49–51.

Raivolan ortodoksinen kirkko. Museovirasto.

kaisesti. Tsaarivaltion hallintopiirit alkoivatkin uudelleen ajaa välillä rauennutta liitos-hanketta. Värikkään valmistelutyön jälkeen keisari hyväksyi suomalaisten vastarinnasta huolimatta elokuussa 1911 ministerineuvoston esityksen, jossa ehdotettiin Kivennavan ja Uudenkirkon pitäjien liittämistä Venäjään. Yksityiskohtien hiominen annettiin komitealle.¹⁶

Kannakselaispitäjien liitosasiaa ajoi Suomessa kenraalikuvernööri F. A. Seyn, joka karsi Bobrikovin kaavailuja. Maan kreikkalaiskatolisen hiippakunnan keskushallintoon, 1890-luvulla perustettu Suomen hengellinen konsistorio, valmisteli myös hanketta. Ministerineuvoston puheenjohtaja P. A. Stolypin kirjoitti lokakuussa 1910 Seynille, jolta hän tiedusteli venäläisten oikeudellisen aseman kehitystä maassa. Suuriruhtinaskunnan venäläishallinnon vastaus käsitteli laajasti epäkohtia, joita esiteltiin maan kreikkalaiskatolisen väestönsosan ja venäläisvirastojen näkökulmasta.¹⁷ Kenraaliku-

vernöörin raportti kuvaili seikkaperäisesti Kannaksen huvilataajamien ongelmia. Keskäsatusalueelta oli kantautunut viestejä vääryyttä kokeneista lomanviettäjäistä – *datshikeista* – jo vuosisadan vaihteessa, kun Terijoen–Raivolan seudun venäläiset anoivat 1901 yhtäläisiä maksu- ja asuinkäytänteitä suomalaisten kanssa. Raportissa kerrottiin raivolalaisten vaikeasta hallintokysymyksestä, jota kyläläiset olivat yrittäneet toistuvasti ratkaista liitosanomuksillaan. Epäkohdaksi katsottiin myös kansalaistamismenettelyn keskeyttäminen juuri keisarikunnan alamaisten kohdalla, vaikka puuhamiehenä olikin toiminut Bobrikov. Oikeudelliseen ongelmavyöhyteen kuuluivat keskushallinnon mielestä vielä papiston verotuskysymys, ”kirkon epänormaali olosuhteet” sekä venäjän kielen asema, joiden korjaamista vaadittiin selvin sanakääntein.¹⁸

Kannaksen yhdistämissuunnitelmaa ajettiin turvallisuusintressien rinnalla kirkkopoliittisena suojelutoimenpiteenä, jolla ”oikeauskoista” venäläisväestöä tempeleineen varjeltaisiin ”pansuomalaiselta” väkivallalta. Varsinkin Laatokan Konevitsan ja Valamon luostarien turvallisuus esitettiin kenraalikuvernöörin raportissa Viipurin hiippakuntahallinnon jatkuvaksi huolenaiheeksi.¹⁹

Yhdistämishanke kiristi venäläisten sotilaiden ja kannakselaisiviilien välejä, mikä näkyi kahakoinnin ja tihutöiden lisääntymisenä. Poliisivoimia vahvistettiin sotilalaueeksi julistetun Inon linnakkeen tuntumassa, mutta myös muualla. Ulkomailta tihkui lehdistön myötätunnon ilmauksia ”jaettava Suomea” kohtaan, kun taas erottamis-

16. KKK Minist. neuvostolle venäl. oikeudell. asemasta, KKK 1910, I osasto. Fb 535.CL: komiteamietintö Viipurin läänin liittämisestä 21.4.1914, KKK 1914, Fb 978.104, KA; Luntinen (1985a) 210; ks. Pravoslavnaja Karelija (1914) 91–97; Hämäläinen (1974) 174–179; Polvinen (1984) 56–66. Suomalaisten kansallisista reaktioista ks. Uotinen (1911) 93–118, 121–142.

17. HK KKK:lle 2.11.1910, KKK 1910, I osasto, Fb 535, CL, KA; ks. Pertti Luntinen (1985b) ’Karjalaiset suomalaisuuden ja venäläisyyden rajalla’ teoksessa Kurkinen (toim.) *Venäläiset Suomessa 1809–1917, Historiallinen Arkisto 84*, Huhmari: SKS, 113, 281–284.

18. HK KKK:lle 2.11.1910; KKK Minist. neuvostolle venäl. oikeudell. asemasta, KKK 1910, I osasto. Fb 535, CL, KA; ks. Karemaa (1998) 10.

19. Loima (2001) 68–70, 93–94.

uhan kohteena olleissa pitäjissä kerättiin Mikko Uotisen johdolla ajan oloissa huomattavaa vasta-adressia.

Raivolan venäläiset tekivät 1912 esityksen, jossa ehdotettiin kyläläisten maa- ja metsäalueiden laajennuksia valtiolta lohkotettavien uusien palstoituksin. Anomus oli venäläishallinnon näkökulmasta erinomainen poliittinen huipennus vuosikymmenien kirjelmöinnille, joten kyläläisten ohjailu on varsin todennäköistä. He tarvitsivat toki kiipeästi lisää viljelysmaata. Sodanuhkan, Pietarin alueen turvallisuuspoliittisen kokonaisuuden ja rajansiirtohankkeiden kannalta katsottuna maalaajennusanomuksen ajoitus edellytti silti analyttisempää strategiatajua kuin kylänvanhimmalla tai hänen yhteisöllään oli. Onkin luultavaa, että Raivolan kesäasukkaat antoivat suoran panoksensa paikalliseen ”anomustehtailuun”. Esimerkiksi kontra-amiraali Iakov I. Podjapolskij oli näkyvä hahmo, joka valittiin vuosiksi 1911–15 kirkkoneuvostoon. Hän toimi ajoittain myös seurakunnankokouksien puheenjohtajana²⁰

Pitäjäliitosta sorvannut komitea teki esityksensä kesällä 1913. Suuriruhtinaskunnasta oli lausunnon mukaan erotettava Kivennavan, Uudenkirkon ja Terijoen kunnat, mutta Pietarin myöhempi mietintökierros laajensi ehdotusta. Maailmansodan syttyminen muutti kuitenkin kiireysjärjestystä. Yhdistämishanke viivästy, vaikka sotilaalliset näkökohdat nousivat etualalle myös Kannaksella. Raivolalaisten enemmistö kannatti edelleen Venäjään liittymistä. Poliittisesti käytiin kaksitahoista kamppailua, jossa venäläiset suojelivat Kannaksella asuneita ja sinne muuttaneita maanmiehiään ja vastustivat ”pansuomalaisia” aluelaajennuksia, kun suomalaiset taas torjuivat panslavistisiksi miellettyjä läänin venäläistämisyhdistyksiä. Sekä sisä- että ulkopolitiikan saralla ajaututtiin vastakkainasetteluun, jonka pelinappulaksi Raivolan venäläiskylä oli tsaarinkeskushallinnon puolelta tarkoituksellisesti, mutta lisäpalstoja havitteluiden kyläläisten näkökulmasta myös puolivahingossa joutunut.²¹

Raivolalaisten edesottamuksia seurattiin suomalaispiireissä, jotka arvioivat sekä pi-

*Raivolan karjalaisia ja venäläisiä lapsia. Museo-
virasto. Kuva: Martha Lille.*

täjäliitossuunnitelmaa että kyläläisten ahkeraa anomuskirjelmointia kansallisesta näkökulmasta. ”Wenäjänkylä” miellettiin entistä selvemmin jalansijaksi, jolta tsaarinhallinnon virkamiehet saivat lisävauhtia – ei enää pelkästään kesäasutusalueen, vaan – koko Viipurin läänin venäläistämiseen.²²

Suomalaisten kamppailu Kannaksen kesäasutusalueen maanhallinnasta oli muuttumassa epätoivoiseksi, sillä muukalaisväestön kiinteistön- ja palstanomistus lisääntyi eteläisen Kivennavan rinnalla myös uudessa Terijoen pitäjässä. Varakkaat venäläissuvut olivat isännöineet Uudenkirkon suuria tiluksia jo kauan, mutta yhä lisää maita siirtyi jatkuvien palstoitusten myötä ulkomaalaishallintaan. Pinta-alalaskelmien mukaan

20. HK KKK:lle 2.11.1910; KKK Minist. neuvostolle venäl. oikeudell. asemasta, KKK 1910, I osasto. Fb 535.CL; komiteamietintö Viipurin läänin liittämistä 21.4.1914 ym., KKK 1914, Fb 978.104; Raivolalaisten anomus maa- ja metsäpalstoista, KKK 1912, II osasto. Fb 728.60, KA; srknpk 23.10.1911, 10.3.1913 ja 29.6.1915, RaKA, Ca 1– Cg, MMA; Luntinen (1985b) 210. Suomalaisvastarinna ks. Hämäläinen (1974) 193–196; vrt. Uotinen (1911) 121–194, 210.

21. KKK Minist. neuvostolle venäl. oikeudell. asemasta, KKK 1910, I osasto. Fb 535.CL; komiteamietintö Viipurin läänin liittämistä 21.4.1914, KKK 1914, II osasto. Fb 978.104, KA; Pravoslavnaja Karelija (1914) 44–126; ks. Hämäläinen (1974) 114, 173–205; Luntinen (1985a) 210–213; Karmela Liebkind (1988) *Me ja muukalaiset – ryhmärajat ihmisten subteissa*, Helsinki: Gaudeamus, 48–54; vrt. Paavolainen (1912) 112–113; Paavolainen (1921) 148–156; Kiuru (1961) 449. 22. Paavolainen (1921) 148–156.

venäläiset omistivat vuonna 1918 yli kolmanneksen Uudenkirkon maista, kun Kivennavan ja Terijoen kunnissa muukalaisomistus oli 16–17 prosenttia kokonaispinta-alasta.²³

Läänin kokonaistilanteen kannalta Raivolan venäläiskylän maanhallintakysymys ei ollut autonomian aikana määrällinen ongelma, vaan pulmaksi muodostui omistuksen poikkeuksellinen laatu ja raivolalaisten ”tyypillinen” vakiintuminen. Tsaarin itsehallintopäätös ja senaatin myöntämät maakirjat yhteisalueineen sekä perintöosuuksineen olivat kansallisesti katsoen vakavampia poliittisia virheitä kuin muukalaisten maakeinottelulla tai anonyymiyhtiöiden toimilla selitelty kesäasutuksen palstanpilkonta ja -kauppa. Raivolan kirkon johtaman rovastipiirin seurakunnat edustivat samankaltaista organisoitunutta – ja siten vakiintunutta – ulkomaalaista maanomistusta. ”Wenäjänkylän” asukkaiden eriytyvä vähemmistökäyttäytyminen, joka ilmeni sulkeutuneena yhteisöllisyytenä, herätti suomalaisväestössä myös taloudellista vastarintaa. Selkeitä syitä tähän olivat kyläläisten työttömyys, mantaalimaksujen niukkuus ja vankeudeksi muuntuneet sakot kustannuksineen.

Venäläisväestöstä luotiin paikallisia muukalaisstereotypioita, joissa eräiden yksilöiden edesottamukset nostettiin yhteisöllisiksi ominaisuuksiksi. Suomalaiset selittivät toistuvasti kuntakokouksissaan venäläiset viinaan meneviksi rellestäjiksi, joiden perheet nälkiintyivät miesten hummaillessa. ”Irstaus ja juoppous” kuuluivat laajemminkin ajan eurooppalaisiin ja suomalaiskansallisiin venäläismuukalaisuuden kuvauksiin. Kansallisuudet kävivät silti ajoittain myös maltillista vuoropuhelua, mutta Ala-Raivolan ravintolayrittäjän selvitys kansallisen juhla- ja juomaperinteen merkityksestä ei saanut kuntakokouksen suomalaisilta ymmärrystä.²⁴

Venäläisyhteisön maanomistus ei ollut yksiselitteistä ”oman väen” keskenkään. Ulkoisten hallinto- ja maanomistusongelmien lisäksi Raivolassa syntyi sisäisiä erimielisyyksiä, jotka koskivat palstoitusta ja taloudellisesti tärkeän yhteismaan käyttöä. Kauppias Bessonovin perilliset riitelivät

muun kyläyhteisön kanssa sekä suuriruhtinaskunnan että keisarikunnan hallinto- ja oikeuselimissä. Lähes 45 vuoden kamppailu, yli 20 kirjelmää, vetoomusta ja esittelyä päätöksineen ei johtanut selkeään ratkaisuun, mutta valtiomuodon vaihtuessa Kivennavan ja Terijoen talvikäräjät määräsi muodollisen korvauksen 50 vuotta jatkuneesta yksityisen maapalstan väärinkäytöstä. Mielenkiintoinen havainto on, että raivolalaisten ilmeisistä ja hallinnollisesti näkyvistä erimielisyyksistä huolimatta Kivennavan suomalaisasukkaat mielsivät kuntakokouksien kannanotoissaan ”Wenäjänkylän” väen käyttäytymiseltään ja elämäntavoiltaan homogeeniseksi muukalaisjoukoksi.²⁵

Pelko ja pakkotoimet karkottavat palstanomistajia 1918

Raivola oli muun Kaakkois-Kannaksen taivoin sisällissodan alussa punaisten aluetta, jolle rautatieyhteys Pietariin antoi strategista merkitystä. Kivennavan kirkonkylän 22.4.1918 vallanneita eversti Eduard Ausfeldin valkoisia joukkoja tervehdittiin venäläislähetystön sovittelin viestein, mutta rykmentinkomentaja Georg Elfvingen tulkitse pääesikunnan tiedotteessa kyläläisten toimet merkiksi ”punaryssien pakokauhusta”. Osa Ala-Raivolan venäläisistä oli liittynyt punakaartiin, jonka valkoiset kukistivat puolen vuorokauden mittaisissa valtaustaiseluissa. Kolme kylän miestä teloitettiin puhdistuksien yhteydessä suojeluskuntaelimen päätöksellä, kun yli 30 ”entistä” venäläissotilasta katosi tutkijalautakunnan kuulustelujen jälkeen. Suojeluskuntaa tukeneet teollisuusmies Filipp Sorinin ja Galkinin suvut olivat sekä kyläläisten että suomalais-tahojen näkökulmasta poikkeuksia, jotka tahattomastikin vahvistivat muun venäläisyhteisön ”tyypillisyyttä”.²⁶

Sisällissota oli tehnyt kylästä enemmän kuin puoliaution, sillä kaikkiaan yli 1 600 asukkaasta lähes tuhatkunta pakeni joko punaisten tai valkoisten kostotoimia. Samalla palstoja vapautui. Paikallinen suojeluskunnan tutkijalautakunta ja kylän nimismies karkottivat luvottomasti liikkuneita ja salateitse rajalla sukkuloineita Raivolan venä-

läisiä, joiden joukossa oli useita äitejä lapsineen. Kuulustelut ja karkotukset kestivät tammikuuhun 1919 saakka, kun samalla rajan takaa palaamista anoneiden 85 kyläläisen pyyntö evättiin. Väestömuutokset vaikuttivat luonnollisesti maanhallintaan, jonka suomalaiskansallinen ratkaisu alkoi häämöttää. Pakkotoimien päätyttyä julkaistiin Kannaksen komitean laatima kartoitus, jossa todettiin 94 selvityshetkellä asumatonta raivolalaispalstaa vapaiksi.²⁷

Kannaksen kuntien edustajisto pyysi valtioneuvostolta Raivolan venäläisten aseman ja oikeuksien ”ajanmukaistamista”, mihin liittyi myös maanomistusolojen muuttaminen suomalaisia suosiviksi. Kuntien edunvalvontaelin toivoi venäläiskylän yhteismaan nautintaoikeuksien poistoa ja vapaiden palstojen siirtoa suomalaikäyttöön – yli 1 000 hehtaarin haltuunottoa. Vahvojen kansallisin mielikuvin ja venäläismuukalaisuuden kuvauksin höystetty edustajiston anomus määritteli Raivolan ”venäläistämistarkeoituksessa” syntyneeksi kyläksi, jonka asukkaat nostattivat suomalaisissa ”kauhua ja inhoa”. Kyläyhteisö oli edustajiston mukaan moraalittomuudestaan tunnettu punaisten taajama ja este Kannaksen suomalaiselle maankäytölle. Kortensa maanhallinnan muutosvaateisiin kantoi jälleen Erkki Paavolainen, joka kirjoitti muukalaisuhkakuvista teoksessaan *Karjalan Kannaksen kysymyksiä*. Kansallisen kannakselaisajattelun ideologina uurastanut Paavolainen ehdotti muukalaismaanomistukseen selkeää ratkaisua: ulkomaalaisten poistamista Kannakselta. Pahimpana kantona kaskessa seisovat raivolalaiset, jotka olivat Paavolaisen mukaan toteuttaneet autonomian aikana lausutut uhkauksensa aseellisesta taistelusta suomalaishallintoa vastaan. Muukalaisuhka siirtyisi venäläisten mukana itärajan taakse, missä sijaitsevilla ”kotoisilla teollisuusalueilla” perheet saattaisivat Paavolaisen mukaan menestyäkin. Suomessa se ei olisi mahdollista.²⁸

Kyläläisistä luodut ideologiset yleistykset eivät olleet homogeenisuudessaan totuudellisia, sillä Raivolan keskeiset vaikuttajat ylittivät etniset rajat. Galkin vuokrasi kiinteistöjään suomalaiskansakoulujen käyttöön,

kun luottamusmiehenäkin ahertanut Sorin taas työllisti tehtaassaan kylän miehiä. Raivolalaiset torjuivat ulkoisia uhkakuvia myös kirkonkirjoilla, joiden perusteella pappi Vladimir Bogojavlenskij laati historiallista jatkumoa painottaneen kertomuksen seurakuntahallinnon muutoksista. Raivolan komendantti oli Bogojavlenskij’n mukaan ”määrännyt” keväällä 1918 kyläläiset Viipurin lääniin kuuluneen (Raivolan) seurakunnan jäseniksi.²⁹

Terijoen, Kuokkalan ja Kellomäen muukalauskysymystä ratkottiin kesällä 1918 puhdistuksilla, joihin liittyi teloituksia, nälkäsaartoa ja joukkokarkotuksia. Tuoreilla kaupparjoilla ostetut palstat vapautuivat jo yhden omistajan kadotessa, joten ulkomaalaisomistuksen supistukset tapahtuivat

23. Hämäläinen (1974) 25–27, 51, 97, 101, 230–231; Loima (2001) 62–63.

24. Maria Bessonova kuntakokouksessa 9.3.1895, KiKA, I Ca:2, MMA; ks. Hämäläinen (1974) 31–32, 37–47; Loima (2001) 49–52, 65–70, 80–82, 86, 229–231, 247–249; Karemaa (1998) 12. Vähemmistöikäytymisestä ks. esim. Auvo Kostiaainen (1994) ”Vähemmistön käsite ja muodostuminen” teoksessa *Historian vähemmistöt. Turun Historiallinen Arkisto 48*, Turku, 11.

25. Bessonovien kirjelmät hallintotoimineen, VSV Fa 1250.90/1905, VSVA, KA; Kivennavan ja Terijoen käräjät 1919, § 31, C Ia:89. Rajajoen tuomiokunnan arkisto (RTA); kuntakouksen pk 9.3.1891, 26.2.1893, 22.4.1893, 17.7.1893, 9.3.1895, KiKA, I Ca:2; 27.11.1897, KiKA I Ca:3, MMA.

26. Pääesikunnan tietotoimiston tiedonanto 23.4.1918 (nro 36), kansio 63, Vapaussodan arkisto (VSA), Sotarkisto (SArk); Metriceskaja Kniga (MetK) 1918, RaKa, mikrokortti ORT 4055, KA; Raivolan piirin suojeluskunnan (sk) tutkijalautak pk 25.4.1918, 29.4.1918 ja 1.5.1918, kansio 937, VSA; sotilaskantakirja 1918–1919, Terijoen suojeluskunnan arkisto (TSKA), SArk; kunnanvaltuuston pk 26.1.1924, I Ch:2, KiKA, MMA; Kivennavan ja Terijoen käräjät 1919, § 263, C Ia:89, § 216, C Ia:90. Rajajoen tuomiokunnan arkisto (RTA), MMA. Galkinin ja Sorinin toimista ks. myös Loima (2001) 86, 169, 130–133, 172–175, 259, 263, 281.

27. Elfvengren pääesikunnan tietotoimiston tiedonannossa 23.4.1918 (nro 36), kansio 63, VSA; Raivolan sk -paikallisesikunnan tutkintapk 20.8.1918.18.1.1919, luettelo Raivolan venäläisistä, jotka kapinan takia ovat matkustaneet 1918 Venäjälle ja haluavat palata, kansio 937, VSA, SArk; Kannaksen kuntien edustajisto VN:lle 16.9.1920, ad 2358/206.VN.1920, VNA, KA; Karjalan Kannaksen komitean mietintö (1919), Viipuri.

28. Kannaksen komitean lausunto 26.7.1921, Kannaksen kuntien edustajisto VN:lle 16.9.1920, ad 2358/206.VN.1920, Valtioneuvoston arkisto (VNA), KA; ks. Paavolainen (1921) 48–53, 162–170.

29. Kunnanvaltuuston pk 26.1.1924, I Ch:2, KiKA, MMA; suomennos Bogojavlenskij’n kirjeestä 2.9.2921, TeKA, II Ea 7, MMA; ks. Loima (2001) 169–175.

nopeasti ja tehokkaammin kuin Raivolassa. Sotatilán poikkeusoloja käytettiin hyväksi takavarikoinneissa, joilla venäláisten lomakiinteistöjä ja irtaimistoa siirtyi valkoisen armeijan ja komendanttilaitoksen käyttöön. Kauppakirjoja ei enää hyväksytty lainvoimaisiksi, mitä nopeutti sarja ulkomaalaisten maanhallintaa rajanneita säädöksiä vuosina 1918–24. Tuhannet kiinteistöt vaihtoivat omistajaa, kun taas kymmeniin tuhansiin nousseesta kesäasukasjoukosta kirjattiin venäláisseurakuntien ulkomaalaisjäseniksi enää 3 160 henkeä vuonna 1919.⁴⁰

Painostus kasvaa – kolmannes muukalaiskylästä luovuttaa

Kannaksen muukalaismaiden omistuskysymys kohdistui Terijoen ”datshojen” jälkeen Raivolaan, jonka väestö oli kesäasukkaita sitkeämpää, mutta kyläänsä varallisuuden puutteesta juuttunutta. Työttömyyden ravisteleman kyläyhteisön elämää oli jo autonomian aikana leimannut vaihtoehtottomuus, sillä paluu Venäjälle – maattomaksi talonpojaksi – ei houkutelut. Yli 600 kyläläistä jäikin muutosta uhmaten sisällissodan jälkeen koteihinsa katsomaan, mitä vallanvaihto tarkoitti. Suomalaisviranomaiset takavarikoivat Raivolan venäláisten kiinteistöjä, jotka katsottiin seurakunnan hallinnasta tai testamenteista huolimatta Venäjän valtion omaisuudeksi.³¹

Muuttunut tilanne oli tehnyt kyläláisistä kirjaimellisesti ”entisen Venäjän” kansalaisia, kun rajantakaiset hallintoyhteydet katkesivat. Oleskelu ja maanhallinta jatkui, mutta niiden perusteet ja kylän hallinnollinen asema olivat entistä epämääräisempiä. Suomeen jääneiden kyläláisten olot kääntyivätkin tukalammaksi muun venäláisväestön tavoin.

Kannakselaista epävakautta, maanomistuskysymystä ja muukalaisväestön ongelmaa ratkottiin julistamalla alue sotilashallinnon alaiseksi rajamaaksi, jota valvomaan valtiovalta asetti komendantin. Tällä oli laajat asetusperusteiset oikeudet poistaa ei-toivotut henkilöt joko rajamaasta tai koko valtiostakin, mutta toimivalta ulottui myös Suomen kansalaisten valvontaan. Laillisen ja laittoman rajaliikenteen hallitsemiseksi sul-

jettiin raja, jonka yli pakolaiset kulkivat kontrolloimattomasti toistuvista määräyksistä tai karanteeneista huolimatta. Raivolalaiset jatkoivat omatoimista salamuuttoa ja -kuljetusta, sukkulointia sekä kiellettyä yhteydenpitoa, vaikka jotkut jäivätkin puuhistaan kiinni. Rangaistus oli varsin usein yksiselitteinen karkotus.³²

Kannaksen kuntien edustajisto ja Paavola-lainen pitivät Raivolan muukalaispalstojen ongelmaa esillä julkisuudessa. Kronstadtin matruusikapinaa 1921 seurannut venäláispakolaisten tulo Kannakselle tarjosi pidemmällä tähtäimellä keinoja myös ”Wenäjänkylän” ratkaisuihin. Matruusipakolaisia siirrettiin Raivolan eristysleirille, joka sijoitettiin venäláisen koulun ja päiväkotiyhdistyksen tiloihin. Lähes 170 ihmistä ja kymmenet hevoset asuivat samojen kattojen alla, eikä kiinteistövahinkoja katselmuksesta tai anomuksesta huolimatta korjattu. Inon keskitysleirille internoitujen matruusien joukossa oli kaksi Suomen passeilla liikkunutta raivolalaismiestä, mutta kylänvanhin Surenkinin ja pappi Bogojavlenskij'n anomukset näiden vapauttamiseksi eivät tuottaneet tulosta.

Ministeriö hylkäsi kyläláisten joukkohakemuksen maan kansalaisuuden saamiseksi Kivennavan kunnanvaltuuston, Etsivän keskuspoliisin ja Viipurin läänin maaherran lausuntojen mukaisesti. Suomalainen komendanttihallinto ja raivolalaiset näyttivät ajautuneen törmäyskurssille vuoden 1919 hallitusmuodon kansalaisoikeuksien ja omaisuussuojan tulkinnoissa. ”Wenäjänkylä” hävisi molemmat mittelönsä, jotka suomalaiskansallisesta näkökulmasta olivat venäláisvaikutuksen ja bolshevikkivaaran torjuntaa. Kyläláisten kannalta kyse oli pakkotoimista ja mielivallasta, joiden konkreettinen osoitus oli Suomen passeilla paenneiden kyläláisten internointi. Suomalaisviranomaisten poliittinen logiikka ontui, koska eristysleirille viedyt raivolalaismiehet olivat viimeiseksi tehneet juuri sitä, minkä puutteesta kyläyhteisöä moitittiin – taistelleet venäláisbolshevikkeja vastaan.³³

Kesällä 1925 monet kyläláiset taipuivat painostuksen, uusien voimatoimien pelon ja työttömyyden paineissa. Epävirallisesti

käynnistynyt miesväen joukkomuutto vei yli 80 maapalstan asukkaat itärajan taakse. Ensin miehet menivät etsimään töitä, joita haettiin läheisiltä Siestarjoen (Rajajoen) ase-tehtailta. Kun työpaikka ja asunto löytyivät, muu perhe seurasi perässä. Maat ja rakennukset myytiin lähtöhetkellä suomalaisos-tajille pilkkahintaan. Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosasto arvioi joukkomuuton syyksi työttömyyden, johon ei kytkeytynyt politiikkaa.

Suomalaisten pyrkimykset Kannaksen maanomistuksen muuttamiseksi onnistuivat kääntämään voimasuhteet Raivolassa, sillä kaikkiaan 324 palstatilasta jäi 144 venäläisten omistukseen muuttoliikkeen tauottua. Kyläläisille autonomian ajoilta tuttu elinkeinorakenteiden vaihtoehdoton muutos johti lopulta maaomaisuuden pakkomyyntiin, jota suomalaisen kunta- ja läänihallinnon jyrkkä kansallinen linja vauhditti.³⁴

Raivolan kylähallinto – alueellisesta ongelmasta valtakunnalliseksi kysymykseksi

Karjalan Kannaksen liiton toiminta-ajatus tavoitteli ulkomaalaisista ”puhtaan” Kannaksen muodostamista. Palstaenemmistön saaminen Raivolassa ei riittänyt. Muukalaisasutuksen ja -maanomistuksen sekä pakolaiskysymyksen ratkaisuja seurattiin nousevalta kansallisideologisella valppaudella, joka oli johtanut ”venäläismyönteisten” Viipurin läänin maaherra A. Hackzellin ja rajakomendantti L. Sarinin vaihtamiseen. Tilalle tulivat tiukkaa ulkomaalaispolitiikkaa ajaneet L. Kr. Relander ja A. Heinrichs.³⁵

Kivennavan pitäjä ja Kannaksen kuntien edustajisto järjestivät kansanedustajien retken Kivennavalle, kun Raivolan venäläiskylän kohtaloa ratkaistiin jälleen keskushallinnon tasolla. Valtioneuvoston asettama selvityskomitea laati pitkittyneen tutkinnan ja neuvottelujen jälkeen esityksen, jossa ehdotettiin kylän itsehallinnon lakkauttamista. Komitean jäsenet Zimmermann, Lähde ja Paavolainen arvelivat, että muukalaisväestön kohteluun oli kolmekin vaihtoehtoa: maastakarkotus, kansalaisuuden myöntäminen tai kyläläisten hajasijoittelu Sisä-Suomeen. Mietinnön mukaan muukalaisyhy-

teisö oli suomalaisille kulttuurisesti ja kansallisesti vieras. Komitea arvioikin, että venäläisasujaimisto saattaisi muodostaa poliittisen ongelman ja turvallisuusriskin lisäksi myös sosiaalisen ja taloudellisen taakan.

Kansallisen yhtenäisajattelun sävyin komiteassa esiintynyt Paavolainen katsoi, että rajaseudun väestöpolitiikkaa aloitettiin väärästä päästä – venäläisten holhoamisesta. Raivolalaiset olivat Paavolaisen eriävän mielipiteen mukaan epäluotettavia, joten paras vaihtoehto oli kansalaisuuden epääminen. Komitea ehdotti, että kylän yhteisöllinen omaisuus jaettaisiin. Velkojen maksuista jääneet varat ohjattaisiin maaherralle. Kyläläiset saattaisivat sittemmin hakea maan kansalaisuutta erikoisjärjestelyin, joita voitaisiin helpottaa raha-avustuksilla. Ulkoministeri Hj. Procope’n kanta oli komitean esityksen mukainen. Valtioneuvosto lakkautti Raivolan venäläisen kyläyhdyksunnan itsehallinnon 1.1.1931. Kyläläisille taattiin mahdollisuus palstojen myyntiin tai asuttamiseen. Kansalaisuuden vaihtaminen oli mahdollis-

30. Kertomus kr. kat. kirkon tilasta 1919, Suomen ortodoksisen kirkollishallituksen arkisto (SOKHA); ks. Loima (2001) 133–145, 149–155, 197; As 22.10.1918; L 13.2.1920; L 6.9.1922; L 5.9.1924.

31. Srkkpk 28.10.1918. TeKA, II Cb; srknpk 16.1.1922, RaKA, CA 1- Cg, MMA; kertomus kr. kat. kirkon tilasta 1919, SOKHA. Vaihtoehdottomuudesta ks. Loima (2001) 66, 80–81.

32. EK:n kuulustelupk 791/1921, EK-VALPO:n Terijoen alaos., kuulustelupk 1921–1938, KA; Raivolan nimismies komendanttilaitokselle 2.5.1921 (nro 341), kansio 58, Rajakomendantin sekä Suomen ja Venäjän Rajamaan Komendantin viraston (SVRKA), SARk. Raja- maasta ja komendantista ks. As 29.10.1918; Nevalainen (1999) 59–69.

33. Pk venäläisessä Sininen Risti -orpokodin huoneis- tossa pidetystä katselmuksesta 25.4.1921, kansio 58, SVRKA, SARk; Karjala -lehti 10.9.1927; Surenkinin kirje Inon komendantti Kotivirrälle 8.5.1921, kansio 69, SVRKA, SARk; Sisäministeriö Viipurin läänin maaher- ralle 10.12.1921 (no 8925), kd 24/83.VN.1922, VNA; HM 1919, 5–7 §; ks. Paavolainen (1921) 170; Loima (2001) 166–167, 172.

34. EK:n Terijoen alaosaston tilannekatsaus 4.9.1925, kd 910/1134, EK – VALPO I, kansio 488; Kannaksen kuntien edustajisto VN:lle 16.19.1920, ad 2358/206.VN.1920, VNA; Raivolan kyläyhdyksunnan hallin- noll. aseman ja maanomistusolojen järjestämistä var- ten asetetun komitean mietintö, kd 25/519, Sisäasiain- ministeriön arkisto, 1927, KA.

35. Antti Komonen – A. V. Komulainen (1926) *Kaa- kon kulmilla. Karjalan Kannaksen liiton julkaisu I*, Käkisalmi, 1–2; Karemaa (1998) 136, 186; Nevalainen (1999) 62–68.

ta, mutta entinen Venäjän kansalainen saattoi asua kotitilallaan myös oleskeluluvun.³⁶

”Wenäjänkylän” kohtalo ja kansalliseksi kysymykseksi noussut palstanomistusongelma ratkaistiin tavalla, joka myötäili kannakselaisjärjestöjen ja kansallisten yksityistahojen tavoitteita. Valtioneuvosto torjui kuitenkin jyrkimmät puheenvuorot ja karkotusvaatimukset, vaikka esittelijä Passinen ajoi kovaa linjaa. Yli 40 vuoden mittainen maanomistuskamppailu päättyi silti eräänlaiseen pattitilanteeseen, koska 144 pienpalstaa säilyi venäläisillä. Ratkaisu ei ollut pelkästään vähemmistöpolitiikkaan orientoituneen ministerin hyvätahtoinen ele, vaan taustalla oli muuttunut ulkopoliittinen tilanne.

Raivolalaisten ongelma oli – kuten Bobrikovin ja Seynin aikana – noussut uudelleen poliittisiin parrasvaloihin, sillä neuvostohallinnon lisääntynyt aktiivisuus entisten kansalaistensa omaisuuden valvonnassa oli johtanut hetkelliseen säädösmuutokseen. Asetusteitse (9.8.1929) määrättiin, että valtiolle siirtyvästä vierasmaalaisesta omaisuudesta tuli ensin ilmoittaa ulkoministeriöön, josta tieto kulki Neuvostoliiton lähetystölle. Myyntiä ei saanut aloittaa ennen määräjän umpeutumista. Säädöstä muokattiin pian, mutta Raivolan kyläyhteisön tulevaisuus kytkeytyi myös Suomen emigranttijärjestöjen toimintaan ja sen ulkopoliittisiin seurauksiin. Muualla oleskelleiden emigranttien kiinteistöveroista huolehtinut Erikoinen venäläinen komitea (Suomessa) oli hetkellisesti lakkautettu 1928, kun neuvostohallinto ärtyi valkovenäläisten toimista ja Suomesta johdettu vakoilurengas paljastui Pietarissa. Kansallisten kannakselaisjärjestöjen paikalliset pyrkimykset ohitettiin ministeritasolla, koska poliittinen tilanne oli muuttunut.³⁷

Raivolan kyläitsehallinnon synty ja merkityksellisuuden kasvu venäläisten kenraalikuvernöörien politiikassa olivat allegorisia ilmiöitä, joiden motiivit ja realiteetit toistuivat myös suomalaishallinnon päätöksissä. Maantieteellisesti keskeisellä raja-alueella sijainnut kyläyhteisö sekä pyrki että joutui venäläisten ja suomalaisten hallintopor-

taiden poliittiseksi pelinappulaksi. ”Wenäjänkylän” asukkaiden oma-aloitteinen toiminta ei onnistunut oikein missään vaiheessa, sillä kansallisideologiset ja poliittiset ristipaineet käänsivät kyläläisten anomukset ja ratkaisut lopulta heidän itsensä tappioksi.

Tsaarin Venäjän kuvernöörihallinto oli venäläistämiskausien aikana yhtä kuuro raivolalaisten vetoamuksille kuin kansallistamisintoinen Kivennavan kunta tai suomalainen lääniporraskin myöhemmin. Molempien valtioiden keskushallinnot suhtautuivat kyläläisten alamaisuuteen tai kansalaisoikeuksiin samankaltaisella välinpitämättömyydellä ja epäilyllä. Bobrikovin poliittinen petturuudentorjunta kääntyi itsenäistymisen jälkeen Kannaksen kansallistajien aseeksi, jolla he ajoivat muutosta ulkomaalaisten palstanomistukseen.

Eduntavoittelun, ideologioiden, uskontojen ja muukalaisuskomusten kirjo antoi väriä tapahtumaketjulle, jossa piskuisen Raivolan väestö joutui politiikan ja sotien riopoteltavaksi. ”Wenäjänkylä” oli ainutlaatuisen mikrohistoriallinen poikkeuksellisen tyyppillisyyden kannakselaisilmiö, joka törmäili itsehallintokautensa taitekohdissa toistuvasti poliittisiin reunaehtoihin ja kurssinmuutoksiin. Kyläläiset tuskin ymmärsivät täysin itsehallintonsa tai palstanomistuksensa ulko- ja sisäpoliittisen merkityksellisyyden vaihtelua, vaan heidän perimmäiset motiivinsa suuntautuivat vilkkaimmankin anomustehtailun aikana leivän riittävydestä huolehtimiseen. Venäläisyhteisö haki turhaan turvaa ja vakautta sieltä, mistä asukkaat tapahtumien käännteissä toivoivat – ja ajoittain luulivatkin – sitä saavansa.

36. Kunnanvaltuuston pk 10.5.1928, KiKA, I Cb:2, MMA; Raivolan kyläyhdyshallinnon hallinnoll. aseman ja maanomistusolojen järjestämisestä varten asetetun komitean mietintö, kd 25/519. SMA.1927; VN -pk 24.4.1930, rulla 144, KA.

37. As 9.8.1929; L 28.2.1930; VN – pk 24.4.1930, rulla 144, KA; Promemorio ”Venäläiset emigrantit Suomessa”, kansio 440, EK – VALPO I, KA; ks. Hämäläinen (1983) 98–102; Nevalainen (1999) 193, 196, 199–202; EK sisäministeriölle 6.6.1931 (6242/III), kd 97/520 SMA.1931, KA; Loima (2001) 177–180.

IKUINEN ERO

Pertti Nisonen/WSOY

JARI EHRNROOTH

on kirjailija sekä Helsingin yliopiston sosiologian dosentti ja Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

■ Olen jo vuosia tehnyt lähtöä Pietariin, mutta en saa aikaiseksi. Ajattelen kaupunkia usein, ja samalla mieltäni painavat kuusi kerrosta harmaata betonia, avioriita naapurissa, poliisimurhaajan valaistuneet kasvat.

Elämäni toiseksi onnettomimman jakson asuin yksiosässä Pietarinkadulla, höyryävän pesulan naapurina; oikeastaan se oli koirankoppi, jonne pääsi parhaiten sisään astumalla suoraan ikkunasta, joka avautui umpinaisen sisäpihan ruokkoamattomalle kumpareelle.

Ovikello soi, tarkistin tulijan silmästä: musta pipo, kiihkeä tuijotus, kiiltomadon iho. En avannut. Luullakseni olisi kaupannut amfetamiinia. Myöhemmin lehdestä näin, että ovellani oli käynyt nuorukainen Hamletin maasta. Kaksi kerrosta ylemmässä luukussa hän piti yllä sopivaa energiatasoa surmataksaan kylmästi ne järjestyksenvalvojat, jotka yrittäisivät rajoittaa hänen toimiaan Suomen läänissä. Aloin valmistella poismuuttoa.

Siitä ei tullut mitään, paitsi kuumetauti, jota parantelin lukemalla jälleen kerran *Riikoksen ja rangaistuksen*. Ihastun aina sii-

hen, kun Raskolnikovin kuume vain nousee nousemistaan, enkä saa itseäni irti päämäärättömän hortoilun, heinätorin kohtaamisten, nuhjuisella sohvalla kiehnäämisen ja ihmishyönteisiin kohdistuvan pakkomielleisen halveksunnan tautisesta kierteestä.

Asuinkomeroni kirjastoseiniltä vedin la-verilleni vuoroin Gogolin, vuoroin Leninin, ja tietysti päädyin Brodskiin. En tiedä, kauanko meni, mutta muistan parannuttuani keskustelleeni pesulamuijan kanssa, sen kuinka höyry teki hyvää hengitykselle, ja että oivalsin suurimman osan taloa toimivan huoneistohotellina, jonka vuodevaatehuollosta eukko sai elantonsa. Päivittelimme murhamiehen tapausta. Aloin viihtyä talossa, kuten hotelleissa aina, ja idea matkasta Pietariin syntyi kuin itsestään.

Mainitusta kaupungista minulla on kaksi kuvaa: omakohtainen Leningrad ja kirjallinen Petrograd. Sanon heti, että en halua niiden kohtaavan, ja siksi matkani Pietariin viivästyy.

Nostalgian riivaama Josif Brodski vietti talvensa Venetsiassa, sydänsairaus paheni kohmettuvien suolaheinien tuoksussa, mutta menetetyt elämän ajaton kaupunki heräsi henkiin alkuperäisessä hahmossaan: esikuvana. Pietarin kanaalit ja sillat, veteen piirtyvät fasadit, lukemattomin aukioin rytmitetty, merestä nostettu ja siihen vajoava kulissi, jossa jokainen ele muuttuu draamaliseksi viestiksi, siis pohjoinen Venetsia, valon ja veden kaupunki.

Voi sitä patetian liplatusta! Minun Leningradini ei siedä moista. Muistan kyllä erään kaarisillan, jota koristi egyptiläistyylinen sfinksi, sen äärellä puhkesin nauramaan venäläisen mauttomuuden tolkkuttomuuksil-

le, kun mittakaava kerrankin oli suhteettoman miniatyyrinen. Yleensä: kadun ylitse puoli kilometriä. Talvipalatsin huoneessa numero 307 opas pysähtyi ja esitteli museon mittavimman taulun pinta-alan, 52 neliometriä. Siinä asuisi kolme perhettä.

Otin raitiovaunun ja päädyin Nevan suistoon. Asuinlähiön talot seisoivat niin etäällä toisistaan, että jos ne kahdeksantoista betonikerrosta olisivat kaatuneet pitkin pituuttaan, ei hätää. Suuri maa, suuri varmuuskerroin.

Hortoilin kohti kaupunkia ja päädyin rapistuvalla teollisuusalueelle. Punatiilisen rakennuskompleksin autiolla pihalla seisoivat muinainen, myrkyinvihreä kuorma-auto. Sen ajajanpuoleisessa ovela silmäni osui tinattu korkokuva: ikuisesti hymyilevä viiksekäs profiili. Piipun pesä oli pudonnut pois. Sormeilin kaulassani roikkuvaa isän vanhaa Leicaa, mutta en uskaltanut valokuvata isänmaallisen sodan poispeyhittyä johtajaa alueella, jolla saattoi yhä olla jokin tehtävä Leningradin puolustuksessa. Päätin vain, että vanha pankkirosvo oli säilyttänyt asemansa siellä, missä vaiteliaat proletarit ansaitsivat mahorkkansa.

Gogolin Pietarissa virkamieheltä karannut päällystakki käyttää hyväkseen mittakaavan epäinhimillisyyttä. Se ilkkuu kadunkulmassa, mutta minkäs teet, kun matkaa on kilometri tai enemmän. Venetsiassa naamiaishuvien aikaan viitat karkaavat sokkeloihin, loputtomien kulmien ja epämuotoisten aukoiden labyrinttiin, jossa voit kohdata – niin, itsesi, jumalasi, nostalgiasi, sumuun katoavan rakkauden katkeran arvoituksen. Miten vain, mutta Leningradissa, naisten päivänä, ruusu kädessä löydät vain kyyneliin puhkeavan kaunottaren, joka seuraavana uutena vuotena lähettää sinulle postikortin: "how much you mean to me". Hän haluaa länteen.

Usein Helsingissä ajattelen Pietaria ja Leningradia. Senaatintorillahan ne ovat kohdanneetkin, Puna-armeijan kuoro, Leningrad Cowboys ja irvokas Rooman imitointi.

Jahkailen matkaani Pietariin, en halua kohdata loistossaan keskustaa, jonka lähimpään pauskauduun Dostojevskin ajatukset kannoillani.

(Teksti on ote julkaisemattomasta esseestä.)

JYRKI SMOLANDER

Konservatismin kansa ja koti liberalismien puristuksessa

Suomen ja Ruotsin kokoomuspuolueiden aatteellinen kehitys 1970- ja 1980-luvuilla

Jyrki Smolander tarkastelee artikkelissaan liberalismien ja konservatismien ongelmallista suhdetta hyvinvointivaltioon sekä suomalaisen ja ruotsalaisen oikeiston ideologista tasapainoilua konservatismien ja liberalismien välillä.

■ Hyvinvointivaltio yhdistetään mielellään työväenliikkeen tavoitteisiin, ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion tasa-arvoideaali on liitetty sosialismin ideologiaan. Hyvinvointivaltiota on kuitenkin myös sekä liberaalistiset että konservatiiviset juurensa. Liberaalisti ajatellen hyvinvointivaltiota on pidetty yksilön vapauttajana kansalaisyhteiskunnan muiden instituutioiden ylivallasta, kuten perheestä ja köyhäinavusta. Toisaalta hyvinvointivaltion arvostelulla on juurensa liberalismissa, sillä hyvinvointivaltiota syytetään usein yksilön holhoamisesta. Konservatismi on puolestaan arvostanut hyvinvointivaltiota yhteiskunnallisen harmonian luoja ja ylläpitäjänä.

On paradoksaalista, että nykypäivänä – todennäköisesti amerikkalaisen keskustelun

vaikutuksesta – konservatiivit ovat hyvinvointivaltion kriitikkoja ja heidän perusargumenttinsa on valtion holhoamisen vastustaminen. Alun perin konservatismi on ollut kapitalismin ja vapaan markkinatalouden vastustaja. Sen sijaan holhousvaltion suurimmat vastustajat olivat liberaaleja. Myös sosialistit ja kommunistit pitivät nimenomaan valtiota porvariston pakkovaltan muotona. Holhoaminen ei mitenkään ole ollut vieras ajatus konservatismille, sillä eurooppalaiseen konservatismiin on alun perin kuulunut paternalismi. Ylemmän oli oikeus holhota alempaansa siinä tapauksessa, että tämä ei kyennyt itse hoitamaan asioitaan. Luonnollisestikaan holhousmentaliteetti ei viitanut pelkästään valtioon, vaan laajemmin isännän ja palkollisen suhteeseen. Toki valtiollakin oli konservatiivisessa järjestyksessä holhoustehtäviä; ne liittyivät pääosin lain ja moraalin ylläpitämiseen.

Liberalismikaan ei alun alkaen ollut talouspolitiikassa individualistinen aate, vaikka se näyttääkin yksilömyönteiseltä. Liberalismi perustelee vapaita markkinoita utilitarismilla, joka on lähtökohdiltaan mitä kollektiivisin argumentti yksilön vapauden puolesta. Tavallaan liberalismi siirtyi korostamaan yksilöä myös taloudellisessa mielessä lopullisesti vasta, kun se siirtyi sosiaaliliberalismin myötä kannattamaan uudenlaisia vapauden tulkintaa.

Yksilön vapauden käsitteen muuttuminen moniulotteisemmaksi avasi tien aivan uudenlaisille tulkinnoille. Kun vielä vanha liberalismi piti ainoana vihollisenaan valtiota ja tukeutui siten ns. negatiivisen vapauden käsitteeseen – ts. vapautteen jostakin –

uusi sosiaaliliberalismi tarkasteli yksilön vapautta laajemmasta perspektiivistä. Vapauden ei tullut olla pelkästään muodollista, vaan myös yksilöjen todelliset mahdollisuudet käyttää vapauttaan tuli ottaa huomioon. Tämä ns. positiivinen vapaus oli vapautta johonkin, minkä seurauksena valtio ei ollutkaan vapauden suuri vihollinen vaan jopa sen liittolainen.¹ Etenkin yhteiskunnan huono-osaisten kannalta saattoi valtio olla heidän vapauttajansa. Ilman riittäviä taloudellisia resursseja kukaan ei voinut toteuttaa yksilöllisyytään ja siksi taloudellisia resursseja oli tasattava julkisen vallan toimesta.

Toisaalta konservatistien kollektiivinen luonne ei rajoitu valtioon. Esimerkiksi kokoomuksen tunnuslause oli vuosikaudet ”koti–uskonto–isänmaa”. Herkästi kuvitellaan, että valtio olisi konservatiivisen kollektivismien perusta, mutta samalla unohdetaan konservatistien muut kulmakivet: perhe ja kirkko. Konservatistien 1900-luvun kehitystä on hallinnut valtion merkityksen väheneminen. Kun konservatistien pahimmaksi viholliseksi tuli sosialismi ja kylmän sodan aikana kommunismi, konservatistit alkoivat omaksua perinteisen liberalismien aate-maailmaa ja varsinkin vapaan markkinatalouden peruseriaatteet omikseen. Tämän ja kylmän sodan aikana voimakkaasti kasvaneen hyvinvointivaltion takia konservatistit alkoivat pitää valtiota oman politiikkansa vihollisena. Se alkoi identifioida itsensä yksilön vapauden puolustajaksi. Oikeistolaiset konservatiivipuolueet ovat huomauttaneet yksilön takuumiehiä jopa siinä määrin, että kun ne ovat – ainakin Pohjoismaiden tapauksessa – hyväksyneet hyvinvointivaltion, niiden käyttämä argumentointi on liittynyt sosiaaliliberalismin yksilön oikeuksiin eikä niinkään konservatistien kokonaisuuteen perustuviin argumentteihin.

Kun konservatistit ovat omaksuneet klassisen liberalismien arvoja, on sen suhde valtioon muuttunut. Asian tilaa helpotti ja lisäsi se, että konservatiivisen valtion moraalien ja järjestyksen ylläpitämiseen liittyneet tehtävät ovat menettäneet merkitystään ja tilalle on tullut hyvinvointivaltion hoivaan ja sosiaaliturvaan liittyviä tehtäviä. Konser-

vatismi ei koskaan ole todellisuudessa ymmärtänyt tätä valtion luonteen muuttumista. Silloinkin kun se on ollut mukana hyväksymässä hyvinvointivaltiota, sen perimmäiset motiivit ovat liittyneet joko yhteiskuntarauhan ja -järjestyksen ylläpitämiseen tai patrioottiseen kansankokonaisuusajatteluun.

Sosiaalikonservatistit ovat tulleet tunnetuksi hyvinvointivaltion esitaistelijana. Bismarckin ajan Saksan sosiaalipoliittiset uudistukset on usein mainittu modernin hyvinvointivaltion ensiaskeleeksi. Myös Bismarckin aikalaista Benjamin Disraelia on usein pidetty sosiaalikonservatistien esi-isänä. Manchesterliberalismin epäkohdat koettiin sosiaalikonservatistien parissa kansankokonaisuuden uhkaksi. Disraeli kuvasi romaaneissaan *Coningsby* ja *Cybil* 1840-luvun Britanniaa ja väitti, että Isoon-Britanniaan oli syntynyt kaksi kansakuntaa yhden sijasta. Myös Bismarckin uudistusten ja kateederisocialismin taustalla oli pelko työväenliikkeen noususta ja sen negatiivisesta vaikutuksesta yhteiskunnan harmoniaan.²

Disraelilainen yhden kansakunnan politiikka on ollut sosiaalikonservatistien kulmakivi jatkossakin. Esimerkiksi ruotsalainen 1800- ja 1900-luvun vaihteen konservatiivinen nationalisti Rudolf Kjellén suhtautui sosialismin egalitarismiin hyvinkin positiivisesti, koska piti sitä kansallisuusaatetta tukevana tavoitteena. Kjellén oli myös *kansankoti*-kielikuvan isä.

Kjellénin kansankoti liittyi hänen pyrkimyksiinsä luoda Ruotsista yhtenäinen kansankokonaisuus. Kjellén näki sosiaalidemokratiassa ja sosialismissa positiivisia ja kehityskelpoisia piirteitä. Sosialismin anti-individualismi ja solidaarisuusajatus sopivat mainiosti konservatistien ajamaan nationalismien henkeen. Kjellénille kansankokonaisuuden pahin vihollinen oli individualistinen liberalismi. Konservatistien kannalta sosialismin heikot kohdat olivat ylikansallisuus ja rajoittuminen vain yhden yhteiskuntaluokan etuja ajamaan. 1900-luvun alkupuolella Kjellén rupesi kutsumaan omaa poliittista katsomustaan kansallissosialismiksi. Samalla hän visioi, että sosiaalidemokratit saattaisivat olla tämän aatesuuntauksen

tulevaisuuden edustajia Ruotsissa.³ Tämänlaista ideologiaa on kutsuttu myös integraatiiviseksi nationalismiksi.⁴

Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että sosiaalidemokraatit olisivat sellaisenaan hyväksyneet Kjellénin kansankotipolitiikan; se kansankoti, josta Per Albin Hansson myöhemmin puhui, oli sosiaalidemokraattien tavoittelema tasa-arvon, hoivan ja keskinäisen kunnioituksen koti, eikä mikään ääri-nationalistinen ja militaristinen rakennelma. Mutta on kuitenkin todettava, että sosiaalidemokraattisen kansankodin lähtökohdat saattoivat olla kjelléniläisittäin kollektiivisesti orientoituneita. Sosiaalidemokraattien sisällä taisteli kaksi erilaista suuntausta: myrdalilainen sosiaalinen insinööritaito ja Gustaf Möllerin ajama sosiaalisten oikeuksien korostaminen.⁵ Mölleriläinen linja sai lopullisen voittonsa vasta 1940-luvun loppupuoliskolla; sitä ennen myrdalilainen sosiaalinen insinööritaito oli vahvoilla.

Sosiaalipolitiikan ja kansallistunteen yhdistäminen ei siten ole mikään yllätys. Alva ja Gunnar Myrdalin vuonna 1934 kirjoittama pamfletti *Kris i befolkningsfrågan* puhui valtiollisen perhepolitiikan puolesta käyttämällä argumenttinaan Ruotsin väestönkasvun heikkenemistä.⁶ Perusteet olivat siis nationalistiset.

Väestöpolitiikka olikin ensimmäinen sosiaalipolitiikan alue, jossa ruotsalainen oikeisto hyväksyi valtion roolin kasvamisen. Oikeisto pelkäsi ruotsalaisen kansan ja kulttuurin vähittäistä katoamista ja sitä, että Ruotsi ei kykenisi enää puolustamaan maataan. Lisäksi vielä toisen maailmansodan jälkeen oikeisto oli valmis turvaamaan ruotsalaisen kansan jatkuvuuden valtiollisella sosiaalipolitiikalla, jotta välttyttäisiin työvoimapulalta ja maahanmuutolta.⁷

Toisen maailmansodan jälkeen konservatiivinen nationalismi muutti muotoaan militarismista taloudellisiin kysymyksiin. Kansakunnan elinvoiman mittarina ei ollut enää sotilasvoima vaan taloudellinen suorituskyky. Toisen maailmansodan jälkeisen ajan sosiaalikonservatismiin suuri nimi on brittiläinen Harold Macmillan, joka hahmoteli jo 1930-luvun lama-aikana kolmatta tietä, joka haki tasapainoa laissez faire -kapi-

talismmin ja valtion taloudellisen ohjauksen välillä. Macmillan hylkäsi laissez fairen luokkien välisen sosiaalisen tasapainon takia. Hänen talouspolitiikkansa oli luonteeltaan nationalistista, minkä takia hän muun muassa suhtautui epäillen rahoitussektoriin, jota hän piti liian kansainvälisenä tavoitteidensa ja intressiensä puolesta.⁸

Sosiaalikonservatismiin alkuperä löytyy nationalismista ja konservatismiin pyrkimyksessä harmoniaan. Sosiaalipolitiikka palveli korkeampia päämääriä: kansankokonaisuutta ja yhteiskuntarauhan ylläpitämistä. 1800-luvun ja 1900-luvun alun sosiaalikonservatismi törmäsi kuitenkin siihen, että sosiaalireformit eivät tuottaneet niitä tuloksia, joita niillä tavoiteltiin; marxilainen työväenliike kasvoi ja ajoi luokkapolitiikkaa, eikä yhteiskuntarauhakaan näyttänyt lisääntyneen. Samalla nationalismiin ihanteellinen kuva kansasta muuttui aikaisempaa raadollisemmaksi.

Itse asiassa samanlainen kehitys hallitsi useimpia länsimaita myös toisen maailmansodan jälkeen. Oikeisto sopeutui hyvinvointivaltion kasvuun 1940–70, mutta seuraukset eivät olleet toivotunlaiset. 1960- ja 1970-luvut olivat yleisiä kapinan vuosikymmeniä, jolloin länsimaisen talousjärjestelmän perusteet asetettiin kyseenalaiseksi. Hyvinvointivaltion kyky tuottaa yhteiskunnallista har-

1. Liberalismien muuttumisesta ks. Vesa Vares (2000) *Varpuset ja pääskysset. Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*, Helsinki: SKS, 18–19.

2. Pekka Suvanto (1994) *Konservatismi Ranskan valankumouksesta 1990-luvulle*, Tampere: SHS, 52, 133–135.

3. Fredrika Lagergren (1999) *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag: Symposium, 113–114.

4. Patrik Hall (2000) *Den svenske historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Oskarshamn: Carlsson, 197–226.

5. Ks. Bo Rothstein (1994) *Vad bör staten göra?. Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, SNS förlag, 210–216.

6. Alva Myrdal & Gunnar Myrdal (1997) *Kris i befolkningsfrågan*, Ett omtryck av 2. upplagan (Albert Bonniers, 1934), Falun: Nya Doxa, 82–117.

7. Jan Hylén (1991) *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985*, Falun: Norstedts juridikförlag, 111–114.

8. E. H. H. Green (2002) *Ideologies of Conservatism. Conservative Political Ideas in the Twentieth Century*, Great Britain: Oxford University Press, 186–189.

moniaa tuntui ainakin tätä taustaa vasten huonolta.

1800-luvulla konservatismi omaksui pettymyksestä sosiaalireformeihin vanhaliberalismin arvot, erityisesti rajoittamattoman ja vapaan markkinatalouden. Se ei kuitenkaan puolustanut markkinataloutta yksilön vapauden näkökulmasta, vaan korosti markkinatalouden edustavan ”luonnollista” kehitystä vallankumouksellisuuden vastakohtana. Erityisesti anglosaksisen konservatismiin on ollut helppo hyväksyä tämäntyyppinen argumentaatio, koska sen maailmankuva ei ole ollut yhtä staattinen kuin manereurooppalaisen konservatismiin ihanne. Edmund Burke korosti jo 1700-luvun lopussa, että konservatismi ei vastustanut muutosta itsessään vaan vaati, että muutoksen tuli olla ”luonnollista” ja perustua traditioon.

Historiallisia esimerkkejä siitä, että konservatismi ja liberalismi eivät välttämättä ole olleet toistensa vihollisia vaan ovat saattaneet jopa tukea toistaan, löytyy myöhemmiltäkin ajoilta. 1960- ja 1970-luvuilla syntynyt uusoiikeistolainen liikehdintä koostui kolmesta eri osatekijästä: uusliberalismista, uskonnollisesta konservatismista sekä uskonnollisesta oikeistosta.

Uusoiikeistossa merkittävää on se, että uskonnollisesta konservatismista tarjosi aivan uudenlaisia argumentteja klassisen liberalismiin talouspolitiikan ja individualismin tueksi. Uskonnollisesta konservatismista – erityisesti sen amerikkalainen versio – hyökkäsi hyvinvointivaltiota vastaan perheen ja välillisesti myös uskonnon näkökulmasta.

Esimerkiksi Irving Kristol syytti leväperäistä sosiaalipolitiikkaa USA:n – erityisesti mustien – perheiden hajoamisesta. Perhe on amerikkalaisessa yhteiskunnassa keskeinen taloudellinen instituutio, mutta valtio oli sosiaalipolitiittisella väliintulollaan tullut tässä asiassa perheen tilalle ja vähentänyt perheen merkitystä ja arvovaltaa. Erityisesti tästä oli kärsinyt musta mies perheensä elättäjänä; valtio oli ottanut hänen tehtävänsä. Seurauksia olivat muun muassa rikollisuuden kasvaminen, mustien perheiden hajoaminen ja sitä kautta mustien aseman heikkeneminen.⁹ Susan Faludi onkin väittänyt Ronald Reaganin menestyksestä 1980-luvulla

”nuorten vihaisten miesten” liikkeeksi, ”backlashiksi”, jolla naiset haluttiin palauttaa takaisin omalle perinteiselle paikalleen, kuuliaisiksi perheenäideiksi.¹⁰

Massayhteiskunnan kritiikki – konservatismia vai liberalismia?

Konservatismiin ja liberalismiin välinen suhde on aiheuttanut päänvaivaa monen konservatiivipuolueen keskuudessa erityisesti toisen maailmansodan jälkeen. Kylmän sodan aika on merkinnyt maassa kuin maassa liberalismiin tunkeutumista konservatiivipuolueiden aatemaailmaan. Kannattaa kuitenkin myös kysyä, onko tämä näennäinen aatteiden lähentyminen kuitenkaan loppujen lopuksi todellista. Toisaalta uusliberalismin talouspolitiikka ja konservatismi eivät välttämättä ole toinen toisiaan kumoavia aatteita, vaan voivat myös tukea toisiaan. Liberalismilla ei ole omaa arvomaailmaansa yksilön vapauden lisäksi ja konservatismilla ei ole ollut omaa talouspolitiikkaa.

Konservatiivipuolueiden muuttuminen liberaaliseksi ei kannata ottaa kuitenkaan automaattisesti annettuna. Konservatiivipuolueiden liberalismissakin on voimakas mentaalinen puolensa. Tässä vaiheessa kannattaa keskittyä kahteen kylmän sodan ajan kollektivismiin kriittikkoon, jotka ovat vaikuttaneet uusliberalismin muotoutumiseen, F. A. Hayekiin ja Wilhelm Röpkeen. Vertailu näiden välillä on samalla vertailua Suomen ja Ruotsin välillä, sillä heti toisen maailmansodan jälkeen Röpke oli suuri ideologi Suomen oikeiston – ja myös esimerkiksi maalaisliiton – keskuudessa, mutta sen sijaan Hayekia tuskin tunnettiin. Ruotsissa Hayek herätti heti 1940-luvun puolivälissä suurempaa huomiota kuin samoihin aikoihin pamfletoinut Röpke.

Vaikka kummankin pamfletistin päämäärä oli sama – taloudellisen kollektivismiin vastustaminen – heidän peruslähtökohtansa olivat itse asiassa erilaiset. Röpke näyttää olleen huomattavasti konservatiivisempi kuin Hayek, joka kirjoitti *The Constitution of Liberty* kirjaansa jälkikirjoituksen otsikolla ”Why I Am Not a Conservative”.¹¹

Röpke vastusti kunnan konservatiivin

tapaan liiallista teoretisointia, arvo- ja tietorelativismia, vallankumouksellisuutta ja moraalista rappiota. Hän pelkäsi erityisesti massoittumista, massayhteiskunnan syntymistä. Röpken mielestä perhe oli ihmiselämälle aivan keskeinen instituutio. Perheeseen kuului sekä hierarkkisia suhteita (vanhemmat – lapset) että vaakasuoria suhteita (mm. lapset keskenään). Perhe oli eräänlainen luonnollisen yhteenkuuluvaisuuden perusyksikkö, joka osoitti, että luonnollinen yhteisö ei ollut pelkästään kaksikulotteinen vaan pikemminkin oli verrattavissa kolmiulotteiseen holviin, jonka ylemmät kerrokset pitivät koossa alempia samalla tavalla kuin alemmat kannattavat ylempiä.

”Länsimaisen yhteiskunnan tuhoutuminen ei pohjimmiltaan ole mitään muuta kuin tämän holvin luhistumista, *kolmiulotteisen rakenteen murenemistä* ja siten kaiken *aidon yhteenkuuluvaisuuden jatkuvaa bajaantumista*. Sen tuloksena olevaa nyttemmin vain omiin hoteisiinsa heitettyjen yksilöiden kasautumista yhteen sanomme *massoittumiseksi*. Se on *yhteiskuntapyramidin tasoittamista, sen bajoittamista atomeihin* ja sen kanssa käsikädessä tapahtuvaa *yksilöiden kasaantumista yhteen*. Yksilöt, jotka on temmattu erilleen oikeasta yhteydestään, havaitsevat olevansa *sekasortoisessa juurettomuuden tilassa* ja heistä tulee harhailevia paimentolaisia, jotka eivät enää oikein tiedä, minne he kuuluvat ja mikä on heidän paikkansa yhteiskunnassa. He irtautuvat yhä enemmän perheen, ammatin, naapurisuuden, luonnon ja yhteisön siteistä.”¹²

Massoittumiseen kytkeytynyt ilmiö oli proletarisoituminen. Röpken mukaan monet kuvittelivat virheellisesti, että työläisten hädän syynä oli aineellinen puute, vaikka todellisuudessa kysymys oli massayhteiskunnan aiheuttamasta juurettomuudesta. Yhdessä nämä ilmiöt johtivat yhteiskunnan massahuoltoon, joka taas johti valtion orjuuteen. Seurauksena oli päättymätön kierre massahuollon ja valtiollistumisen ruokkiessa proletarisoitumista ja keskiluokan häviämistä. Röpken kollektivismiin kritiikki on pessimistisyydessään ja perheeseen ri-

pustautuvassa yhteisöllisyydessään varsin selvää konservatismia. Perussanoma näyttää olleen amerikkalaisen uskonnollismin mukaista perheen ja moraalisten arvojen korostamista yhteiskunnan kulmakivenä.

F. A. Hayek oli Röpken tapaan huolissaan sodan ja sen jälkeisen ajan kollektivismiin kasvusta. Sanoma tuntui olevan sama kuin Röpkenkin; kollektivismi johti vähä vähältä orjuuteen, luopumukseen demokratiasta. Mutta Hayekin lähtökohdat olivat kuitenkin erilaiset; häntä eivät niinkään huolestuttaneet samalla tavalla länsimaisen kulttuurin, perusarvojen tai perheen – eli Röpken luonnehtima luontaisen yhteisöllisyyden – rappio. Hänelle kysymys oli instituutioista ja yksilön vapaudesta eikä kulttuurista, vaikka hänkin liitti totalitarismiin luisumisen kulttuurisen rappioon. Hayekille kysymys oli ennen kaikkea yksilön asemasta suhteessa kollektiiviin, viime kädessä vapaudesta ja orjuudesta.¹³ Hänelle yksilö on selvästi yhteiskunnan perusyksikkö, eikä hän pohdi perheen merkitystä ja asemaa lainkaan samalla intensiteetillä kuin Röpke.

Röpken analyysi yhteiskunnallisesta tilanteesta on Hayekia monitahoisempi, pessimistisempi ja laajempi. Röpken huoli koski eri tavalla länsimaisen kulttuurin säilymistä kuin Hayekin, joka oli loppujen tyyli puhdas individualisti, joka jätti uskonnolliset ja muut kysymykset ihmisten yksityisasioksi. Röpken käyttämä luonnollisen yhteisöllisyyden käsite ja siihen liittynyt perheen merkityksen ja yhteisöllisyyden

9. Irving Kristol (1995) *Neoconservatism. The Autobiography of an Idea. Selected Essays 1949–1995*, United States of America: The Free Press, 48–49.

10. Susan Faludi (1992) *Takaisku. Julistamaton sana naisia vastaan*, alkuperäisteoksesta *Backlash* (1992) suomentaneet Marjo Kylmänen ja Tuuli-Maria Mattila, Helsinki: Kääntöpiiri, passim.

11. F. A. Hayek (1960) *The Constitution of Liberty*, London: Routledge & Kegan Paul, 397–411.

12. Wilhelm Röpke (1947) *Ihmisten valtio. Yhteiskunta- ja talouselämän uudistuksien peruskysymyksiä*, saksankielisestä alkuteoksesta *Civitas humana* suomentanut Antero Manninen, Porvoo: WSOY, Porvoo, 191.

13. F. A. Hayek (1995) *Tie orjuuteen*, alkuperäisteoksesta *The Road to Serfdom* suomentanut Jyrki Iivonen, Tampere: Gaudeamus, 37–47.

*Hyvinvointivalliota puolustamassa: mielenosoitus
lapsilisien puolesta eduskuntatalon edessä 1957.
Lehtikuva. Kuva: Martti Halme.*

hierarkkisuuden korostaminen tekevät hänestä konservatiivin. Kollektivismiin ja perheen rappeutumisen yhdistäminen tekee Röpkestä samalla uuskonservatismiin edeltäjän. Hän edustaa siten nationalistisen konservatismiin sijaan toisenlaista konservatismia, joka korostaa kodin ja perheen merkitystä. Tämä suuntaus protestoi sitä, että valtio otti perheen tehtävät hoidettavakseen ja piti sitä jopa kulttuurin rappion alkuna. Uuskonservatismiin harjoittama hyvinvointivaltion kritiikki oli siten luonteeltaan moraalista; hyvinvointivaltio hajottaa perheen.

On mielenkiintoista, että Röpke oli hyvin suosittu juuri Suomessa, kun taas Hayekia ei tunnettu juuri lainkaan. Sen sijaan Ruotsissa Hayek tunnettiin hyvin jo 1940-luvulla, ja hänen vierailunsa herätti huomiota aivan samalla tavalla kuin Röpkenkin vierailu Suomessa. Syy tähän eroon saattaa olla ihan yksinkertaisesti se, että Röpke saksalaisena ja saksaksi kirjoittavana oli tämän takia suomalaisille tutumpi, kun taas ruotsalaisille englanniksi kirjoittanut Hayekaan ei jäänyt vieraaksi. Toisaalta Röpken suomalaisen suosion saattaa selittää 1940-luvun Suomen agraarisuus, sillä hänen yhteiskunnallinen ja taloudellinen ihanneyksikkö oli talonpoikainen, omavarainen perhe.¹⁴ Hän vaikuttikin kokoomuksen lisäksi myös mm. maalaisliiton aatteelliseen kehitykseen 1940- ja 1950-luvuilla.¹⁵ Röpken ajatukset saivat vastakaikua pienviljelijävaltaisessa Suomessa.

Röpken ja Hayekin kannatus voi siten erota myös taustaintressien puolesta. Hayekilainen uusliberalismi on enemmän kansainvälisten finanssipiirien, pankkien, aatesuuntaus. Ihanteena on vapaa, kansainvälisesti avoin talous, jossa pääomat saattavat kulkea vapaasti. Röpkeläinen politiikka vedonnee sen sijaan enemmän pienyrityksiin, esimerkiksi juuri talonpoikiin. Olenoista ei ole niinkään kansainvälinen taloudellinen vapaus, vaan vapaus oman maan sisällä. Röpken tavoin myös Pohjoismaissa on pitkään ajateltu, että omistavat ihmiset ovat paras tapa suojella yhteiskuntaa vallankumouksellisuudelta. Sen takia mm. Suomen yhteiskuntapolitiikkaa on pitkään hallinnut ajatus, että itsenäiset talonpojat ovat

paras tae vallankumouksellisuuden torjumiseksi.

Röpken ja Hayekin vertailu osoittaa, kuinka samanlaiselta näyttävän politiikan taustalla saattaa olla hyvinkin erilaiset lähtökohdat. Vapaita markkinoita on puolustettu liberalistisesta mutta myös konservatiiviselta näkökannalta. Se, että Suomi näyttää tässä suhteessa Ruotsia konservatiivisemmalla, ei yllätä, sillä suomalaisten suhtautuminen esimerkiksi työhön on eronnut ruotsalaisista hyvinkin paljon. Ruotsissa työtä on pidetty kansalaisoikeutena, mutta Suomea on hallinnut näkemys työstä velvollisuutena. Se on juontanut juurensa muun muassa sotakorvauksista ja jälleenrakennuskauden työvoimapulasta.¹⁶

Toisaalta ongelmalliseksi Suomen ja Ruotsin vertailun tekee tässä tapauksessa se, että 1980-luvulla tapahtunut neoliberalismin esiinmarssiin liittyi läheisesti konservatiivisia hyvinvointivaltion vastaisia argumentteja. Ruotsin tapauksessa uusliberalismin ja uuskonservatismiin erottaminen toisistaan on ollut varsin vaikeaa. Ruotsalaisessa 1970-luvun ohjelmakeskustelussa puhuttiinkin mielellään liberaalikonservatismista.

Vuonna 1971 puheenjohtajaksi tullut Gösta Bohman oli tämän liberaalikonservatismiin johtava voima kokoomuspuolueen sisällä. Liberaalisuudestaan huolimatta myös Bohmanin argumentaatiosta löytyy Röpken konservatismille tyypillisistä retoriikkaa. Yhteistä oli esimerkiksi kritiikki kollektiivista massakulutussyhteiskuntaa kohtaan. Bohman käsitti sen yhteiskunnaksi, jossa yksilö hukkuu mm. väärin ymmärretyyn tasa-arvovaatimuksen vuoksi kollektiivin syövereihin. Myös Bohman korosti normien ja perheen merkitystä konservatiivisessa traditiiossa.¹⁷

Bohmanin aikana kokoomuspuolue alkoi yhä voimakkaammin arvostella ruotsalaista hyvinvointivaltiota ja sen luomaa yhteiskuntaa. Kritiikillä oli voimakas liberalistinen pohjavire; yksi käytetyimpiä käsitteitä 1970-luvun keskustelussa oli Gösta Bohmanin lanseeraama ”uusi individualismi”, jolla puheenjohtaja selitti 1970-luvulla ilmennyttä tyytymättömyyttä sosiaalidemokraattista hyvinvointiyhteiskuntaan kohtaan.

Mutta kritiikillä oli myös konservatiiviset ulottuvuutensa. Sosiaalidemokraattista teknokratiaa syytettiin mm. liian nopeasta yhteiskunnan muuttamisesta, joka oli johtanut normien häviämiseen, sekä ihmisten vieraantumisen tunteesta suuren ja tunteettoman yhteiskuntakollektiivin edessä. Seurauksena oli ”uusi turvattomuus”, joka hallitsi ihmisten elämää useilla elämän alueilla, vaikka sosiaalidemokraatit olivat luvanneet luoda Ruotsista turvallisen maan niin taloudellisesti, yhteiskunnallisesti kuin sosiaalisestikin. Sosiaalidemokraattien turvallisuus oli kuitenkin enemmän muodollista kuin todellista.¹⁸

Toinen piirre, joka lähensi Ruotsin kokoomusta konservatismiin ja erityisesti Röpken edustamaan uuskonservatismiin, oli perheen merkityksen voimakas korostaminen. Perheen korostettiin olevan yhteiskunnan kulmakiven, ja perheen aseman heikkeneminen oli monen kokoomuslaisen mielestä perussy moneen sosiaaliseen ongelmaan.¹⁹

Bohmanin politiikka oli kuitenkin selvästi liberaalisti suuntautunutta. Yhteiskunta nähtiin pääasiassa kollektiivin ja yksilön väliseksi taistelulentäksi, ja kokoomuspuolueella oli siinä taistelussa selvä rooli yksilön oikeuksien puolustajana kasvotonta sosiaalidemokraattista byrokratiaa vastaan. Kun puhutaan liberaalikonservatismista Bohman on enemmän sukua Hayekille kuin vaikkapa Röpkelle.

Tässä suhteessa on yllättävää, että 1980-luvun ruotsalaisen oikeiston ohjelmakeskustelua hallitsee voimakkaasti uuskonservatismi, vaikka kokoomuspuolueen ohjelman uudistamisen pontimena olikin Bohmanin puheenjohtajuuden inspiroima uusliberalismi. Kun vuonna 1983 Ruotsin kokoomuspuolueen ohjelmaa valmistellut komitea julkisti ohjelmaehdotuksensa, komitean puheenjohtaja Staffan Burenstam Linder julkaisi samassa yhteydessä kirjasen nimeltä *Den hjärtlösa välfärdsstaten*. Hänen lähtökohtansa oli kaksitahoinen: taloudellisesti hyvinvointivaltio oli konkurssissa ja sosiaalisesti hyvinvointivaltio oli uhka ihmisten hyvinvoinnille, koska se rapautti ei-julkisen turvaverkon. Viittaamalla hyvinvointivaltion

sydämettömyyteen hän halusi osoittaa, että valtio ei kyennyt täyttämään kaikkia sosiaalisia tehtäviä, vaan myös ihmisten omalle vastuulle, perheelle ja ihmisten keskinäiselle vastuuntunnolle oli jätettävä sijaa.²⁰

Ruotsin kokoomuspuolue vaati ohjelmaehdotuksessaan hyvinvointivaltion tilalle hyvinvointiyhteiskuntaa. Sen peruspilari oli perhe, jonka keskeisyyttä korostivat erityisesti perheen kasvatukselliset tehtävät. Vain perheessä lapset oppivat perusarvot ja normit, vastuunottoa sekä toisten huomioon ottamista. Julkisen sektorin tehtävänä oli taata ihmisille perusturva, mutta ohjelmaehdotuksen perussanoma oli, että valtion ei tullut ottaa tehtäviä, jotka luontuivat paremmin perheille tai vaikkapa vapaaehtoisjärjestöille.²¹

Ohjelmaehdotus sai kiihkeän vastaanoton – myös omien parista. Kaikkia ei miellyttänyt ehdotusta sävyttänyt hyvinvointivaltion kritiikki ja uusliberalistiseksi tulkittu sanoma. Esimerkiksi *Svenska Dagbladets* palstoilla käytiin kovaa keskustelua siitä, mihin suuntaan kokoomuspuolue oli menossa. Ehdotuksen kriitikot – joista tosin useat eivät olleet puolueen jäseniä tai edes kannattajia – väittivät, että puolue oli luopunut perinteisestä konservatiivisesta suuntauksestaan ja oli asettanut tilalle liberalismin individualismin, edistysuskon ja suorastaan vallankumouksellisuuden.²² Todel-

14. Röpke (1947) 252–266.

15. Kari Hokkanen (1996) *Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950. Maalaisliitto-Keskustan historia 3*, Keuruu: Otava, 378–380.

16. Pauli Kettunen (1997) *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*, Helsinki: Tutkijaliitto, 121.

17. Gösta Bohman (1971) *Moderat konservatism*. I Gunnar Unger (red.) *Kämpande konservatism*, 79–91, Borås: Natur och kultur, 85–90; vrt. Röpke (1947), 187–210.

18. (1974) *Den nya individualismen*. Moderata Samlingspartiet, Norrköping, 4–8.

19. Sammandrag av anförande av Staffan Burenstam Linder i Åre 13.6.1976, Moderata Samlingspartiets arkiv II, B 5 C : 2, RA.

20. Staffan Burenstam Linder (1983) *Den hjärtlösa välfärdsstaten*. Timbro samhällsdebatt, Lund, 28, 34–35, 54, 58.

21. (1983) *Möjligheternas sambälle. Programremiss*, Moderata Samlingspartiet, Falun, 45–50.

22. Käydystä keskustelusta koostettiin kirja: (1984) *Är konservatismen död, en artikelserie ur Svenska Dagbladet*, Göteborg.

lisuudessa ohjelmakomitean argumentit olivat lähempänä Röpken perheen merkitystä ja moraaliarvoja korostanutta julistusta kuin Hayekin liberalismia.

Tämäntyyppistä keskustelua on toki käyty muissakin maissa, joissa aggressiivinen uusliberalismi on tunkeutunut konservatiivipuolueiden politiikkaan. Thatcherismin on katsottu olleen liian radikaalia, jopa traditioita rikkovaa ollakseen konservatismia. Asiaa ei ole helpottanut monen konservatiivipoliitikon retoriikkakaan; mm. Edward Heath puhui aikanaan hiljaisesta vallankumouksesta kuvaillessaan 1970-luvun britti-konservatiivien uutta, myöhemmin thatcherismin nimellä tunnettua ohjelmaa.²³

Kaikki tämä kertoo kuitenkin lähinnä siitä, että konservatiivit olivat joutuneet toisenlaiseen tilanteeseen kuin, missä he olivat 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alkupuoliskolla; valtio ja yhteiskunta olivat muuttuneet konservatiivisesta sosiaalidemokraattiseksi. Samalla valtio on muuttunut konservatiivisten arvojen ja instituutioiden tukijasta pahimmassa tapauksessa niiden viholliseksi. Konservatiiveista oli tullut säilyttäjiä sijaan vallankumouksellisia. Vasemmisto ja erityisesti sosiaalidemokratia olivat olleet dominoivassa asemassa länsimaisia yhteiskuntia muokattaessa toisen maailmansodan jälkeen. Oikeiston aggressiivisuutta lisäsi entisestään 1960-luvun vasemmistoradikalismi. Oli valittavana kaksi strategiaa: thatcherilainen hyökkäys tai harmonisen kehityksen nimissä sopeutuminen.

Liberalismin läpimurto ja nuorisjärjestöt

Liberalismin tunkeutuminen konservatiivipuolueiden aatemaailmaan on näkynyt Pohjoismaissa itse asiassa varsin monitahoisesti: Suomen ja Ruotsin oikeistopuolueet ovat omaksuneet sekä sosiaaliliberalismin että taloudellisen liberalismien ajatuksia. 1960-luvulta lähtien näyttää siltä, että hyväksyessään hyvinvointivaltion puolueet ovat omaksuneet sosiaaliliberaalista retoriikkaa. Toisaalta myös hyvinvointivaltion kriittikkikin on ankkuroitunut hyvin pitkälle liberalismien aatteisiin, tässä tapauksessa klassisen liberalismien talousteoriaan.

Kummassakin maassa nuoret omaksuivat liberalistisen maailmankuvan 1970- ja 1980-luvuilla: Ruotsissa uus- ja Suomessa sosiaaliliberalismin. Tosin aluksi Ruotsinkin nuoret olivat sosiaaliliberaaleilla linjoilla. Ruotsin nuorten tapauksessa kysymys on todellisesta kokonaisvaltaisesta liberalismista, jossa nuorisoliitto on vapaiden markkinoiden puolustamisen ja sosiaalipolitiikan vähentämisen lisäksi ajanut myös vapaampaa siirtolaispolitiikkaa ja yleensäkin vapaamielistä politiikkaa, esimerkiksi homoseksuaalien oikeutta avioitua.²⁴

Suomessa kokoomusnuoret valitsivat 1970-luvulla radikaalin sosiaaliliberaalin linjan, joka on jatkunut aina 1990-luvun alkuun saakka. He kehittivät 1970-luvun alussa omaa yksilökeskisyyden pohjalle perustunutta ideologiaansa, joka sai vaikutteita Karl Popperin kriittisestä rationalismista sekä Ralf Dahrendorfin konfliktiteoriosta. Keskeinen käsite heidän porvarismiksi tai kriittiseksi rationalismiksi kutsutussa ideologiassaan oli kriittikkikynnys. Ihmisille oli tehtävä mahdolliseksi olojen kritiikki ja niihin vaikuttaminen, sillä niitä tarvittiin ”yksilöllistämiseen” pääsemiseksi. Se edellytti kriittikkikynnyksen saavuttamista, eli ihmisten tuli tuntea olonsa niin turvatuksi, että he saattoivat käsittää yhteiskunnallisen vaikuttamisen mahdolliseksi. Siihen vaadittiin muun muassa vähimmäisturvajärjestelmää, demokratian laajentamista ja koulutuksen uudistamista. Tässä katsantokannassa valtio nähtiin yksilön liittolaisena eikä vihollisena.²⁵

Myös ruotsalaisten oikeistonuorten 1960- ja 1970-lukujen alussa omaksuma ideologia liittyi hyvinvointivaltion osalta pitkälti mieluummin sosiaaliliberalismin kuin -konservatismiin. Kun ruotsalaiset johtavat oikeistonuoret rupesivat hahmottelemaan 1960-luvun lopun nimenmuutoksen kynnyksellä poliittista linjaa, kantavana ajatuksena oli kansalaisuuden käsite. Kirjassaan Anders Arfwedson, Anders Björck ja Hans Sandebring kylläkin sijoittivat sen konservatismien kylttiä alle ja väittivät, että konservatismi vastusti vanhaliberalismin aikaan täydellistä vapautta mutta nyt, kun sosiaalidemokraatit olivat vallassa konservatismien

piti taistella heidän edustamaansa kollektivismia vastaan.

Oikeistonuoret tunnustivat, että ollakseen vapaa kansalainen ihmisellä piti olla siihen taloudelliset ja sosiaaliset edellytykset. Siksi porvarillisen uudistuspolitiikan tuli luoda todellisia edellytyksiä sosiaalisessa, taloudellisessa ja koulutuksellisessa mielessä. Sosiaalipolitiikalla oli parannettava niiden asemaa, jotka olivat vielä sosiaalisesti sellaisessa asemassa, että he eivät voineet olla itsenäisiä ja omia päämääriään toteuttavia kansalaisia.²⁶

Ruotsin oikeistonuorten kansalaisuusajatus ja kokoomusnuorten yksilökeskeinen ideologia kritiikkikynnyksineen olivat periaatteiltaan samasta aatteellisesta perinteestä, vaikka ruotsalaiset eivät olleetkaan yhtä radikaaleja ajatuksissaan kuin suomalaiset. Mutta lähtökohta on selvä: sosiaaliliberalismin yksilön mahdollisuuksia korostava ajattelu, jossa vapauden käsitettä on laajennettu tarkoittamaan muodollisen vapauden lisäksi myös todellista vapautta eli sitä, miten ihmisillä on käytännössä resursseja toteuttaa päämääriään. Valtion piti tasoittaa sosiaalisia oloja, jotta kaikilla olisi myös käytännössä mahdollisuus käyttää vapauttaan ja muovata omaa elämäänsä.

Yhteistä 1970-luvun Suomen ja Ruotsin oikeistonuorille olivat kiinnostuminen Karl Popperin poliittisesta filosofiasta. Mutta jo 1970-luvun alkupuoliskolla kummankin puolueen nuorisjärjestöt olivat tulkinnoissaan eri linjoilla. Popperin ”avoin yhteiskunta” käsitettiin Ruotsissa lähinnä kylmän sodan ajan kahtiajaon lännen poliittiseksi ja taloudelliseksi järjestelmäksi, jossa vapaudella, demokratialla ja markkinataloudella oli keskeinen sija.²⁷ Sen sijaan Suomessa Popperin filosofiasta innostuneet hylkäsivät markkinatalouden perusperiaatteet väittäen sen olevan samanlaista kollektivismia kuin sosialismi konsanaan. Kokoomusnuorten – ja nuorten vaikutuksesta myös emopuolueen – keskuudessa ”vapaan markkinatalouden” käsite korvattiin ”sosiaalisella valintataloudella”.²⁸

Toinen yhteinen piirre oli keskustelut minimoituneesta. Mutta oireellisesti asioita käsiteltiin eri lähtökohdista. Ruotsissa

keskusteltiin enemmän markkinahenkisesti negatiivisesta verotuksesta,²⁹ kun puolestaan Suomessa puhuttiin vähimmäistoituneesta. Ruotsissa negatiivinen verotus ei koskaan päässyt ohjelmatasolle. Sen sijaan Suomessa vähimmäistoituneesta puhuttiin paitsi nuorten myös emopuolueen ohjelmissa.³⁰

1970-luvun lopulla edellä mainitut nuorisjärjestöt menivät eri suuntiin. Ruotsalaiset omaksuivat varsin jyrkän uusliberalismin, jolla hyökättiin sosiaalidemokraattista politiikkaa vastaan ja puolustettiin innokkaasti markkinataloutta. Markkinatalous nähtiin ratkaisuksi lähes kaikkiin ongelmiin. Sen sijaan Suomessa jatkettiin 1970-luvulla viitoitetun sosiaaliliberalismin linjoilla. Tosin huomautettakoon, että 1970- ja 1980-lukujen suomalaisen kokoomusnuoret ottivat juuri sosiaalidemokraatit päävastustajikseen ja väittivät sosiaalidemokraattisen teknokratian olevan yksilön valinnanmahdollisuuden pahin vihollinen, mutta vapaata markkinataloutta ei kuitenkaan pidetty vaihtoehtona sosiaalidemokratialle.³¹ Suomen kokoomusnuoret uskoivat keksineensä vaihtoehdon sosialismille ja kapitalismille: edellä mainitun sosiaalisen valintatalouden.

Gunnar Hökmarkin valinta Ruotsin kokoomuspuolueen nuorisjärjestön, MUF:n (Moderata Ungdomsförbundet), johtoon vuonna 1980 viimeistään varmisti ruotsalais-

23. Robert Blake (1990) *The Conservative Party from Peel to Thatcher*, 3rd impression, Glasgow: Fontana Press, 309.

24. Thomas C. Bodecker (1994) *The rise of libertarianism in the Swedish Moderate Party's youth and student organizations 1975–1992*, Stockholm: Stockholms Universitet, 79.

25. Jyrki Smolander (2000) *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*. *Kansallisen Kokoomuksen subtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleenkäynnäyskaudelta konsensusajan alkuun*, Helsinki: SKS, 266; Kokoomusnuorten aatteellisesta kehityksestä ks. tarkemmin Vesa Vares (1999) *Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928–96*, Juva, 79–98.

26. Anders Arfwedson, Anders Björck & Hans Sandebring (1969) *Moderat samhällsyn. Analys och perspektiv*, Stockholm: Gebers, 41–42, 47–48.

27. Bodecker (1994) 15–17.

28. Smolander (2000) 260–268.

29. Bodecker (1994) 40–44.

30. Smolander 2000, 274–278.

31. Vares (2000) 108.

ten oikeistonuorten uusliberalisoitumisen. Hökmarkin seuraavana vuonna ilmestynyt kirja *Ny giv* tuuletti ruotsalaista yhteiskuntaa perusteellisesti. Vakioratkaisuna tuntui olevan yksilönvapauden lisääminen ja markkinoiden vapauttaminen. Kirjassa ei katsottu karsaasti pelkästään valtiota ja julkista sektoria vaan myös kaikkia muita ruotsalaisen kollektivismiin muotoja; esimerkiksi 1970-luvulle tyypillinen ”epäkaupallinen” yhdistyselämä sai Hökmarkilta tuomion.

Kansalaisuusajatus oli muuttunut sosiaaliliberaalista uusliberaaliksi. Hökmark argumentoi suomalaisten kokoomusnuorten yksilökeskeisen ideologian tapaan, että kansalaisen tarpeet ja tavoitteet piti asettaa politiikan keskeiseksi tavoitteeksi. Mutta hänen johtopäätöksensä oli täysin erilainen kuin suomalaisten kokoomusnuorten: hänen mukaansa yhteiskunnan oli muututtava sellaiseksi, että kansalaisesta eikä yhteiskunnasta tulisi vahva.³² Viimeinen piikki kohdistui sosiaalidemokraatteihin, jotka olivat puhuneet 1960-luvulta lähtien vahvasta yhteiskunnasta.

Suomalaisen ja ruotsalalaisen nuoroikeiston ero tuli selväksi, kun Kokoomuksen Nuorten Liiton puheenjohtaja Unto Hämäläinen arvosteli *Nykypäivässä* Hökmarkin kirjan. Hämäläinen vierasti Hökmarkin uusliberalismia, jota hän piti vanhoillisena ja jyrkkänä tasa-arvon unohtaneena suuntauksena. Thatcherin ja Reaganin hallinnon aikaansaannoksetkaan eivät vakuuttaneet Hämäläistä uusliberalismin hyvydestä.³³

Nuorisojärjestöjen kehitys kertoo siitä, miten samanlaisesta ideologisesta lähtökohdasta saatettiin päätyä aivan vastakkaiseen poliittiseen johtopäätökseen. Yksilökeskeys merkitsi suomalaisten mielestä yhteiskunnan tukea yksilölle toteuttaa tavoitteitaan. Ruotsalaisten mielestä se merkitsi yksilön vapautta kaikista kollektiiveista.

Koti vai isänmaa?

Sosiaalipoliittisesti konservatismi on monitulkaisempi aate kuin uusliberalismi. Edes uskonservatismi – puhumattakaan integratiivisesta nationalismista – ei suhtaudu sosiaalipoliittikkaan välinpitämättömästi tai yksipuolisen kielteisesti. Mutta erityisesti

uskonservatismiin painotukset sosiaalipoliittikassa ovat varsin erilaiset verrattuna pohjoismaiseen hyvinvointipoliittikkaan. Enninnäkin uskonservatismi korostaa yksilön vastuuta itsestään ja perheestään, ja pitää pohjoismaisen mallin mukaista sosiaalipoliittikkaa haitallisena, koska siinä ”yhteiskunta” on korvannut perheen paikan sosiaalisen ja taloudellisen turvan antajana. Kun perhe nähdään ”luonnollisena yhteisönä”, johon perustuvat inhimillisen elämän arvot, kaikenlainen perheen aseman heikentäminen, on siten myös yhteiskunnallisen moraaliperustan heikentämistä. Yhteiskunta tavallaan elää ja kuolee perheen mukana.

Uskonservatismi on sen sijaan valmis puuttumaan ”moraalisen rappion” seurauksiin sosiaalipoliittikassa, kovallakin kädellä. Näin ollen esimerkiksi alkoholi- ja huume politiikka ja niiden rinnalle yleensä liitetty kriminaalipoliittikka nousevat keskeiselle sijalle uskonservatiivisessa sosiaalipoliittikassa. Uskonservatismiin näkemyksessä yhteiskunnalliset ongelmat ovat seurausta enemmänkin yhteiskunnan moraalien heikkenemisestä, eikä esimerkiksi materiaalisesta epätasa-arvosta tai muista vastaavista tekijöistä. Siksi sosiaalipoliittikan tehtävänä ei olekaan poistaa tai tasoittaa yhteiskunnallista epätasa-arvoa, vaan pikemminkin tukea yhteiskunnan moraalista selkärankaa ja ”luonnollista yhteisöä”, eli perhettä.

Konsensus-Suomessa harjoitettu integratiivisen nationalismin politiikka puolestaan ottaa yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden vakavasti. Sosiaalipoliittikan tehtävänä on vähentää eriarvoisuutta, kunnes se ei ole enää nationalismin kannalta häiritsevä tekijä eli ei häiritse yhteiskunnan harmoniaa ja yksimielisyyttä. Integratiivinen nationalismi saattaa hyväksyä sosiaaliliberalismin kansalaisuusajattelun sosiaalipoliittikkansa pohjaksi, vaikkakaan pohjimmiltaan se ei ole sosiaaliliberaali; tasa-arvo ja vapaus ovat vain tarkoituksenmukaisuuskysymyksiä.

Esimerkki integratiivisen nationalismin sosiaalipoliittisesta ajattelusta on kokoomuksen puheenjohtajan Harri Holkerin puhe konsensuksen kynnyksellä vuoden 1975 puoluekokouksessa, jossa hän vaati

maahan isänmaallista ja kansallista ajattelua. Holkerin kuvaaman isänmaallisuuden tunnuspiirteinä ei ollut liberalismiin yksilön oikeudet ja niiden vaaliminen vaan yksilön velvollisuus isänmaataan kohtaan. Kaikki muut tekijät oli asetettava palvelemaan yhteistä, kansallista etua. Sosiaalipolitiikassa tämä tarkoitti heikoimpien tukemista mutta ei välttämättä liian suuria tulonsiirtoja, jotka haittasivat kilpailukykyä.³⁴

Tämäntyyppinen nationalismi oli sikäli yllättävää, että se oli lähes vastakkainen linjalle, jonka kokoomus oli omaksunut muutamaa vuotta aiemmin tavoiteohjelmassaan. Se oli kirjoitettu pitkälti yksilön oikeuksien näkökulmasta, ja kaikki kollektiiviset arvot oli asetettu palvelemaan yksilöä. Ohjelman otsikoinnissakin lähdettiin siitä, että yksilöllä tuli olla oikeus ainakin työhön ja asuntoon. Myös talouspolitiikkaa haluttiin nyt kuvata käsitteellä sosiaalinen valintatalous aiemman vapaan markkinatalouden sijaan. Käsitteellä haluttiin korostaa sitä, että poliittisin keinoin oli luotava kansalaisille käytännön mahdollisuus valintojen tekemiseen ja että talouspolitiikkaa tuli aina ensisijaisesti tarkastella yksilön valinnan mahdollisuuksien eikä esimerkiksi kokonaisedun tai markkinoiden logiikan näkökulmasta.³⁵

1970-luvun lopun konsensus-Suomessa sen sijaan kokonaisuus – eli kilpailukyky – asetettiin muiden tavoitteiden edelle. Kyseessä oli selvästi sukupolvien välisestä erosta. Paradoksaalisesti 1970-luvun politiikassa vanhat seurasivat nuoria. Kun 1970-luvun alussa nuoret pääsivät vaikuttamaan voimakkaasti puolueen linjaan, he vetivät sitä sosiaaliliberaaliseen suuntaan. Vuosikymmenen lopulla vanhempi sukupolvi oli vallannut asemansa takaisin ja palattiin vanhaan isänmaalliseen politiikkaan. Aikaisempi sosiaaliliberaali linja kyllä kelpasi, mutta tällä kertaa kilpailukyvyllä alisteisena.

Kokoomus oli siis tehnyt koukkauksen perinteisestä konservatismista sosiaaliliberalismiin kautta integratiiviseen nationalismiin. Siinä perinteinen isänmaallisuus oli muuttunut taloudelliseksi määreeksi ja siihen oli liittynyt sosiaaliliberalismin kansalaisoikeusajattelu, mutta siten että jälkimmäinen oli edelliselle alisteinen. Jälkimmäi-

sen tehtävänä oli vain legitimoida kansallisen kilpailukylyn projekti.

Kokoomuslainen konsensusajattelu oli luonteeltaan voimakkaan konservatiivista. Yksilön oikeuksien sijaan korostettiin sellaisia arvoja kuin velvollisuus, vastuu ja ahkeruus. Varsin erilaiset lähtökohdat, kun verrataan esimerkiksi 1970-luvun kokoomusnuorten radikaaleihin tavoitteisiin. He halusivat luoda maahan perustoimeentulojärjestelmän, jonka tarkoituksena oli erottaa työ ja toimeentulo toisistaan, eräänlainen kansalaispalkka siis. 1970-luvun lopulla nämä kaksi keskenään ristiriitaista linjaa elivät kokoomuksen politiikassa rauhanomaista rinnakkaiseloa. Niitä ei koettu välttämättä – joitakin voimakkaasti ideologisesti suuntautuneita piirejä lukuun ottamatta – keskenään vastakkaisiksi linjoiksi, vaikka suhteessa yksilöön ne sitä olivat mitä suurimmassa määrin.

Mielenkiintoinen piirre oli perhepolitiikan korottaminen sosiaalipolitiikan keskeiseksi painopistealueeksi. Tämä kertoo vahvasti konservatismiin ja nimenomaan nationalistisen konservatismiin esiinmarssista, sillä perhepolitiikan perustelut olivat väestöpoliittiset: Suomen väkilukua uhkasi ennen pitkää pieneneminen ja myös eläkeläisten ja työllisten välinen suhdeluku oli muuttumassa epäedulliseksi. 1970-luvun lopun lama sai kokoomuslaiset pohtimaan sosiaalipolitiikan sisällön painotuksia, ja johtopäätös oli se, että painopistettä oli siirrettävä eläkepolitiikasta perhepolitiikkaan. Perheiden huono asema johti syntyvyyden pienenemiseen, mutta taloudellinen kasvu sosiaalipolitiikan edellytyksenä oli riippuvainen myös väestörakenteesta.³⁶ Kun vielä ennen toista maailmansotaa oikeistolai-

32. Gunnar Hökmark (1981) *Ny giv – om ett uppbrott för att klara 80-talet*, Moderata Ungdomsförbundet, Angered, 25–30.

33. *Nykypäivä*, 37/1981 "En ny giv".

34. Kansallisen Kokoomuksen puoluekokouksen ptk., 23–25.5.1975, PTA.

35. (1974) *Kokoomuksen politiikan tavoitteet. Kansallisen Kokoomuksen periaateohjelma ja läbiajan tavoiteohjelma*, Tampere, 10–19, 29.

36. *Nykypäivä*, 1/1978 "Laihojen vuosien sosiaalipolitiikka" ja 6/1978 "Jaettavana kuvitelu kasvu: Jaettava yhteinen niukkuus".

sen väestöpolitiikkaan perustunut perhepolitiikka oli voimakkaasti militaristisesti suuntautunut, niin kokoomuksen 1970-luvun perhepolitiikka liittyi taloudelliseen nationalismiin; huolissaan oltiin kansakunnan taloudellisesta kantokyvystä eikä niinkään elinvoimasta.

Vuoden 1984 sosiaalipoliittisessa ohjelmassa perhepolitiikkaa perusteltiin väestöpoliittisilla tekijöillä, joka kollektiivisena perusteena oli ristiriidassa ohjelman yksilökeskeisen lähtökohdan kanssa; sosiaalipoliitiikan perusyksikkönä ja kohteena oli yksilö ja hänen tarpeensa. Tosin ohjelmassa laimennettiin tätä toteamalla, että "[m]onet sosiaalipoliitiikan toimenpiteet kohdistuvat lisäksi perheeseen".³⁷ Tämäkin ohjelma lienee hyvä todiste kahdenlaisen sosiaalipoliittisen linjan rauhanomaisesta – tai ainakin lähes – rinnakkaiselosta kokoomuksessa 1970-luvun lopulta aina 1990-luvun alkuun saakka.

1970-luvun lopulla vaatimukset vähimmäistoimeentulojärjestelmän luomisesta alkoivat vähentyä. Jatkossa puhuttiin mieluummin perusturvasta, ja siitäkin vain sosiaaliturvajärjestelmän yksinkertaistamisen muotoina. Esimerkiksi vuonna 1978 kokoomuksen 50-vuotispuoluekokouksen päätöslausumista hävisivät lausuma vähimmäistoimeentulojärjestelmän toteuttamisesta ja siihen liitetty ajatus, että yhteiskunnan oli velvollisuus turvata ihmisille minimitoimeentulo.³⁸ Kokoomuksessa esiintyi yhä voimakkaammin puheenvuoroja, joissa vaadittiin omatoimisuuden edistämistä ja tukimuotojen karsimista sekä tarveharkinnan lisäämistä.

Kokoomus muuttui konservatiivisemmaksi 1970-luvun lopulla ja puolueen analyysi esimerkiksi öljykriisin aiheuttamasta lamaajasta ja sen aiheuttamista toimenpiteistä oli varsin samanlainen kuin ruotsalaisen oikeiston: julkisen talouden kohtuuton kasvaminen ja sitä kautta verotuksen kiristyminen olivat kotimainen syy taloudellisiin vaikeuksiin,³⁹ ja siksi julkisen talouden kasvua oli rajoitettava ja verotusta oli pyrittävä alentamaan. Myös eduskuntaryhmä tehtiäi ahkerasti ohjelmia, joissa vaadittiin valtionmenojen supistamista kahdella prosentilla ja

bruttoverotuksen alentamista alle 40 prosentin.⁴⁰

Tämäntyyppinen linja, jossa vaaditaan valtion menojen supistamista taloudellisen laman kynnyksellä, on kuitenkin ollut tyyppillistä suomalaiselle kameralistiselle talouspolitiikalle,⁴¹ eikä sen takia ole syytä tuomita 1970-luvun lopun kokoomusta uusliberalismin airueeksi. Ilkka Suomisen – vanhan remonttimiehen – valinta puolueen puheenjohtajaksi vuonna 1979 viittasi sosiaaliliberaalin linjan jatkumiseen kokoomuksessa. Tosin 1970-luvun lopun ilmapiiri ei ollut enää niin radikaali kuin 1970-luvun alun remonttimiesten aikana.

Sosiaaliliberalismin voimakkaasta jatkumisesta kertoo vuonna 1979 hyväksytty tavoiteohjelma, jossa puhuttiin kansalaispalikan hengessä kansalaisille luotavasta perusturvasta. Uutta ohjelmaehdotusta vastaan hyökkäsi erityisesti puolueen oikeisto, joka piti sitä liian epärealistisena talouspolitiikan suhteen ja kummasteli sosiaalinen valintatalous -käsitteen käyttöä,⁴² mutta kritiikistä huolimatta sekä perusturvajärjestelmä että sosiaalinen valintatalous sisällytettiin kokoomuksen tavoitteisiin.⁴³

Suomessa ei kaikesta huolimatta yritetty samanlaista liberaalia kapinaa tai vallankumousta kuin Gösta Bohman Ruotsissa. Yleensä ottaen Suomessa hyvinvointivaltiota ei nähty samalla tavalla laajamittaisena ongelmana ja uhkana yksilölle eikä edes yksilön vastuuntunnolle kuin Ruotsissa. Esimerkiksi kun Päiviö Hetemäki päivitteli työnantajien edustajana työmoraaalin heikentymistä, hän ei pannut sitä lainkaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion kontolle vaan näki asian laajemmin länsimaisten korkean elintason maiden ongelmana.⁴⁴ Eli hyvinvointivaltio ei aiheuttanut moraalisia tai muita ongelmia, kunhan vaan pidettiin huolta, että sen kasvu ei haitannut kilpailukykyä.

Bohmanin aikana Ruotsin oikeisto muuttui selvästi uusliberaaliin suuntaan. Bohman hyökkäsi sosiaalidemokraattien hyvinvointivaltiota vastaan syyttämällä sitä "uudesta turvattomuudesta" ja puhui "uudesta individualismista". Oikeiston politiikan täytti yksilö, ja maailmankuva oli mustavalkoinen:

vastakkain olivat yksilö ja kollektiivi. Mitään muita vaihtoehtoja ei tarjottu. Jollei ollut valmis tunnustamaan kokoomuspuolueen vaalimaa yksilönvapautta, oli kollektiivisen sosialismin asialla.

Kuitenkin kun varsinainen "uusliberaali" rynnäkö 1980-luvun alkupuolella tapahtui, oli puolueen sanoma muuttunut uusliberaalista konservatiivisempaan suuntaan. Tosin monelta kriitikolta tämä jäi näkemättä, ja puoluetta syytettiin nimenomaan uusliberalismista, kun puolue uusi ohjelmaansa vuosina 1983–84. Kuitenkin nyt vastakkain eivät taistelleet yksilö ja kollektiivi vaan valtio ja yhteiskunta. Staffan Burenstam-Linderin johtama ohjelmatoimikunta halusi korvata hyvinvointivaltion hyvinvointiyhteiskunnalla. Lopullisessa ohjelmassa se ei saanut tahtoaan läpi siinä mielessä, että hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan välinen vastakkainasettelu häivytettiin näkyvistä, mutta se tuli ohjelmassa selväksi, että kokoomuspuolue nimitti ihannettaan hyvinvointiyhteiskunnaksi.

Kuten todettua ohjelmaehdotuksen ja Staffan Burenstam-Linderin kirjan *Den hjärtlösa välfärdsstaten* keskeinen sanoma oli se, että hyvinvointivaltio ei voinut eikä saanut korvata perheen merkitystä rakkauden, hoivan ja turvan antajana. Ilman perhettä ihminen ei voinut hyvin. *Stig-Björn Ljunggren* on kuvannut ruotsalaisen oikeiston perhekäsityksen muutosta siten, että ensin se oli ruotsalaisen kansankokonaisuuden peruspilari, sitten se nähtiin ruotsalaisen hyvinvointivaltion keskeisenä edunsaajana, ja nyt kolmannessa vaiheessa se nähtiin luonnollisena instituutiona täyttämään yksilön yhteisöllisyyden tarpeen.⁴⁵

Totta kai uudessa ohjelmassa vallalla oli voimakas yksilön painottaminen, ja perheen määrittelykin lähti yksilöstä ja hänen tarpeistaan. Mutta mukana oli myös voimakas moraalinen puolensa. Kun aikaisemmin sosiaalidemokraattista politiikkaa syytettiin yksilön vapauden polkemisesta, korkeista veroista ja holhoamisesta, nyt näiden painotusten rinnalle tuotiin myös moraalisia argumentteja ja väitettiin, että hyvinvointivaltio hämärsi ihmisten ja erityisesti nuorten moraalialia. Vain vastuu kasvattaisi ihmi-

sistä kansalaisia, jotka pystyisivät erottamaan oikean väärästä.

Esimerkiksi kun Ulf Adelsohn kuvaili kokoomuspuolueen politiikkaa vuoden 1985 hyvinvointiseminaarissa, hänen ensimmäinen ja painavin teesinsä sosiaalidemokraatista hyvinvointivaltiota vastaan oli moraalinen heikkeneminen. Ruotsin kansaa uhkasi paitsi uusavuttomuus myös yksilön vastuun katoamisen kautta moraalinen rappio. Adelsohnin peruskritiikki tuntuu nykyin kohdistuvan enemmän liberaaliin politiikkaan kuin sosiaalidemokraattisen valtion totaalisuuteen. Konservatiivista sanomaa alleviivasi entisestään se, että Adelsohnin seuraava teesi korosti perheen merkitystä hyvinvoinnin tuottajana ja neljäs teesi muita turvaverkkoja kuin valtiota – eli perhettä ja kansalaisyhteiskuntaa – sosiaalisen turvallisuuden takaajana. Ainoastaan kaksi teesiä viidestä oli selvästi uusliberalistista alkuperää. Kolmannessa kohdassa Adelsohn vaati, että taloudellista kasvua ei saanut tukahduttaa keskittymällä liiaksi tulonjakoon ja viimeiseksi hän huomautti, että valinnanvapaus kuului hyvinvointiin.⁴⁶

Ruotsin oikeiston linja oli siis itse asiassa enemmän konservatiivista kuin uusliberaalia. Keskeinen huolenaihe oli yksilön vastuun ja velvollisuuden katoaminen ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Kritiikki kohdistettiin niin löyhäkätiseen sosiaaliturvaan

37. (1984) *Kokoomuksen sosiaalipoliittinen ohjelma*, Mänttä, 6–7, 11–12.

38. Kansallisen Kokoomuksen puoluekokouksen ptk., 9.12.1978, liitteet 12 ja 13, PTA.

39. Ks. esim. Harri Holkeri (1977) *Itsenäistä ajatusta*, Jyväskylä: Kirjayhtymä, 72–73; Pentti Sillantausta (1978) *Suomi suoritustilassa*, Jyväskylä: Gummerus, 23–42.

40. Kansallisen kokoomuksen eduskuntaryhmän ptk, 3.3.1977, liite B–2§ ja 15.9.1977, liite B–2§, PTA.

41. Jukka Peckkarinen & Juhana Vartiainen (1995) *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*, Juva: WSOY, 167–169.

42. Ks. esim. *Nykypäivä*, 11/9177 "Toiveiden tynnyri", 12/1977 "Lähiajan tavoitteet kirjattava uudelleen".

43. (1979) *Kansallisen Kokoomuksen tavoitteet 1980-luvun politiikassa*, Helsinki, 6–7, 46.

44. Päiviö Hetemäki & Eero Tuomainen (1979) *Entä nyt, Suomi?* Helsinki: Tammi, 78.

45. Stig-Björn Ljunggren (1992) *Folkbemska kapitalismen. Högersn programutveckling under efterkrigstiden*, Es-kiltuna: Tiden, 352.

46. Ulf Adelsohns anförande på välfärdsseminarium 4/12 1985, Moderata Samlingspartiets arkiv del II, B 5 A : 1, RA.

kuin kurin puutteesta kärsineeseen kouluun. Rangaistusjärjestelmän osalta yksilön vastuun katoamisesta viestitti se, että rikoksesta ei seurannut kunnan rangaistusta. Kokoomuspuolueen mielestä koko ruotsalainen yhteiskunta oli ajautumassa moraaliln hämartyminen tilaan sosiaalidemokraattien johdolla.⁴⁷

Miksi Ruotsissa oikeisto ei lähtenyt Suomen oikeiston tapaan nationalistiseen konsensusukseen, tai vaihtoehtoisesti, miksi se ei valinnut puhdasta uusliberalismia vaan sen lisäksi uskonservatismiin perhearvot ja yksilön vastuun korostamisen? Tietenkään uusliberalismi on tuskin missään esiintynyt täysin puhtaassa muodossa vaan se on saanut rinnalleen konservatiivisia painotuksia. Tässä suhteessa Ruotsinkaan kehitys ei ole poikkeava.

Vastaus saattaa löytyä ideaalisen perusyksikön koosta. Jos verrataan suomalaisen konsensus-konservatismiin, ruotsalaisen oikeiston ideaalisyksikkö oli huomattavasti pienempi. Suomessa perusyksikkö oli kansakunta, Ruotsissa se oli yksilö ja hänen lähipiirinsä – tai kuten myöhemmin 1990-luvulla ruotsalaisen oikeiston ohjelmissa puhuttiin ”pienestä maailmasta” (*den lilla världen*) ”ison maailman” (*den stora världen*) vastakohtana.⁴⁸

Sama mittakaava voidaan ulottaa myös yrityselämään. Suomen konservatismiin suurimmat taloudelliset sankarit olivat suuret vientiyritykset, suurteollisuus. Sen sijaan Ruotsissa työnantajakärjestön johtoon 1970-luvun puolivälissä valittu Curt Nicolin oli nimenomaan mies pienyritysten mieleen. Nämä olivat olleet huolissaan työnantajakärjestön liiallisesta kompromissi- ja neuvoteluhalukkuudesta esimerkiksi palkansaajarahastokysymyksessä, ja siksi Nicolinin järkähtämätöntä ja kompromissikielteistä linjaa tervehdittiin tyytyväisyydellä.⁴⁹

Suhteessa strategiavalintaan ideologioilla on myös merkitystä. Integratiivisen nationalismin linja ei oikeastaan voi muuta tehdä kuin sopeutua vallitsevaan tilanteeseen tai yrittää itse muokata yhteiskuntaa konsensusuhakuiseksi. Yhteiskuntaa vastaan hyökkääminen – ”veneen keikuttaminen” – olisi vastoin sen ideologista pääta-

voitetta, joka on yhteiskunnallisen harmonian ja sitä kautta voimakkaan kansakunnan luominen. Sen sijaan röpeläinen uskonservatismi ei oikein voi muuta tehdä kuin lähteä vastahyökkäykseen ”moraalisen rappion” pysäyttämiseksi, ainakaan jos oltiin samanlaisessa tilanteessa kuin Ruotsissa, jossa sosiaalidemokraattien yksinvalta sai jatkaa jälleen 1980-luvulla. Oikeiston oli oltava ankkuri, jonka piti pitää huolta siitä, että ruotsalainen yhteiskunta ei mennyt enää vasemmalle.

Yksi keskeinen varteenotettava hypoteesi on se, että maiden sisäinen tilanne – erityisesti kommunismin erilainen asema – on vaikuttanut maiden oikeistopuolueiden strategia- ja aatekehitykseen. Strategiavaihtoehdot ja niihin kytkeytyneet ideologiset lähtökohdat heijastelevat maiden sisäpoliittisia taustatekijöitä. Integratiivinen nationalismi on luonteeltaan säilyttävää: kansakunnan elinvoima oli riippuvainen sen sisäisestä harmoniasta ja siksi liiallisen aggressiivinen politiikka olisi vain heikentänyt kansankokonaisuuden yhtenäisyyttä.

Kun Suomessa kommunismin asema oli Ruotsia vahvempi, oli ymmärrettävää, että Suomen oikeisto oli ylipäänsä kiinnostuneempi harmonian säilyttämisestä kuin Ruotsin oikeisto, joka päinvastoin näki ruotsalaisen yhteiskunnan vallitsevan harmonian häiritsevän sen omia etuja ja aatteellisia lähtökohtia. Ruotsalaisen oikeiston politiikka oli luonteeltaan ”vallankumouksellista”. Sosiaalidemokratian ylivalta oli saanut ruotsalaisen oikeiston kokemaan olevansa alistetussa asemassa. Siksi se saattoi myös helpommin samaistua alistettuihin, ”pieneen ihmiseen”. Siitä tuli retorisella tasolla pienten yksikköjen – yksilön, perheen ja pienyritysten – puolestapuhuja suuria kokonaisuuksia vastaan. Suomen oikeisto oli puolestaan suurten yksikköjen – kansakunnan ja suurteollisuuden – puolue. Huomatukseen, että tämä ero pätee siis lähinnä retorisella tasolla.

Konservatismiin ja liberalismiin avioliitto – kaksi versiota

Kun vertaillaan Suomen ja Ruotsin kokoomuspuolueita 1970- ja 1980-luvuilla, ensimmä-

mäinen havainto on se, että kummassakin puolueessa esiintyi sekä liberalismia että konservatismia. Kummankin puolueen nuorisjärjestöt omaksuivat yksilökeskeisen ideologian: Suomessa sosiaaliliberalismin ja Ruotsissa uusliberalismin. Vanhemmat sukupolvet olivat sen sijaan konservatiiveja. Mutta tässäkin oli eroja siten, että Suomessa oltiin nationalistisesti suuntautuneita, kun puolestaan Ruotsissa puolustettiin perhettä ja moraalisia arvoja, eli normeja. Kummassakin tapauksessa liberalismi tuki konservatismia ja päinvastoin: sosiaaliliberalismi taloudellista nationalismia ja uskonservatismi uusliberalismia.

Kummassakin maassa nuorten liberalismissa ja vanhempien konservatississa oli yksi keskeinen yhtäläisyys: suhde valtioon. Ruotsissa sekä nuorten uusliberalismi että vanhojen uskonservatismi näki valtion toiminnan omien tavoitteidensa suurimpana vihollisena. Nuoret kavahtivat yksilöön kohdistunutta holhousa, ja uskonservatiivit väittivät hyvinvointivaltion heikentävän ihmisen luonnollista sosiaalista verkostoa – eli perhettä – ja heikentävän siten normien kunnioitusta, koska parhaiten yhteiskunnallinen vastuu ja normit opittiin perheissä. Kuri ja järjestys höltyi sosiaalidemokraattisen kaiken sallivan hyvinvointivaltion puitteissa.

Suomessa valtio oli sen sijaan hyvässä huudossa niin nuorten liberaalien kuin vanhempien konservatiivienkin keskuudessa; siinä kun nuoret pitivät valtiota yksilöllisyyden edistäjänä markkinoiden mielivaltaa vastaan, vanhempi polvi ja teollisuuden edustajat pitivät valtiota liittolaisena yhteiskunnallisen harmonian luomisessa ja erityisesti kansainvälisen kilpailukyvyn edistämisessä. Tavallaan 1970-luvun konsensushenkiselle oikeistolle valtio ja suomalainen yhteiskunta olivat varsinaisia perusyksiköitä, jotka kilpailivat eloonjäämisestä ja hyvinvoinnista kansainvälisillä markkinoilla.

1970- ja 1980-luvun suomalainen oikeisto nojautui siis hyvin pitkälle integratiivisen nationalismin näkemykseen kansankonaisuudesta, jonka tuli olla ulospäin voimakas pärjätäkseen kansainvälisessä kilpailussa. Vuoden 1906 suomalaisen puolueen

ohjelma oli tyyppiesimerkki tämänlaisesta ajattelusta, jossa sosiaalipolitiikan avulla pyrittiin vähentämään luokkaristiriitoja, lisäämään sitä kautta harmoniaa ja yhdistämään kansa Venäjän uhkaa vastaan.⁵⁰ 1900-luvun alussa integratiivinen nationalismi oli vielä selkeästi militaristista ja voimapolitiikkaa, mutta 1970-luvulla siitä oli tullut taloudellinen määre. Suomen ajateltiin olevan kaikille yhteinen osakeyhtiö.

Porvarillisen ideologian suunnaksi oli tullut teknokraattinen lähestymistapa, joka otti kansallisen kilpailukyvyn tavoitteen itsestäänselvyytenä, minkä puolesta kaikkien oli oltava valmis uhrauksiin. Mielellään uhrauksia vaadittiin ”tavalliselta kansalta”, mutta myös oikeiston oli oltava valmis ideologiseen joustavuuteen kansallisen kilpailukyvyn nimissä. Toki Suomenkaan oikeisto ei ollut valmis menemään niin voimakkaaseen hyvinvointivaltion kasvuun kuin vaikkapa Ruotsissa, mutta valtiota ei kuitenkaan nähty yksiselitteisen pahana kuten useimmiten Ruotsissa.

Jos Suomessa valtio oli kokoomuslaisten liberaalien ja konservatiivien liittolainen, Ruotsissa asia oli päinvastoin. Kokoomuspuolueen nuorisjärjestö oli ottanut tiukan uusliberalistisen linjan lähes kaikissa kysymyksissä, ja sen linja lähenikin jo anarkismia. Valtio edusti ruotsalaisille oikeistonuorille yksipuolisesti holhousa, josta oli päästävä eroon. Tämä koski talouspolitiikan lisäksi myös muita politiikan lohkoja, esimer-

47. Ks. esim. *Svensk Tidskrift*, 1/1981, ”Superi mot välfärdssamhället”; ”Den enskildes rättstrygghet – mindre lag och mera ordning 1976”, Moderata Samlingspartiets arkiv del II, B 3 : 7, RA; ”Ökad rättstrygghet 1979.” Moderata Samlingspartiets arkiv del II, B 3 : 9, RA; Pressmeddelande 29.10.1977, Moderata Samlingspartiets arkiv del II, B 5 C : 4, RA; Pressmeddelande: 8.5.1982 ”Återupprätta familjen”, Moderata Samlingspartiets arkiv del II, B 5 C : 16, RA; *Medborgaren*, 11/1981, ”Det kan vara dags att tala om det självlklara”; *Medborgaren*, 8–9/1982, ”Även rättstryggheten är en familjefråga”.

48. (1993) *Handlingsprogram*, Moderata Samlingspartiet, Ystad, 41–43.

49. Olof Ehrenkrona (1991) *Nicolin. En svensk historia*, 2. uppl., Göteborg: Timbro, 256–257.

50. Seikko Eskola (1962) ’Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa v. 1906’, teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Historica I*, Pieksämäki: Studia Historica Jyväskylänensia I, 401.

kiksi konservatiiveille niin rakkaita moraalikysymyksiä.

Myös vanhemmille kokoomuspuolueen edustajille, joita saattoi kutsua mieluummin konservatiiveiksi, valtio oli paha asia, mutta hieman eri tavalla: moderni sosiaalidemokratia oli tehnyt valtiosta kaiken hyväksyvän laitoksen, joka edisti sosiaalipoliittikallaan perheiden hajoamista ja perheen auktoriteetin häviämistä. Normien kunnioitus oli hävinnyt, koska valtio ole mennyt perheen edelle yhteiskunnan perusyksikönä.

Mielenkiintoista on se, että suomalaiset oikeistolaiset olivat röpeläisillä linjoilla 1950-luvulla mutta tuntuvat luopuneen siitä 1960-luvulla.⁵¹ Sen sijaan Ruotsissa oikeisto alkaa kallistua tälle linjalle 1970- ja 1980-luvuilla. Kuten aiemmin on todettu, Suomen maatalousvaltaisuus ja erityisesti porvariston harrastama talonpoikien ihailu sopivat mainiosti Röpken ihanneyksikköön, omavaraiseen perheeseen.

Sen sijaan ruotsalaisten kääntyminen konservatiivisväritteisen kommunitaristityyppisen kritiikin kannalle 1980-luvun alkupuolella, jää hieman arvoitukseksi. Yksinkertaisin vastaus lienee se, että todellisuudessa ruotsalaisen oikeiston linja oli uusliberalistinen ja että puolue vain höysti uusliberalismiaan uskonnollisilla argumenteilla. Tämä pitääkin osittain paikkansa. Monet keskeiset poliitikot vanhemmasta sukupolvestakin on paremmin luokiteltavissa liberaaleiksi kuin konservatiiveiksi. Näistä tunnetuin on luonnollisestikin Gösta Bohman, mutta yllättäen mm. Gunnar Heckscheristä kuoriutui esiin kunnan uusliberaali 1970-luvulla.⁵² Yllättävää tämä oli nimenomaan sen tähden, että hän oli 1960-luvun alussa tullut puheenjohtajaksi tilanteessa, jossa oikeisto oli kokenut suur-tappion ajaessaan uusliberaalista politiikkaa: valtionmenojen karsimista, verojen alentamista ja vapauden lisäämistä ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Heckscherin tehtäväksi oli jäänyt tästä suuntauksesta erottautuminen ja sosiaalidemokraattiseen hyvinvointivaltioon sopeutuminen.⁵³

Ruotsalaisen oikeiston uskonnollisuus ei kuitenkaan ollut pelkästään uusliberalis-

min kylkiäinen, vaan osa laajempaa kritiikkiä sosiaalidemokraattien vallankäyttöä ja sosiaalidemokraattista yhteiskuntaa kohtaan. Uskonnollisuuden syynä ei ollut siis uusliberalismi, vaan näiden aatteiden omaksumisen syy oli yhteinen: sosiaalidemokraattien vuosikymmenien hegemonia ja sosiaalidemokratian läpitunkema yhteiskunta. Ruotsissa kokoomuspuolueen arvot olivat tavallaan vallankumouksellisia, tai ainakin vastavallankumouksellisia.

Sanomattakin on selvää, että Suomessa vastaavaa hegemonista perinnettä ei ole ollut,⁵⁴ ja siten syytä vastaavanlaiseen perinpohjaiseen ja vallankumoukselliseen kulttuurikritiikkiin ei löytynyt. Suomessa kokoomus koki olevansa yhteiskunnan säilyttävä voima, joka joutui uhrautumaan isänmaan vuoksi. Kokoomuslainen 1970-luvun laman innoittama ”uusliberalistinen” talouskritiikkikin käytti hyväkseen samaa uhrautumisen teemaa, jossa suomalaisen yhteiskunnan jäsenten oli uhrauduttava yhteisen hyvän edessä.

Toki Ruotsissakin samansuuntaista argumentaatiota esiintyi, ja ruotsalaisen oikeiston alkuperäinen asenne vielä 1970-luvulla oli sellainen, että vaikka oikeisto arvostelikin ruotsalaista yhteiskuntaa, se kuitenkin piti sitä pohjimmiltaan hyvänä. Vatsakohtana tälle oli 1970-luvun marxilaispainotteinen vasemmisto, joka piti porvarillista yhteiskuntaa lähtökohtaisesti pahana ja tuhoon tuomittuna. Mutta 1980-luvun alussa oikeiston harrastama ruotsalaisen yhteiskunnan kritiikki olikin jo kokonaisvaltaisempaa ja luonteeltaan vallankumouksellisempaa. Oikeistosta oli tullut systeemikriittinen.

Viimekädessä sosiaalidemokraattien hegemoninen asema selittää pitkälle maiden oikeistojen erilaiset linjat. Työntantajien asenteiden merkitystä ei voi korostaa liikaa. Ilman sitä, että Ruotsin työntajat siirtyivät aatteellisesti selvästi uusliberaaliin suuntaan ja strategisesti vastahyökkäykseen 1970-luvulla,⁵⁵ ei voi ymmärtää myöskään ruotsalaisen kokoomuspuolueen politiikan muutosta Bohmanin aikana ja sen jälkeen. Suomessa sen sijaan linjana oli konsensus, eikä sen puitteisiin sopinut repivä uuslibe-

ralistinen tai uuskonservatiivinen hyvinvointivaltiokritiikki.

Valtio ideologisena jakajana

Kun tarkastellaan Suomen ja Ruotsin oikeistopuolueiden aatteellista kehitystä, suunta tuntuu olevan selvä: yleisesti ottaen konservatiivisesta suuntauksesta on kuljettu kohti liberalismia. Tätä puoltaa jo sekin, että kummassakin maassa nuorisojärjestöt ovat omaksuneet 1970-luvulta lähtien varsin tyyli-lypuhtaan liberalismiin ideologiakseen. Kummassakin maassa vanhempi sukupolvi on harrastanut myös konservatismia, mutta sukupolvien logiikan mukaan suunta on selvä: pois kollektivistisesta konservatismista kohti liberalismia.

Kuitenkin konservatismillakin on sijansa puolueissa, ja konservatismi ja liberalismi on monessa tapauksessa elänyt jonkinlaisia rauhanomaista ja tiedostamatonta rinnakkaiseloa. Tosin esimerkiksi Suomen kokoomuksen nuorten keskuudessa ollaan oltu hyvinkin tiedostavia oman ideologian periaatteista, eikä heiltä ole jäänyt huomaamatta oman puolueen konservatiivisuus. Mutta yleisesti ottaen suurilta joukoilta on saattanut jäädä huomaamatta puolueen aatteellinen kaksinaisuus.

Esimerkiksi Suomen kokoomuksen perhepolitiikassa monelle lienee ollut se ja sama, onko perhepoliittisten satsausten lisäämistä perusteltu väestöpolitiikalla vai yksilön valinnanmahdollisuuksien lisäämisellä. Useimmat lienevät valmiita allekirjoittamaan kummankin argumentin perheiden tukemiseksi. Taustalla on kuitenkin ollut myös – ja jotkut voisivat väittää, että ennen kaikkea – saada kannatusta lapsiperheiden ja nuorten keskuudesta. Samoin Ruotsissakaan uuskonservatiivisten ja uusliberalististen argumenttien kesken ei ole tehty suurta eroa. Tärkeintä on ollut, että sosiaalidemokraattiselle holhoukselle ja moraalittomuudelle on luettu madonluvat.

Valtio tuntuu olevan se ratkaiseva tekijä, joka erottaa Suomen ja Ruotsin oikeistot toisistaan. Merkittävä selittävä tälle löytyy maiden erilaisesta hegemonisesta perinteestä. Suomessa porvariston tavoitteet on otettu huomioon talouspolitiikkaa muotoiltaes-

sa paremmin kuin Ruotsissa. Suomen koko toisen maailmansodan jälkeistä talouspolitiikkaa on hallinnut ns. kilpailukykyprojekti. Sitä ei keksitty vasta 1970-luvun öljykriisin yhteydessä, vaikka jotkut tutkijat ovatkin näin ounastelleet.⁵⁶ Suomessa oikeiston hegemoninen vastustaja onkin ollut Kekkonen, kommunismi ja Neuvostoliitto. Tässä taistelussa talous- ja sosiaalipolitiikalla ei ole ollut keskeistä asemaa; ei silloin kun on vastustettu Kekosta, eikä silloin kun hänen valta-asemaansa ja ulkopoliittiseen linjaansa on yritetty sopeuttaa.

Perinteisesti Suomea ja Ruotsia on pidetty kulttuurisesti samanlaisina maina. Kummankin maan kulttuurin on sanottu suhtautuvan myönteisesti valtioon ja julkiseen valtaan. Tässä suhteessa on yllättävää ruotsalaisen oikeiston valtion vastaisuus. Sosiaalidemokraattinen hegemonia selittää varmaankin suuren osan siitä, mutta samalla herää kysymys, ovatko Suomen ja Ruotsin kulttuurit sittenkään aivan niin samanlaisia kuin usein oletetaan.

Kysymykseen ei kenties pysty vastaamaan tyhjentävästi, mutta yksi osaselittäjä jo edellä esitettyjen lisäksi saattaa löytyä maiden erilaisesta historiallisesta taustasta, mitä tulee kansakunnan muodostamiseen. Suomessa kansakuntaa on rakennettu aktiivisesti ja alhaalta ylöspäin. Snellmanilainen ajattelu on läpitunkenut suomalaisen kulttuurin. Siinä valtio ei ole kenenkään

51. Ks. Smolander (2000) 119–120, 184–200.

52. Gunnar Heckscher (1979) *Större utrymme för invididen*, Stockholm: Moderata Samlingspartiet Informationsavdelningen, 1979.

53. Ks. Smolander (2000) 200–203.

54. Ks. Pekka Kosonen (1998) *Pohjoismaiset mallit murreksessa*, Tampere: Vastapaino, 91–92. Kosonen puhuu Suomen yhteydessä hegemonisesta porvarillisesta toimintatavasta, joka on hallinnut suomalaista hyvinvointivaltiota. Tämä tarkoittaa kuitenkin enemmän itsestäänselvänä otettua ajatus- ja toimintatapaa kuin päämäärähakuista strategiaa. Eikä se tarkoita poliittista hegemonia, sillä hyvinvointivaltion kasvukaudella Suomea hallitsi pääasiassa punamulta.

55. Työnantajien poliittisesta vaikutamisesta 1970-luvulla ks. Bo Stråth (1998) *Mellan två fonder. LO och den svenska modellen*, Uddevalla: Atlas, 207–242.

56. Kosonen (1998) 123; vrt. Jari Heinonen (1990) *Pienviljelijäprojektista sosiaalivaltioon. Näkökulma suomalaisen sosiaalipolitiikan syntyyn, kehitykseen ja murreksiin 1800-luvulta nykypäivään*, Tampere: Acta Universitatis Tamperensis A: 302, 238–239.

vihollinen, vaan pikemminkin kansallisen kulttuurin ja olemassaolon perusta. Tätä ajatusta on voimistanut muun muassa talvisota, joka osoitti kaikille, jollei se ollut jo ennestään selvää, että Suomen itsenäisyys ja olemassaolo eivät olleet itsestäänselvyksiä. Tämä saattaisi olla yksi syy, miksi Suomen oikeistossa valtioon ei ole suhtauduttu yhtä karsaasti kuin Ruotsissa, jossa valtiolla ei ole ollut samanlaista kansalliseen turvallisuuteen liittyntä tehtävää useaan sataan vuoteen.

Kokemus pienen maan olemisen ehdoista, on ollut siten Suomessa erilainen kuin Ruotsissa, joka oli pitkään eurooppalainen suurvalta, ja sen jälkeen siitä tuli vielä mo-

raallinen suurvalta. Suomalaiseen maailmankuvaan kuuluu voimakkaammin ajatus eloonjäämisestä ja sen välttämättömyydestä; sen takia kjelléniläinen pienvaltionationalismi sopii mainiosti suomalaiseen ajatteluun, tai ainakin paremmin kuin Ruotsiin.

Kun siis pistetään yhteen edellä mainitut kaksi tekijää, eli sosiaalidemokraattien hegemoninen asema Ruotsissa ja suomalainen naturalistinen kuva pienvaltioiden asemasta, saadaan jo varsin kattava selitys sille, miksi suomalaisen ja ruotsalaisen oikeistojen käsitykset valtiosta ja sen hyvydestä eroavat niin fundamentaalisesti toisistaan. Kyse on siis viime kädessä erilaisesta historiallisesta kokemusmaailmasta.

ENNEN JANYT

Historian tietosanomat

www.ennenjanyt.net

OSSI VIITA

Hannes Kolehmaisen sankaruus porvarillisessa Suomessa

Filosofian maisteri Ossi Viita väitteli Jyväskylän yliopiston liikunta- ja terveystieteiden tiedekunnassa 6.9.2003. Hän käsittelee liikuntasosiologisessa väitöskirjassaan *Hymyilevä Hannes – Työläisurheilija Hannes Kolehmaisen sankaruus porvarillisessa Suomessa olympiavoittajan asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa 1920- ja 1930-luvulla*. Kirjoitus perustuu väitöstilaisuuden lectio precursoriaan.

■ Ensin työläis- ja porvariseurat sekä myöhemmin Työväen Urheiluliitto ja Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto kävivät kamppailua menestyvästä urheilijasta, Hannes Kolehmaisesta. Molemmat tahot halusivat hyödyntää Kolehmaista ja tehdä juoksijasankarista omien tavoitteidensa mukaisen esikuvallisen sankarin.

Hannes Kolehmainen edusti veljensä Tatum ja Viljamin kanssa muiden lupaavien kuopiolaisten työläisurheilijoiden tavoin porvarillista urheiluseuraa Reipasta.¹ Tuolloin Kolehmaiset olivat enemmän kiinnostuneita kilpaurheilusta kuin yhteiskunnallista kysymyksistä.

Vuoden 1907 aikana Kuopiossa kuohui. Ensimmäiset eduskuntavaalit antoivat lisää itsetuntoa työväestölle. Suomen sosialide-

mokraattinen puolue sai kaupungissa lähes 46 prosenttia äänistä. Työläisten usko omiin voimiin lisääntyi, kun paikallisen sahan lakko päättyi voitokkaasti kesäkuussa 1907. Aika oli otollinen SDP:n Nuorisoliiton Kuopion osaston perustamiseen. Toimintaan liitettiin urheilu, kun osaston yhteyteen perustettiin Viljam Kolehmaisen ehdotuksesta urheiluseura Kuopion Riento. Kolehmaisen veljekset alkoivat toimia SDP:n Nuorisoliitossa ja Riennossa.²

Kuopiossa vallinneen työttömyyden vuoksi ensin Tatu ja sitten Viljam ja Hannes Kolehmainen muuttivat Helsinkiin. Sosialidemokratian syvimmin omaksunut Viljam liittyi Helsingin Työväenyhdistyksen seuran Jyryn jäseneksi. Tatu oli perustamassa porvarillista ja kilpaurheiluun keskittyntä Helsingin Kisa-Veikkoja. Hannes liittyi Kisa-Veikkoihin samana päivänä, kun hän viiden viikon työttömyyden jälkeen sai työtä muurarina. Kisa-Veikot osti hänet seuran riveihin työpaikalla.³

Hannes Kolehmainen edusti runsaat kaksi vuotta Helsingin Kisa-Veikkoja. Hän kir-

1. Ks. esim. *Suomen Urheilulehti* (SU) 1907 n:o 7; Ilkka Nummela (1989) *Kuopion historia III. Kunnallisbalanin uudistamisesta sen demokratisointiin 1875–1918*, Jyväskylä, 479–480.

2. Nummela (1989) 361; *Savon Työmies* (ST) 6.6., 7.9. ja 12.9.1907; Tero Tuomisto (1982) *Aikain myrskysää... Kuopion sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen historia I*, Iisalmi, 118; Yrjö Hyvärinen (1927) *Kun Riennon perustamista puuhailtiin. Kuopion Riento R.Y. 20 vuotta 1907–1927*, Kuopio, 7.

3. Kuopion seurakuntayhtymän arkisto, sisään- ja ulosmuuttaneet vuonna 1908, 1910; *Työväen Urheilulehden* (TU) joulunumero 1917; Juhon Halme (1914) *Helsingin Kisa-Veikkojen viisivuotiskertomus 1909–1914*, toimittanut Einar Ståhl, Helsinki, 8; Suomen Urheiluarkisto (SUA), Helsingin Kisa-Veikot, jäsenkortit vuodelta 1909; Boströmin (H. Kolehmaisen tyttären) kok. Hannes Kolehmaisen työtodistus 11.5.1910.

joitautui Jyryn jäseneksi 1. tammikuuta 1912. Porvarillisesta Kisa-Veikoista ei tähtiurheilija päässyt eroamaan ilman seuraamuksia. Kun Hannes Kolehmainen lähti seurasta, hänet irtisanottiin työpaikastaan. Vaikeassa työttömyystilanteessa hän ei löytänyt uutta työpaikkaa. Toisaalta siihen ei ollut välttämätöntä tarvetta, sillä Viljam rahoitti Hanneksen ja Tatun harjoittelua Amerikan ja Euroopan ammattilaiskilpailuista voittamallaan palkkiorahoilla.⁴

Rahojen turvin ja juoksijalahjojensa ansiosta Kolehmaiset olivat riippumattomia suomalaisesta urheilujohdosta. Heidät ja muut työläisurheilijat tarvittiin kuitenkin olympialaisiin Suomen menestyksen varmistamiseksi. Hannes ja Tatu osallistuivat Tukholman olympialaisiin, vaikka kesällä 1911 Viljam oli väläytellyt myös sellaista mahdollisuutta, että veljeksetkin voisivat siirtyä ammattilaisjuoksijoiksi.⁵ Ammattilaisuus jäi toteutumatta, koska Kolehmaiset uskoivat vahvasti menestykseensä Tukholmassa.

Hannes Kolehmaisen Tukholman voittoja juhlivat Suomessa niin työväestö kuin porvaristo. Kamppailtiin siitä, kumpi pääsisi hyödyntämään kolminkertaista olympiavoittajaa. Kolehmaisten vanha seuratoveri Kuopion Riennosta, nimimerkki Filippus eli Jussi Railo kirjoitti Työmieheen Kolehmaisen voiton merkityksestä:

”Työväenliikkeen avulla saadaan lyhyemmät työpäivät, paremmat palkat ja paremmat asunto-olot työläisnuorisolle. Tästä merkityksestä mielestämme Kolehmaisen voittokulkua on pidettävä arvossa kehotuksena työläisnuorisolle ruumiillisten ponnistusten ohella ponnistelemaan myös työväenliikkeen luokkataistelurintamassa.”⁶

Porvarillisen Suomen sankariksi

Työväestölle Kolehmainen oli 'kärsvän köyhälistön poika'. Tämä käsitys jäi vähemmistöön, kun *Helsingin Sanomien*, *Suomen Urheilulehden* ja eri porvarillisten maakuntalehtien välityksellä kuva helsinkiläisestä muurarista ja Jyryn työläisurheilijasta vaihtui maaseudulla karjan mukana juoksevaan paimenpoikaan. Pyrkimyksenä oli tehdä paimenpojasta koko Suomea yhdistävä sankari. Samalla kisoissa mukana olleet urhei-

lijat ja urheiluvaikuttajat kuten Lauri Pihkala ja Kaarlo Soinio ylikorostivat lehtikirjoituksissaan urheilun asemaa suhteessa muuhun kulttuurielämään väittämällä Tukholman kisamenestyksen vieneen Suomen koko maailman tietoisuuteen.⁷

Hannes Kolehmaisen tehokas hyödyntäminen Venäjän sorron alla kamppailevan Suomen esikuvana ei onnistunut. Sankari ei palannut kisoista takaisin. Hän jopa kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle tarjottua vahtimestarin paikkaa ja lähti olympialaisista Yhdysvaltoihin.⁸

Vuonna 1914 Hannes Kolehmainen vieraili Suomessa ja nosti hetkellisesti kansallistunnetta. Yhteydet säilyivät sekä amerikkansuomalaisiin että suomalaisiin työläisurheiluseuroihin. Aatteen paloakin löytyi. Vuonna 1916 hän totesi amerikkalaislehtimiehille olevansa sosialisti ja olleensa sosialistipuolueen jäsen Suomessa kolme vuotta.⁹

Menestyväenä urheilijana Hannes Kolehmainen vedettiin varsin voimakkaasti mukaan 1900-luvun alun ja vuoden 1918 sisällissodan jälkeiseen eriarvoiseen suomalaiseen yhteiskuntaan. Yli puoli vuotta ennen vuoden 1920 Antwerpenin olympialaisia alkoi Työväen Urheiluliiton ja Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton kamppailu Kolehmaisesta. SVUL yritti varmistaa Kolehmaisen osallistumisen kisoihin, ja TUL pyrki vastaavasti sen estämiseen. Ensinnäkin näytti siltä, että TUL voittaisi kiistan. Hannes Kolehmainen kieltäytyi lähtemästä olympialaisiin, koska Työväen Urheiluliitto ilmoitti boikotoivansa kisoja, joihin tultaisiin valitsemaan vain SVUL:lle mieluisia ja sen määrittelemiä hyvämaineisia Suomen kansalaisia.¹⁰

Viljam Kolehmaisen vaakakupissa kilpaurheilu painoi tällä kertaa enemmän kuin sosialismin aatteet. Hän sai veljensä pyörtämään päätöksensä vakuuttamalla voiton olevan mahdollinen olympiamaratonilla.¹¹ Viljamin valmentajan silmä ei pettänyt.

Suomessa ei suurimmaksi sankariksi ja palkintojen kohteeksi nostettu kisojen parasta suomalaisurheilijaa, kolme kultamitalia ja yhden hopean saavuttanutta Paavo Nurmea. Sankariksi otettiin entinen työläisurheilija, joka hymyi ja oli ulospäin suuntautunut. Maratonin olympiakulta teki Han-

nes Kolehmaisesta nuoren kansakunnan suurimman sankarin, joka saatiin muuttamaan takaisin Suomeen palkitsemalla hänet ensimmäisenä suomalaisena olympiavoittajana kansallislahjalla. Kolehmaiselle ostettiin maatila Piikkiöstä.¹²

Työväen Urheiluliitto tuomitsi Hannes Kolehmaisena osallistumisen Antwerpenin kisoihin Kuopiossa pidetyssä liittokokouksessa.¹³ Välit työväen urheiluliikkeeseen katkesivat. Kolehmainen mukautui porvarillisen Suomen esikuvalliseksi sankariksi.

Nuorison ja raittiuden esikuvana

Muutto Piikkiöstä Helsinkiin urheiluvälinekauppiaksi vuonna 1924 mahdollisti Kolehmaisena aikaisempaa tehokkaamman esikuvallisen hyödyntämisen. Kieltolain aikaan tärkeimmäksi kasvatuskohteeksi nousi raittiuden aate. Sitä ja muita nuorison kasvatukseen liittyviä arvoja Kolehmaisena liittyivät 40 vuoden ajan vuorollaan teologian opiskelija, myöhempi pappi ja kansanedustaja Antti J. Rantamaa, Kolehmaisesta elämäkerran kirjoittanut Toivo T. Kaila sekä lukuisat urheilutoimittajat, erityisesti sanonnan *hymyilevä Hannes* lanseerannut Yrjö Halme, ja värikkäitä urheiluselostuksia laatinut Martti Jukola sekä loppuvaiheessa vielä Pekka Tiilikainen.¹⁴

Nuorison ja raittiusaatteen esikuvana Kolehmainen oli mielellään, vaikka jatkuva esilläolo ja samojen olympiajuoksujen kertaaminen oli varmasti välillä rasittavaa. Se rajoitti perhe-elämää. Kolehmaisesta onkin tiedetty pääasiassa vain hänen uransa huippukohtat. Muista elämänvaiheista yleinen tietämys on vähäistä.

Hannes Kolehmaisena menestys kaksissa olympialaisissa Suomen historian murrosaikoina, siirtyminen työläisurheilijasta porvarillisen Suomen sankariksi, sankarin esikuvallinen hyödyntäminen ja hänen luonteensa soveltuminen esikuvaksi sekä omien tekojen esikuvallisuus pitivät hänen sankaruuttaan elossa vuosikymmeniä.

Maailmankartta-myytti

Sankaruus vahvistui entisestään, kun *Suomen Urheilulehden* toimitus keksi sanonnan ”Hannes Kolehmainen juoksi Suomen nimen

maailmankartalle”. Se on myyttinen sanonta. Tukholman olympialaiset eivät koskettaneet koko maailmaa. Kisoissa menestyneet maat tekivät Suomen tavoin voittajistaan universaaleja sankareita. Suomea oli tehty jo ennen Tukholmaa ”maailmalla” tunnetuksi.

Sanontaa *Suomen Urheilulehti* käytti ensimmäisen kerran 30. lokakuuta 1939, jolloin Suomi oli joutumassa mukaan toiseen maailmansotaan, ja jolloin Ylimääräisen Harjoituksen alkamisesta oli kulunut 20 päivää.¹⁵ Sanonnalla urheiluvaikuttajat loivat yhteyden Tukholman olympialaisten ja talvisodan välille. Niitä molempia yhdisti itäinen suurvalta, jonka sortopyrkimyksiä vastaan oli taisteltu Tukholman olympialaisissa ja joka oli jälleen Suomen vastustajana. Sanonnalla viestitettiin, että Suomi ei ollut yksin. Sitä autettaisiin. Olihan maa juostu urheiluvaikuttajien mukaan maailman tietoisuuteen jo vuonna 1912.

Hannes Kolehmainen oli sopiva sankari. Talvisota vaati kansallisen yhtenäisyyden rakentamista. Kolehmaisena omat kokemuk-

4. Boströmin kok. Hannes Kolehmaisena Jyryn jäsenkirja; *Työmies* 4.1., 9.1. ja 10.1.1912.

5. ST 24.8.1911.

6. *Työmies* 10.7.1912.

7. Jyväskylän maakunta-arkisto, Lauri Pihkalan arkisto, Puheet, esitelmät ja radiohaastattelut, Pihkalan puhe amerikansuomalaisille; *Työmies* 10.7.1912; *Helsingin Sanomat* 11.7.1912; *Savo* 25.7.1912; SU 25.7.1912; Harri Salimäki (2000) *Isänmaan ja urheilu-uskon mies. Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esiteltäjänä*. Bibliotheca Historica 62. SKS, Helsinki, 186–187.

8. SUA Anni Collanin lehtileikekok. Kenttäurheilu III, 30.8.1912.

9. SU 20.5.1914; Hannu Itkonen (1987) *Kuopion Riento 1907–1987, 80 vuotta työläisurheilutoimintaa*, Kuopio, 3–4; SU 31.12.1914; Ossi Viita (1997) *Suden betkiä. Amerikansuomalainen olympiavoittaja Ville Ritola*, Siirtolaisuusinstituutin Pohjanmaan aluekeskuksen julkaisu n:o 1, Vammala, 58; SUA Juoksija-lehden kok. Viljam Kolehmaisena lehtileikkeet; Stephen L. Harris (2002) *Hannes the Mighty and the National Guard*, Journal of Olympic History, 2/May, 12–14.

10. TU 30.4.1920.

11. SUA Juoksija-lehden kok. Viljam Kolehmaisena lehtileikkeet; Viita (1997), 62–65.

12. Turun maakunta-arkisto, Piikkiön tuomiokunta, ilmoitusasiainptk. 12.9.1924 § 35, liitteenä kauppakirja.

13. SUA TUL:n liittokokouksen ptk. 19.8.1921.

14. Ks. esim. *Poikien Urheilulehti* n:o 10 joulukuun 1923; SU 16.11.1926; Toivo T. Kaila (1926) *Hannes Kolehmainen, Suomalaisen suurjuoksijan elämä ja urheiluvaikutukset*, Porvoo, ks. esipuhe ja 39, 99–100; Martti Jukola (1928) *Olympialaispoikia. Suur-urheilujaimme kehitystarinoita*, Porvoo, 198–202.

15. SU 30.10.1939.

set kahden kilpailevan urheilujärjestön välimaastossa olivat pitkät ja traumaattiset. Hän oli jo 1920-luvulta alkaen pyrkinyt madaltamaan raja-aitoja ja lisäämään vastakkaisissa järjestöissä olevien urheilijoiden kanssakäymistä. Kolehmaisesta alkoikin tulla oman käytännön työnsä ja maailmankartta-myytin avulla vähitellen yhteiskuntaluokat ylittävä ja yhdistävä sankari.

Maailmankartta-myytillä on vahvistettu varsinkin heikkoina menestyskausina suomalaisten uskoa huippu-urheiluun. Kun sanontaan liitetään Kolehmaisesta olemukseen keskeisesti kuulunut luonnehdinta 'hymyilevä Hannes', niin näistä kahdesta sanonnasta Hannes Kolehmainen muistetaan tänäkin päivänä.

Urheilusankarin hyödyntäminen

Hannes Kolehmaisesta urheilu-uran tutkiminen antaa viitteitä, miten suomalaisessa urheiluelämässä toimitettiin käytännössä idealististen juhlapuheiden ja myyttisten rakennelmien suojissa. Niiden takaa paljastuu varsin karu todellisuus, johon sisältyy pyrkimys urheilusankarin omimiseen. Sankarin elämää ohjattiin ja hänestä tehtiin esikuva, jota hyödynnettiin urheiluvaikuttajien määrittelemien tavoitteiden saavuttamiseksi.

Julkisuudessa korostettiin erityisesti 1920-luvun huippu-urheilijoidemme amatööriyttä. Kansainvälisen käytännön mukaisesti ei amatöörisäännöistä kuitenkaan välitetty. Olympiakisoihin valmistautuville urheilijoille luotiin tekaistuja työpaikkoja. Työnantaja maksoi palkan nimikkeellä sponsorirahaa tekemättömästä työstä.¹⁶

Olympiamenestysten jälkeen Suomen Voimistelu- ja Urheiluliiton toimihenkilöt kauppasivat suomalaisia huippu-urheilijoita kilpailemaan Eurooppaan. Suurkaupunkien urheilusta innostuneet suomalaislähetystöjen virkailijat toimivat välittäjinä, ikään kuin managereina. He neuvottelivat kilpailuja järjestävien seurojen kanssa rahapalkkioista. Urheilusankarit, Paavo Nurmi mukaan lukien, eivät aina olleet edes halukkaita lähtemään raskaille kilpailumatkoille.¹⁷

Väitöskirja yksittäisestä suomalaisesta huippu-urheilijasta kasvattaa ymmärtämystä siitä, miten huippu-urheilu on päätyntä

suomalaisessa yhteiskunnassa niin keskeiseen asemaan. Kolehmaisesta yhteiskunnallista vaikutusta on paljon vaikeampaa arvioida kuin esimerkiksi aikakauden keskeisten suomalaispoliitikkojen. Hän ei ollut mikään merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja. Hän oli käytännön toimija. Kolehmainen otti vanhojen suomalaisten olympiavoittajien keulakuvana keskeisen roolin Helsingin olympialaisiin innostavissa kiertueissa ympäri Suomea kolmen kesän ajan. Hän pääsi Nurmen varjossa syyttämään stadionin tornin tulimaljaan olympiatulen.¹⁸

Hannes Kolehmainen toimi keskeisessä roolissa Suomen Kultamitalimiehet ry:n puheenjohtajana. Tässä ja muissa luottamustehtävissä hän jatkoi osin jo terveytensä menettäneenä. Kuopiossa syntynyt mutta jo vuodesta 1909 Helsingissä Yhdysvaltain ja Piikkiön vuosia lukuun ottamatta asunut Hannes Kolehmainen kuoli 76-vuotiaana 1966.¹⁹

Urheilu-uransa aikana kilparadoilla Hannes puhui jaloillaan ja tehokkaasti. Hänen kilpailuun ja harjoituksiin onkin tutkimuksessa arvostettu korkealle. Tutkimustyöni aikana yhtenä motiivina on ollut ehkä turhan hurskas ja idealistinen toivonkipinä siitä, että nimenomaan Jyväskylän yliopiston liikunta- ja terveystieteiden tiedekunnassa tällä työllä voisi olla merkitystä. Tutkimus saattaa omalta osaltaan auttaa paremmin tuntemaan suomalaisen huippu-urheilun historiallisia juuria. Tätä kautta avautuu mahdollisuus ymmärtää myös nykypäivän huippu-urheilun yhteiskunnallisia yhteyksiä.

16. SUA SVUL:n arkisto valmentaja Jaakko Mikkolan lähettämät kirjeet, Mikkolan kirje 2.4.1924 amerikkalaiselle toimittajalle Yrjö Sjöblomille; Viita (1997) 142; Kimmo Ikonen (1997) *Turku – suomalaisten huippujuoksijoiden kaupunki*. Teoksessa *Urheilu ja historia*. Toimittanut Vesa Vares. Turun Historiallinen Arkisto 51, Turku, 310.

17. Joensuun maakunta-arkisto, Pariisin pääkonsuliviraston arkisto, kirjeistö, Väinö Kaarnan (SVUL:n sihteeri) 5.7.1921 Kaarlo Brusinille; Brysselin konsulin kirje 22.7.1921 Pariisin konsulille Mauno Nordbergille.

18. Boströmin kok. valokuva Oulusta 21.6.1951; yleisohjelma eri puolilla maata pidettäviin olympiapropropagandakilpailuihin, Helsinki 1952; Markku Siukonen (1984) *Poimintoja olympiahistorian lehdiltä*. Teoksessa *Urheilutieto 6 / olympiaurheilu 4*. Toimittaneet Markku Siukonen ja Helge Nygrén, Jyväskylä, 29.

19. Boströmin kok. virkatodistus; *Ilta Sanomat* 12.1.1966.

ten tutkijoiden artikkelien huonosta laadunvalvonnasta. Se on ihan totta ... Persialaisen aatelismies Manin kolmannella vuosisadalla kehittämä kristillisiä ja persialaisia vaikutteita sisältänyt uskonto on suomenkielellä manikealaisuus – ei manikeanismi. Syy kömmähdykseen on tietysti Yhdysvaltojen, englanniksi se on ”Manichaenism”. On siitä teologinkoulutuksesta sentään jotakin hyötyä.

JOHAN BÄCKMAN

Jokainen valtio on paha

**Valtiotieteiden maisteri Johan Bäckmanin mukaan Ulkopoliittinen instituutti ja sen tutkija Henrikki Heikka ovat joutuneet kohtuutoman hyökkäilyn kohteiksi. Heikalla varmasti on oma missionsa, mutta niin on kaikilla muillakin tutkijoilla, Bäckman toteaa. Bäckmanin mielestä roistovaltioista puhues-
sa kannattaa muistaa, että jokainen valtio on perimmäiseltä luonteeltaan roisto.**

■ Ulkopoliittisen instituutin tutkijan Henrikki Heikan retoriikka on nostattanut *Historiallisen Aikakauskirjan* vastaiskuun. Jussi Pakkasvirta ja Heikki Patomäki syyttivät Heikkaa mm. ideologisesta valikoivuudesta ja huonosta tutkimuksesta. Samalla Ulkopoliittinen instituutti sai huutia laitokse-
na, jonka tutkimustoiminta ”ei täytä normaaleja akateemisia kriteerejä”. Taustana on se, että Heikka on poikkeuksellisen voimakkaasti puolustanut Yhdysvaltain ulkopoliittikkaa.

Mielestäni on kohtuutonta syyttää yksin Heikkaa, onhan hän vain tullut tiivistäneeksi suomalaisessa ilmapiirissä ja mediassa muutoinkin ilmenevät tendenssit. Tähän ilmapiiriin Ulkopoliittisella instituutilla on olematon vaikutus. Heikan retoriikka on

vain pisara valtameressä; onhan ”kolmannen maailmansodan” informaatiokamppailu läsnä joka ilta olohuoneissamme.

Pakkasvirta ja Patomäki yrittävät jyrätä Heikan niillä samoilla metodeilla, joista he moittivat Heikkaa. Jyrkät kielikuvat, valikoivuus, väärät historian tulkinnot ja analogiat ovat argumentteja, joilla Heikka voisi yhtä hyvin syyttää Patomäkeä ja Pakkasvirtaa. Vaikuttaa myös siltä, että Heikan käsitys pahuudesta yritetään kumota heijastamalla pahuus Heikkaan.

Tuskin on väärin sanoa, että Heikka jokseenkin lapsellisella intomielisyydellä ihannoit Yhdysvaltain ulkopoliittikka vähän samalla tavalla kuin eräät entiset stalinistit ihannoivat Neuvostoliittoa. Mutta onko väärin ihannoida?

Heikalla on jyrkän äärioikeistolainen (ns. oikeistoliberaali) missio, mutta kiinnostavaksi asian tekee se, ettei kysymys ole yksinomaan Heikan missiosta. Kyse on koko maailmaa ravistavasta Yhdysvaltain johtamasta ideologisesta kamppailusta, joka muokkaa myös Suomen poliittista elämää ja tiedonvälitystä. Voi olla, että Heikka on onnistunut kuvaamaan tämä mission sisällön poikkeuksellisen hyvin. Siitä voimme olla hänelle kiitollisia.

Mannerheim-vertauksessaan (Mannerheim = Bush) Heikka vastaavasti nostanut esiin historiallisen analogian, joka voi tiedostamattomastikin yhdistää laajoja Nato-myönteisiä kansalaispiirejä Suomessa. Mielestäni yksikään vertailu ei ole toista huonompi, eikä tutkijoilta tule kieltää mitään vertailuasetelmia. Mitä Patomäki ja Pakkasvirta kertovat Yhdysvalloista, on ollut monien tiedossa jo kauan. Mutta mitä Heikka kertoo suomalaisesta tiedonvälityksestä ja politiikasta, on uutta.

Sitä paitsi jokaisella tutkijalla on oma missionsa, myös Patomäellä ja Pakkasvirralla. Ei yksikään tutkija ole missioista vapaa! Heikan kuvaus Yhdysvaltain toimien oikeutuksesta ei ole yhtään sen virheellisempi kuin Pakkasvirran ja Patomäen arvio Yhdysvalloista ”roistovaltiona”. Yhdysvallat kuitenkin on joutunut raakalaismaisen hyökkäyksen kohteeksi, eivätkä Yhdysvaltain omat toimet historiansa eri aikoina

mitenkään vähennä terrorin vakavuutta. Maailmanhistoriassa on paljon "roistovaltioita", mutta aiheen rajaamisen puitteissa ei aina voi kaikista muistuttaa. Ei Yhdysvaltain politiikkaa tutkivalta voi vaatia sitä, että hän joka välissä muistuttaa Yhdysvaltain rikoksista maailman eri kolkissa.

Valtioiden jaottelu roistoihin ja ei-roistoihin ei tunnu järkevältä, koska jokainen valtio on luonteeltaan paha. Jokainen valtio on jossakin tilanteessa käyttänyt häikäilemättömtä väkivaltaa suhteessa omiin tai muiden maiden kansalaisiin. Sitä paitsi historiallisessa vertailussa Suomi kaikkine erilaisine verisine sotineen ja keskitysleireineen tuskin jäisi suhteutetulla roistovaltio-listalla hännänhuipuksi. Suhteellisesti arvioituna Suomen historia on Euroopan verisimpiä.

Valtiot toimivat ja ovat aina toimineet kansainvälisten suhteiden anarkiassa, joka perustuu omien etujen ajamiseen. On olemassa yleismaailmallisia normeja, mutta tilanteen vaatiessa ne eivät merkitse suurvalloille mitään. Niin kauan kuin on olemassa valtioita, jokainen valtio on perusluonteeltaan roisto, mutta ei ole moraalisesti pitävää leimata jokin valtio suuremmaksi roistoksi vain kokonsa vuoksi.

Yhdysvaltain toimia on kritisoitu kautta maailman, mutta samalla on hyvä muistaa, ettei niissä ole mitään uutta. Yhdysvallat on aina toiminut samoin, samaten muut suurvallat. Eikä ole näkyvissä mitään sellaista kehitystä, joka muuttaisi perinteen.

Pakkasvirta ja Patomäki peräävät Ulkopoliittiselta instituutilta mm. "tieteellistä laadunvalvontaprosessia". On selvää, että UPI:n julkaisutoiminnassa ja joidenkin tutkijoiden julkisessa esiintymisessä on tendenssi. Mutta nykyisen tutkimusrahoituksen maailmassa samankaltaisia tendenssejä löytyy jokaisesta tutkijayhteisöstä, eikä UPI ole mikään poikkeus. Uskoisin peräti, että UPI:ssa on tavallista vähemmän tendenssejä.

On kiinnostavaa, että Patomäki ja Pakkasvirta syyttävät Ulkopoliittisen instituutin johtajaa sensuurista, kun tämä ei suostunut julkaisemaan heidän tekstiään kokonaisuudessaan *Ulkopolitiikka*-lehdessä. Vastaavasti Heikka paheksui aiemmin sitä, että *Histo-*

riallinen Aikakauskirja ei suostunut julkaisemaan hänen vastaustaan kritiikkiin. Söisi, että molemmat lehdet julkaisisivat avoimesti vastineita sen pituisina kuin kirjoittajat itse haluavat. Tämä on kirjattu Journalistin ohjeisiin joita tulee noudattaa (journalismiahan tällainen mielipidekirjoittelu enemmälti on).

Patomäki ja Pakkasvirta moittivat Heikkaa "journalistisuudesta" aivan kuin siinä olisi jotain pahaa. Minun mielestäni onnistuessaan todella hyvin journalisti pystyy tutkijaa paremmin kuvaamaan yhteiskuntaa, vaikka yleensä tutkijat ovat journalisteja analyttisempiä.

Toisin kuin Bäckmanin puheenvuorossa ja Ulkopoliitiikka-lehdessä 4/2002 Henriikki Heikan artikkelin yhteydessä on esitetty, Historiallinen Aikakauskirja ei ole koskaan kieltäytynyt julkaisemasta eikä vaatinut lyhentämään yhtään Heikan kirjoitusta. (Toim. huom.)

KATJA HUUMO

Vielä historian vuohista ja lampaista

Katja Huumon kirjoittama arvostelu Juhani Myllyn teoksesta *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa* julkaistiin Historiallisessa Aikakauskirjassa 4/2002. Huumo vastaa Myllylle, joka kommentoi arvostelua edellisessä numerossa (Haik 2/2003 s. 344).

■ Ymmärsin kyllä jo itse kirjaa lukiessani, että Mylly ei väitä 1800-luvun historiantutkimuksen olleen politiikasta vapaata; kertoohan tämän jo kirjan nimikin. Halusin sen sijaan korostaa etenkin kirjan ensimmäisessä luvussa ilmenevää ajatusta siitä, että on ylipäätään olemassa sellainen asia kuin tiedeyhteisön määrittelemä tiede/tieteellisyys ja (sitä seuraava?) "todenmukaisen tiedon mahdollisuus", joka jollain tapaa eroaa po-

litiikan ja yhteiskunnallisten olojen läpäisemästä tieteestä. Tämä huolimatta siitä, että tällaista ns. tieteensisaisten näkökantojen määrittämää historiankirjoitusta ei Suomessa 1800-luvulla ollut, eikä Mylly sellaista väitäkään olleen.

Kirjoittajan tarkennuksista huolimatta olen yhä – nyt johdantoluvun uudelleen lukeneena – jaon olemassaolosta samaa mieltä kuin alkuperäisessä arvostelussani. Mylly toteaa kirjassaan, että

”historian poliittisuus on kytköksissä yleisempiin valtiollisiin ja yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin, jotka heijastuvat myös historian tutkimuksen sisälle. Tämä ei mitätöi alan tiedepohjaisuutta ja todenmukaisen tiedon mahdollisuutta, mutta on pään pensaaseen työntämistä yrittää kuvitella, että historian tutkimus – ja vielä vähemmän muut menneenkuvaukset – on ikään kuin pahalta maailmalta suojattu tieteen saareke ... Historiantutkimuksen (–) voi ymmärtää menneenkuvausten erikoistapauksena ja historiankirjoituksen osana, joka tuottaa menneestä todellisuudesta kertovia tiedepohjaisia esityksiä eli tutki-

muksia. Näihin liittyy siis yleisen historiatiedon intressin lisäksi myös erityinen tiedeintressi, jota tiedeyhteisö ylläpitää. Näin esitettyä tämän tutkimuksen ... keskeinen näyttämö ei ole tieteensisainen vaan nimenomaan *historiankirjoitus poliittisessa kontekstissaan*. Toiseksi, keskeinen teema on *historiankirjoituksen poliittisuus*, ei historiankirjoitus sinänsä.” (s. 20–22, kursivoinnit Myllyn)

Olisin tietenkin heikoilla jäillä, jos ryhtyisin väittämään kirjoittajaa vastaan, mitä hän on tekstillään tarkoittanut tai minkälainen on hänen tiedekäsityksensä. Jokainen voi myös ymmärtää yllä olevat lainaukset eri tavoin, mutta mielestäni niissä näkyy arvostelussani (ehkä kokonaisuutta ajatellen suhteessa liikaa) painottamani periaatteellinen jako tutkimuksen poliittisuuteen ja toisaalta tiedeyhteisön määrittelemään tieteellisyyteen.

Yleisemmin voisi todeta, että tieteen ja politiikan lukuisat yhtymäkohdat ovat aihepiiri, jota olisi tähdellistä pohtia nykyistä enemmän niin ihmis- kuin luonnontieteiden osalta.

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävain Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

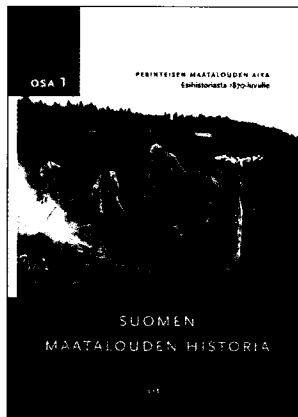
Nimi .....
 Lähiosoite .....
 Postitoimipaikka .....
 Muita tietoja lehdellemme .....

**Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen**

**Heureka
 PL 166
 01301 Vantaa**

Lähetäjä maksaa normaalin postimaksun.

VIIHDY HYVÄSSÄ SEURASSA

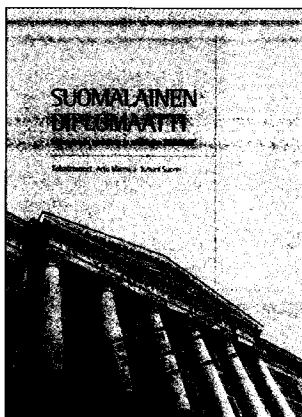

SUOMEN MAATALOUDEN HISTORIA 1-3

*Perinteisen maatalouden aika
esihistoriasta 1870-luvulle*

Toimittaneet Viljo Rasila –
Eino Jutikkala – Anneli Mäkelä-
Alitalo

Suurteoksen ensimmäinen
osa ilmestynyt.
Myydään ainoastaan sarjana.
Koko sarjan hinta **237,-**

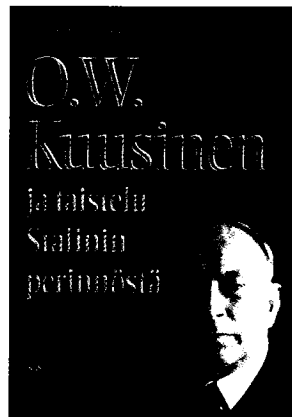

SUOMALAINEN DIPLOMAATTI

*Muotokuvia muistista ja
arkistojen kätköistä*

Toimittaneet Arto Mansala –
Juhani Suomi

23 edesmenneen
suomalaisdiplomaatin
pienoiselämäkerrat kuvastavat
suomalaisten diplomaattien taus-
tojen moninaisuutta, uusimman
historiamme vaiheita sekä
ulkoasiainhallinnon syntyvaiheita ja
eri toimialoja. **40,-**

O. W. KUUSINEN JA TAISTELU STALININ PERINNÖSTÄ

Toimittanut Timo
Vihavainen

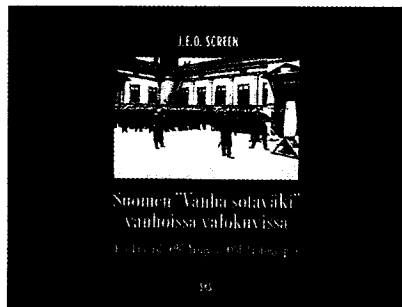
Kokoelman artikkelit
hahmottavat kuvaa
supervallan johtoportasta,
kommunistisen puolueen
valtataistelusta sekä
ympäristössään
uudistuspolitiikoksi
leimautuneesta Kuusisesta.
27,-

John Screen

SUOMEN 'VANHA SOTAVÄKI' VANHOISSA VALOKUVISSA

The 'Old Army' in Old Photographs
Suomentanut Pentti Luntinen

Englanniksi ja suomeksi julkaistavan kuvateoksen runsaat
200 upeaa valokuvaa esittelevät "vanhan sotaväen"
(1881-1901) sotilaiden ja upseerien elämää vapaa-aikana
ja palveluksessa, kasarmeissa, harjoituksissa sekä
paraateissa. **43,-**

Seppo Hentilä

KAKSI SAKSAA JA SUOMI

*Saksan-kysymys Suomen
puolueettomuuspolitiikan haasteena*

Teos tarkastelee kylmän sodan aikaa, jolloin hyvien
suhteiden ylläpitäminen jaettuun Saksaan oli kuin
tanssimista nuoralla, jonka kumpikin pää tuntui
olevan Moskovassa. **32,-**

Kari Tarkiainen

JANUKSEN KAHDET KASVOT

Esseitä arkistoista ja historiasta

Valtionarkistonhoitaja Kari Tarkiaisen vuosien aikana
syntyneet, usein alkuaan ruotsiksi julkaistut esseet
käsittelevät arkistoja sekä niiden rikasta sisältöä –
historiaa, kulttuuriperintöä ja myös vilkaisuja
tulevaan. **25,-**

ARKINEN KUMOUS

Suomalaisen 60-luvun toinen kuva

Toimittaneet Matti Peltonen –
Vesa Kurkela – Visa Heinonen

Artikkelikokoelma tarkastelee arjen näkökulmasta 1960-luvun tapa- ja nuorisokulttuurin muutosta, tietotekniikan ensiaskeleita sekä runouden ja kuvataiteen uusia virtauksia. **33,-**

Anu Koivunen

PERFORMATIVE HISTORIES, FOUNDATIONAL FICTIONS

Gender and Sexuality in Niskavuori films

32,-

Elena Hellberg-Hirn

IMPERIAL IMPRINTS

Post-Soviet St Petersburg

Upea pienoistutkielmien sarja Pietarin kolmesta vuosisadasta. Juhliva kaupunki on saanut teoksessa arvoisensa syntymäpäivälahjan, joka kertoo kriittisesti ja koskettavasti keisarillisen kaupungin loistosta ja varjopuolista. **40,-**

Ulla-Maija Peltonen

MUISTIN PAIKAT

Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta

Sisällissodan aikaiset kirjeet, haastattelut, koululaisten aineet ja muistipiirustukset avaavat aikalaisnäkökulmia kuolemaan ja muistamiseen. **35,-**

Jukka Kortti

MODERNISAATIOMURROKSEN

KAUPALLISET MERKIT

60-luvun suomalainen televisiomainonta

Tutkimuksessa tarkastellaan Suomen sotien jälkeistä modernisaatiota televisiomainonnan tekemisen ja toteutuksen kautta. Sisältää DVD-levyn, jossa noin kaksikymmentä teoksessa analysoitua TV-mainosta. **35,-**

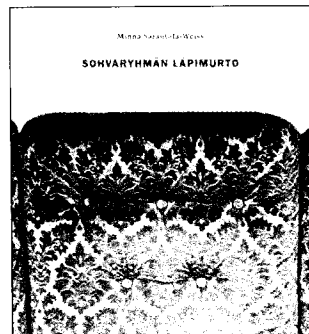
Olavi Simola

LOCH LINNHEN

VANAVESI

Erään suomalaisen valtameripurjehtijan vaiheet 1898–1933

Asiantuntijan kirjoittama kokonaiskuva Lavansaaren hallitsemasta talonpoikaispurjehduksesta 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. **38,-**

Minna Sarantola-Weiss

SOHVARYHMÄN

LÄPIMURTO

Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa

Tutkimus tarkastelee, miten sohvaryhmästä tuli jokaisen olohuoneen keskipiste, kodin edustava keskus, kodikkuuden ja mukavuuden tyssäjä **43,-**

HENRIKIN LIIVINMAAN KRONIKKA

Heinrici Chronicon Livoniae

Toimittaneet ja suomentaneet Raija Sarasti-Wilenius – Maijastina Kahlos

Kronikoitsija Henrik Lättiläinen kuvaa Suomen lähialueiden vuosien 1184–1227 historiaa osin silminnäkijänä, osin kuulemansa perusteella. Kronikka päättyy Saarenmaan valtauksen talvella 1227. **32,-**

SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN
SEURA

KIRJAMYYMÄLÄ

HALLITUSKATU 1, 00170 HELSINKI
AVOINNA MA–TO 11–17, PE 11–16

VERKKOKIRJAKAUPPA

WWW.FINLIT.FI/KIRJAT

TILAUKSET KIRJAMYynti@finlit.fi

PUH. (09) 131 23 216

SIMO KNUUTTILA

Suomen tieteen historian suurkatselmus

Akatemiaprofessori Simo Knuuttila arvioi neliosaisen Suomen tieteen historia -teoksen. Mittava julkaisu on kokonaisuudessaan valaisevaa luettavaa tieteenharjoittajille ja poliittisille päättäjille, mutta monelta osin myös hyödyllinen hakuteos.

■ Tieteellisten seurojen valtuuskunnan aloitteesta syntyi vuonna 1995 hanke laajan kokonaisesityksen laatimiseksi suomalaisen tieteellisen tutkimuksen vaiheista kautta aikojen. Neliosaiseksi suunnitellun teoksen päätoimittajaksi tuli professori Päiviö Tommila ja toimitussihteeriksi dosentti Allan Tiitta. Teokselle asetettiin myös eri alojen edustajista muodostunut neuvottelukunta, jonka puheenjohtajana toimi kansleri Lauri Saxén. Suunnitelma edistyi ripeästi, ja *Suomen tieteen historia* -teoksen osat ilmestyivät seuraavasti: *Humanistisen ja yhteiskuntatieteet* (osa 2) vuonna 2000, *Luonnontieteet, lääketieteet ja tekniset tieteet* (osa 3) vuonna 2000, *Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle* (osa 1) vuonna 2001 sekä *Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien* (osa 4) vuonna 2002. Teoksen kokonaissivumäärä on 2575, laajojen artikkeleiden kirjoittajia on 38 ja lisäksi joukko erityisartikkeleiden laa-

tijoita. Hanketta tukivat taloudellisesti Opetusministeriö sekä säätiöt, joiden nimet on totuttu näkemään tällaisissa yhteyksissä – teoksen esipuheessa niitä tosin kiitetään tukijoina, ”jotka näin saavat nimensä tieteenme historiaan”.¹

Ensimmäisen osan kirjoittajat ja monet neljännen osan kirjoittajista ovat historian tutkijoita; toisen ja kolmannen osan kirjoittajat ovat käsiteltyjen tieteenalan tutkijoita, joilla on ollut kiinnostusta alan historiaa kohtaan. Toisen osan esipuheessa todetaan, ettei tieteenalojen historiaa 1880-luvulta lähtien käsitelleille kirjoittajille ole annettu yksityiskohtaista ”jäsenysmallia”, mutta on toivottu, että artikkeleissa esiteltäisiin ”tärkeitä kehityslinjoja”, selvitetäisiin ”kotimaiset yhteiskunnalliset ja ulkomaiset tiedekontaktit ja niiden merkitys” sekä edelleen, että otettaisiin esiin vain ”huomattavia tutkijoita” ja ”tiedettä eteenpäin vieneitä tutkimustuloksia”. Ohjeet ovat jättäneet kirjoittajille melko vapaat kädet, ja toimittajat ovat nähtävästi paljolti tyytyneet tuloksiin ajatellen niiden vastaavan käytössä olevia voimavaroja.

Tieteenalakohtaiset esitykset tarjoavat monipuolisen ja valaisevan kokonaiskuvan tieteestä Suomessa 1880-luvulta omaan aikaamme saakka. Mukana on erittäin hyvin laadittuja tutkimuspainotteisia artikkeleita, mutta myös vähemmän kunnianhimoisia ja toisten aikaisempiin selvityksiin perustuvia raportteja. Kun artikkelit yleensä yltyvät 1990-luvulle saakka, eräät kirjoittajat ovat

1. *Suomen tieteen historia 1–4*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, toimitussihteerit Allan Tiitta. WSOY 1999–2002 Porvoo-Helsinki-Juva. Yht. 2575 s.

pitäneet hiukan ongelmallisena ratkaista, keitä he mainitsivat oman aikansa ”huomattavina tutkijoina” ja mitä ”tiedettä eteenpäin vieneinä tutkimustuloksina”. Jotkut ovat ajatelleet, että on diplomaattista luettella esimerkiksi kaikki professorit ja esitellä kaikkien alan laitosten toimintaa samaan tapaan kuin yliopistojen vuosiraportteissa; tällaista ratkaisua ei voi pitää erityisen onnistuneena, kun aikaisempaa tutkimusta on kuitenkin pyritty myös arvottamaan. Tarkemmat ohjeet omat ajan kuvaamiselle olisivat myös yhtenäistäneet sitä, miten kirjoittajat arvioivat itse omien töitensä merkittävyyttä ja millaisia uusien väitöskirjojen luetteloja artikkeleihin sisällytetään.

Ensimmäinen osa on melko yhtenäinen ammattihistorioitsijoiden laatima kokonaisuus; muiden osien kohdalla teos on epätasaisempi. Toimittajat ovat tästä tietoisia. Viimeisen osan esipuheessa todetaan, että aikaisempia osia ja myös viimeistä osaa kirjoitettaessa on käynyt ilmi oppihistoriallisen tutkimuksemme aukollisuus ja että ”tulevalla tieteen historialla onkin suuria haasteita edessään”. Joku voisi pitää tätä melko pessimistisenä itsearviona teoksesta. Vaikka katsaukset eri tieteenalojen historiaan osoittavat melkoista vaihtelua sen arvioinnissa, mikä on merkittävää, kokonaisuus on kuitenkin kelvollinen yleisesitys, eikä sitä lukiessa tule ainakaan ensimmäiseksi mieleen ”tuleva tieteen historia”, jos sillä tarkoitetaan jotakin samantapaista.

Yleinen tieteen historia 1880-luvulle saakka

Ensimmäisen osan tarkastelunäkökulma ulottuu keskiajalta 1880-luvulle. Kun 1880-luku on kirjan jäsentelyn kannalta keskeinen vedenjakaja, olisi ollut paikallaan todeta myös esipuheessa, miksi juuri tämä vuosikymmen on saanut tällaisen roolin. Lukija tosin oppii vähitellen huomaamaan, että sitä pidetään nopean ja laaja-alaisen kasvukauden alkuna.

Jussi Nuorteva käsittelee suomalaisten opillisia harrastuksia keskiajalla ja uuden ajan alussa sekä tieteitä Turun Akatemiasa 1600-luvulla. Suomalaisten ulkomaisten

opintojen osalta esitys perustuu kirjoittajan aikaisempiin aihetta koskeviin tutkimuksiin ja tarjoaa niistä erittäin hyvän yleiskuvan. 1500-luvun oppineisuudesta ja eräistä Turun Akatemian opetusaloista on ollut käytettävissä uusia erityistutkimuksia. Artikkeleli on hyvä aloitus teokselle. Logiikan tutkimuksen osalta Jaakko Lounelan väitöskirja *Der Logik im XVII. Jahrbundert in Finnland* (1978) olisi ollut parempi sekundaarilähde kuin Th. Reinin *Filosofins studium vid Åbo universitet* (1908), joka on muutenkin monilta osin vanhentunut. Kun vanhempi suomalaisen opillinen harrastus tarjoaa niukalti aineistoa menestystarinoihin, tällaisissa yhteyksissä voitaisiin useammin viitata yleensä Turun Akatemian logiikan opetukseen eikä vain Thuroniukseen – se ei ollut loistokasta, mutta kansainvälisesti arvioiden kunnollista ja selvästi parasta Ruotsin yliopistoissa. Miksi logiikka menestyi ja sai vahvan aseman juuri Turussa? (Olen käsitellyt hiukan myös logiikan historiaa artikkelissa ’Schweden und Finnland’ teoksessa *Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie des 17. Jahrbunderts*, Band 4, toim. H. Holzhey ja W. Schmidt-Biggemann, Basel 2001.)

Nuorteva esittelee keskiajan yliopistojen tieteiden järjestelmää ja luonnonfilosofiaa Gregorius Reischin *Margarita philosophica* -teoksen pohjalta (1503). Kysymyksessä oli *Pikku jättiläinen* -kirjan tiedeosaa muistuttava populaari yleisesitys. Se on Forsiusta lukuun ottamatta riittävä suomalaisen oppineisuuden kuvauksen taustaksi 1500-luvulla, mutta ei anna kuvaa tieteen historian kannalta tärkeästä tieteellisten peruskäsitteiden problematisoinnista ja matemaattisten fysiikan alkeista 1300-luvulla, jotka vaikuttivat eri tavoin uuden tieteen syntymiseen.

Erkki Urpilainen käsittelee eloisasti tieteitä ja oppineisuutta Suomessa vuosina 1721–1809. Urpilaisen omien tutkimusten jälki näkyy historiatiedettä koskevien jaksosten asiantuntevuudessa. Muilta osin esitys perustuu tutkimuskirjallisuuteen, osittain sadan vuoden takaisiin selvityksiin. Lukija, joka on tottunut kuulemaan tässä yhteydessä kuvauksia varhaisista merkkimiehistä

(Gadd, Kalm, Gadolin, Lexell, Porthan jne.), odottaa arviota myös Anders Chydeniuksesta. Chydeniuksesta mainitaan kuitenkin vain kiinnostus lääketieteeseen. Toisessa osassa (s. 123) on kuva Pentti Virrankosken *Anders Chydenius* -teoksen kannesta, ja kuvatekstissä sanotaan, että kysymys on ”1700-luvun merkittävimpiin kuuluneen taloudellisen ajattelijan ja poliitikon” elämäkerrasta. Miksi Chydeniuksen sivuuttamista 1700-lukua käsittelevässä esityksessä ei ole sen kummemmin perusteltu?

Urpilainen esittää, että 1700-luvun alkupuolen muotifilosofiaksi kohosi wolffilaisuus, jonka periaatteita hän lyhyesti kuvaa. Vaikka doksografinen historiallinen tutkimus suosii tällaista luokittelua, filosofisemmassa filosofian historiassa pidetään luokittelua tärkeämpänä selvittää, miten esimerkiksi ’wolffilaiset’ periaatteet käytännössä vaikuttivat niiden ajatteluun, jotka pitivät itseään wolffilaisina. Samoin voi kysyä ’rämismistä’, johon Nuorteva viittaa artikkelissaan. Luokittelut ovat usein ongelmallisia myös doksografisessa tutkimuksessa. Esimerkiksi Päiviö Tommilan mukaan Gunnar Suolahti sai erityisesti vaikutteita lambrechtalaisesta historiankäsitelmästä (II, 79). Matti Klingen mukaan Suolahden arviot Lambrechtista olivat kuitenkin kriittisiä tai negatiivisia. (Ks. ’Gunnar Suolahti epookkia ja tyyppiä etsimässä’ kirjassa G. Suolahti, *Vuosisatain takaa*, toim. M. Klinge, Helsinki 1993, s. 469.)

Päiviö Tommila kirjoittaa ensimmäisessä osassa tieteen kehityslinjoista 1800-luvun alkupuolella otsikkona ’Kansallisen tiedeyliopiston alku’ ja Markku Heikkilä käsittelee 1800-luvun loppupuolta otsikkona ’Tutkimuksen voimavarojen lisääntyminen’. Kirjoitukset valaisevat yliopiston vähittäistä muuttumista aikaista tutkimuspainotteisemman sivistysyliopistomallin suuntaan ja tiedollisen kulttuurin kasvua uusien virkojen, tieteellisten seurojen, yhteiskuntaa palvelevien tiedelaitosten sekä erilaisten kansallisten sivistyshankkeiden kautta.

Runsaasti kuvitetun teoksen kuvatekstein liittyä paikoitellen ongelmia. Mainitsen muutaman esimerkin ensimmäisestä osasta. Yläneen kirkolle kuuluneen Petrus His-

panuksen logiikan käsikirjoituksen liitteenä oli kuva pons asinorum -kaaviosta, johon kuvatekstissä viitataan sivulla I, 23. Kuva ei kuitenkaan esitä sitä; samoin Hans Holbeinin kuva (I, 85) esittää taivaankappaleita, mutta ei planeettojen järjestelmää. Gaddin luentojen muistiinpanoja esittäväsä kuvassa (I, 205) esiintyy geometrisia kuvioita, joihin viitaten Gaddin sanotaan opettaneen geometrian alkeita. Tosiasiassa muistiinpanot koskevat liikkeen geometrista analyysia. Johan Jacob Nervanderin muotokuva (I, 398) kuuluu Pohjalaiselle valtuuskunnalle eikä Helsingin yliopistolle. Kuvatekstissä Nervanderin sanotaan olleen oululaisen apteekkarin poika, edellisellä sivulla uuskaupunkilaisen apteekkarin poika. Oskar Nylanderin sanotaan maalanneen tunnetun J. V. Snellmanin muotokuvan keväällä 1849 (I, 371). Christina Granrothin pohjalaisista galleriaa koskevassa artikkelissa (*Joukkabainen* 18, 1989) esitetään, että maalaus on todennäköisesti syntynyt 1846 – se tuli Pohjalaisen osakunnan omistukseen 1849.

Tieteenalojen historiaa 1880-luvulta lähtien

Tieteenaloja käsittelevistä artikkeleista näkyy, että suomalainen tutkimus on enimäkseen yltänyt tieteen eturintamaan silloin, kun lahjakkaat ja kansainvälisesti suuntautuneet tutkijat ovat keskittyneet teoreettiseen tai empiiriseen perustutkimukseen ja heidän vaikutuksestaan on syntynyt tutkimusryhmiä, joissa kertynyttä tietoa ja taitoa on voitu kehittää eteenpäin usein useamman tutkijapolven voimin. Esimerkkejä tarjoavat esimerkiksi artikkelit filosofiasta (Ilkka Niiniluoto), kielitieteestä (Fred Karlsson ja Nils Erik Enkvist), psykologiasta (Juhani Ihanus) ja matematiikasta (Olli Lehto). Voimakkaita hahmoja luonnontieteiden alalta ovat esimerkiksi J. A. Palmén ja Fredrik Elfving kasvi- ja eläintieteessä, A. I. Virtanen biokemiassa, Pentti Eskola geologiassa, Robert Tigerstedt lääketieteessä tai Olli Lounasmaa fysiikassa.

Tommila toteaa artikkelissaan ’Historia’, että toisen maailmansodan jälkeen historia menetti hallitsevan asemansa kansallisena identiteettitieteenä, jolloin sen haastajaksi

ja voittajaksikin nousivat yhteiskuntatieteet ja niistä erityisesti sosiologia. Vaikka historia on Suomessa ollut painotetusti kansallinen tiede, se ei ole ollut erossa kansainvälisistä virtauksista. Yhteydet näkyvät esimerkiksi historian piirissä käydyistä teoreettisista metodikeskusteluista, joita Tommila kuvaa jakaen välistä melko poleemisestikin kiitosta ja moitetta. Kun historia ja yhteiskuntatieteet, joita käsittelee Erik Allardt, ovat ymmärrettävästi olleet sitoutuneita suomalaisen yhteiskunnan tutkimukseen, näiden alojen vastaisen kehityksen kannalta olisi eduksi suosia aikaista voimakkaammin myös ei-kansallisten aiheiden tutkimista ja kansallistenkin aiheiden osalta tietoista hakeutumista kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun. Sama melko yleisesti hyväksytty ajatus koskee muitakin ns. kansallisia tieteitä.

Kansallinen suuntautuneisuus lisäsi 1900-luvun alkupuolella innostusta tutkimukseen monilla aloilla, mutta itsenäistyneessä Suomessa se edisti myös nurkkakuntaista näkemystä suomalaisen keskustelun ja suomenkielisten esitysten riittävytydestä tieteen tavoitteeksi, kuten näkyy yhtenä säikeenä artikkeleissa teologiasta (Markku Heikkilä), historiasta (Päiviö Tommila), kirjallisuudentutkimuksesta (Liisi Huhtala ja Hannu Riikonen) kulttuuritutkimuksesta (Ilkka Herlin) sekä taiteentutkimuksesta (Aimo Reitala). Urpo Kankaan ja Allan Tiitan artikkelista 'Oikeustieteet' saa käsityksen, ettei Suomessa 1900-luvun alkupuolella ollut Rafael Erichiä lukuun ottamatta ollenkaan kansainvälisesti mainittavia oikeustieteilijöitä; Erkki Pihkala esittää yhtä synkän kuvan taloustieteistä. Syynä tähän olivat kuitenkin ehkä muut seikat kuin nationalismi. Matematiikan ja luonnontieteiden alueella vuosisadan alkupuoli näyttää 20-luvun aineellisesta niukkuudesta huolimatta sen sijaan melko dynaamiselta ja kansainvälisiä yhteyksiä hakevalta. Tosin kemiasta kirjoittaneen Pekka Pyykön mukaan kemian perustutkimus ei ensimmäisen maailmansodan jälkeen ole koskaan kohonnut sotaä edeltävälle tasolle. Sotien välisenä aikana maantiede oli kansainvälisestikin menestyvä tieteenala, jossa tieteellisiin tavoitteisiin liittyi

isänmaallisia pyrkimyksiä ja myös haaveiluja Suur-Suomesta, kuten Allan Tiitta toteaa. Geologiasta kirjoittaneen Ilmari Haapalan mukaan *Bulletin de la Commission géologique de Finlande* oli samaan aikaan yksi alan arvostetuimmista tieteellisistä sarjoista.

Eräissä artikkeleissa on arvioitu hiukan enemmän kuin toisissa paitsi hyvien saavutusten taustaa myös taantumia ja niiden syitä. Tämä olisi ollut kiinnostava yleinen lisänäkökulma. Jotkut kirjoittajat ovat pohdineet valaisevasti oman alansa nykytilaa ja sen vahvuuksia ja heikkouksia, esimerkiksi Pyykkö ja Allardt sekä fysikaalisten tieteiden osalta Tapio Markkanen ja biologisten tieteiden osalta Kari Lagerstetz. Neljännen osan loppukatsauksessa Ilkka Niiniluoto kommentoi myös tätä teemaa.

Esitän vielä muutamia yleisiä huomioita tieteenalakohtaisista luvuista. Oikeustiedettä käsittelevä esitys on pääosiltaan lyhennelmä Urpo Kankaan toimittamasta teoksesta *Oikeustiede Suomen yliopistoissa 1900–2000*. Tekijöitä on siten oikeastaan 19; ratkaisusta seuraa paljonlaisesti toistoa ja epätasaisuutta. Eeva Tapion artikkelissa 'Maa-talous- ja elintarviketieteet' eri alojen uudempien vaiheiden kuvaus perustuu alan edustajien toimittamiin aineistoihin, jotka paikoitellen muistuttavat laitosesittelyjä. Erkki Pihkalan artikkeli 'Taloustieteet' sisältää melko laajan esityksen yleisistä kansantaloudellisista aiheista 40-luvulta 80-luvulle, mutta ei juurikaan suomalaisen kansantaloudellisen tutkimuksen esittelyä tältä ja myöhemmältä ajalta. Liiketaloustieteiden osalta Pihkala esittelee myös tutkijoita 70-luvulle saakka. Taiteentutkimusta koskevissa artikkeleissa kiintyy huomio sivumääriin: kirjallisuudentutkimus 28, taidehistoria 28, musiikkitiede (Eero Tarasti) 19, teatterintutkimus (Pirkko Koski) 15 ja estetiikka (Arto Haapala) 5. Estetiikan opetusta on Helsingin yliopistossa kuitenkin ollut vuodesta 1854; teatterintutkimuksen ensimmäinen virka perustettiin vasta 1970-luvulla.

Reitalan taidehistoriaa koskevasta artikkelista jää mieleen jyrkkä tuomio akateemikko Onni Okkosen toiminnasta tutkijana ja opettajana. Okkosen aika edustaa Reitalan mielestä taidehistorian tieteellistä aal-

lonpohjaa Suomessa. Reitalan artikkeli pitää hyvin yllä lukijan mielenkiintoa. Herlinin artikkelissa kulttuurintutkimuksesta on myös vauhtia, paikoitellen liikaakin. Kun tieteellisen esityksen perustavoitteisiin kuuluu esittää paikkansa pitäviä väitteitä, voi kysyä, onko totta, että kansanrunouden tutkimuksen resurssit vähenivät 30-luvulla "sivistyneistön reipashenkisyyden suuntautuessa keruutyön sijasta pesäpalloon ja maanpuolustukseen".

Artikkelit tieteenaloista, joilla tutkimus on pitkään ollut kansainvälisesti suuntautunutta, sisältävät valaisevia luonnehdintoja suomalaisen tutkimuksen sijoittumisesta kansainväliseen kenttään. Tällaisia ovat esimerkiksi artikkelit matematiikasta (Olli Lehto), filosofiasta (Ilkka Niiniluoto), kielitieteistä (Fred Karlsson ja Nils Erik Enkvist), fysiikasta (Tapio Markkanen), kemiasta (Pekka Pyykkö) ja biologisista tieteistä (Kari Lagerpetz). Lääketieteestä kirjoittanut Jaakko Ignatius käsittelee tässä yhteydessä seikkoja, joita liittyy julkaisukielen vaihtumiseen saksasta englanniksi ja siirtymiseen ulkomaisille foorumeille Suomessa ilmestyvistä sarjoista. Matti Leikolan artikkeli metsätieteistä on hyvin kirjoitettu ja informatiivinen esitys suomalaisen metsäntutkimuksen tieteellisistä paradigmoista ja niiden taustasta. Allan Tiitan artikkelissa maantieteestä tarkastellaan hiukan samaan tapaan maantieteen muuttuvia lähestymistapoja ja tieteenteoreettisia keskusteluja. Suuria metodisia ongelmia on kasvatustieteellä, jonka historiaa käsittelee Sirkka Ahonen. Alan tieteelliselle profiilille ei ole ollut eduksi sen hallinnollisin toimenpitein toteutettu pakokasvu. Vuonna 1960 kasvatustieteiden professoreita ja apulaisprofessoreita oli 9 ja vuonna 1996 heitä oli 122.

Yleisempiä näköaloja

Neljännessä osassa Päiviö Tommila tarkastelee eri näkökulmista Suomen tieteen voimakasta kasvukautta 1800-luvun loppupuolelta ensimmäiseen maailmansotaan. Karl-Erik Michelsen käsittelee tieteiden, erityisesti teknisten tieteiden asemaa sotien vä-

lisenä aikana ja toisen maailmansodan aikana. Kolmannessa osassa on Michelsenin artikkeli teknisten tieteiden historiasta; sen loppuosa perustuu paljolti Erkki Laurilan ja Pekka Jauhon muistelmiin. Seikko Eskolan laaja artikkeli 'Tiedepolitiikka ja korkeakoulu' käsittelee sodan jälkeistä tiedepolitiikkaa. Eskola paneutuu laajasti Suomen Akatemian vaiheisiin ja yliopistojen hallinnon ja tutkintojen uudistukseen. Lukija saattaa pitää yllättävänä Eskolan kysymystä, uhkasiiko Suomea 1970-luvulla lyhyemmällä tai pitemmällä aikavälillä sosialistinen vallankumous. Kirjoittaja ei ota kantaa siihen, mutta tarkastelee ilmiötä myös tällaisen mahdollisuuden näkökulmasta (s. 355). Antti Nevala käsittelee korkeakouluopetuksen yhteiskunnallista merkitystä ja Tarmo Lemola teknologiapolitiikan muotoutumista. Marjatta Hietala tarkastelee tutkimuksen julkista rahoitusta ja kansainvälisiä yhteyksiä, Maritta Pohls yksityistä rahoitusta ja Hannu Heikkilä tieteellisiä seuroja, julkaisutoimintaa ja tieteen popularisointia.

Hiukan hajanaisen neljännen osan aloittaa Lauri Saxénin artikkeli 'Tieteen vuosisata', joka käsittelee tieteen nopeaa kasvua 1900-luvulla ja siihen liittyviä ongelmia paikoitellen melko pessimistiseen sävyyn. Kirjan päättää Ilkka Niiniluodon hiukan optimistisempi artikkeli 'Suomalaisen tutkimuksen suunnat', joka sisältää *Suomen tieteen historia* -teokseen perustuvia tieteenfilosofisia ja -sosiologisia huomioita suomalaisesta tieteestä ja tiedepolitiikasta. Neljänteen osaan olisi hyvin sopinut myös artikkeli, jossa olisi vertailtu 1900-luvun tiedettä Suomessa ja pohjoismaissa. Tällainen selvitys olisi voinut valaista kysymystä, onko suomalaisessa kehityksessä jotakin erityistä.

Suosittelen teosta edifioivaksi lomalukemiseksi suomalaisille tieteenharjoittajille. Se sivistää ja avartaa mieltä; monet kirjoittajat esittävät myös kauniita sanoja tieteestä ja isänmaasta muuttuvassa maailmassa. Kirjoilla on epäilemättä käyttöä myös hakuteoksina. Jotkut artikkelit ovat erinomaisia, mutta edellä mainittu epätasaisuus asettaa rajoituksia tälle tehtävälle.

Suomalaisen yhteiskunnan historia

Jouko Vahtola: Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin. Otava 2003. Keuruu 2003. 496 sivua.

■ Ei ole tavallista, että asukasluvultaan niin pienen maan kuin Suomen historiasta ilmestyy lyhyen ajan sisällä yhden kirjoittajan laatimina peräti kaksi laajaa kokonaisteosta. Kaksi vuotta sitten ilmestyi Turun yliopiston emeritusprofessorin Pentti Virrankosken kaksiosainen ja yli tuhattisivuinen *Suomen historia*. Kuluneena kesänä julkaisi Oulun yliopiston Suomen historian professori Jouko Vahtola oman 500-sivuisen *Suomen historian*. Molemmat ovat vastauksia vuosikymmenen jatkuneeseen eurooppalaisuuden ja globalisaation huumaan, ja niitä vahvistavat samaan aikaan ilmestyneet tai ilmestymässä olevat monien kirjoittajien voimin laaditut eri elämänanalojen (tieteen, kulttuurin ja maatalouden) historiat.

Kansakunnan ja valtion historiaa voidaan tarkastella erilaisista näkökulmista ja erilaisin painotuksin. Niihin vaikuttavat historiankirjoituksen voimakas aikasidonnaisuus, tutkimustiedon lisääntyminen ja ajallisen perspektiivin piteneminen, minkä vuoksi ”jokaisen sukupolven on kirjoitettava historia uudelleen”. Edelleen niihin vaikuttavat kirjoittajan tutkimuksellinen suuntaus, hänen erikoisalansa ja tietysti hänen persoonallisuutensa. Nämä näkyvät myös mainituissa Suomen historioissa. Virrankosken teos on vahvasti Suomen ja etenkin talonpoikaisen kansan historia. Hän käyttää tyylikeinona runoja, sananlaskuja ja kansanviisauksia, ottaa vahvasti kantaa ja elää muutenkin kuvaustensa mukana. Kirja on tarkoitettu suurelle yleisölle.

Vahtola puolestaan suuntaa teoksensa historian harrastajille ja etenkin opiskelijoille, siis oppikirjaksi, mikä näkyy niukkaeisemmässä tyyliässä ja esitystavassa. Sinänsä kollegat Suomen historian professorit lähtivät liikkeelle toistensa hankkeista tietämättä. Kummallekin on yhteistä yhteiskuntahistorian keskeisyys, jota valtiollis-poliittinen historia vain raamittaa. Vahtola näkee

Suomen historian voimaksi jatkuvuuden, ”johon muutos ja murros tuovat uutta voimaa ja vaikuttavaa lisää”. Takakansi lupaa uutta aikakausijakoa ja etenkin uutta näkemystä viime aikoina paljon esillä olleesta Suomen asutuksen synnystä. Keskityn seuraavassa lähinnä näihin kahteen Vahtolan teemaan.

Kun myös Virrankoski pyrkii uusimaan aikakausijakoa, on hedelmällistä ottaa hänen historiansa vertailukohteeksi. Yhteiskuntahistoriallinen ote ja jatkuvuuden tähdentäminen ovat johtaneet Vahtolan historiallisen ajan jäsentämisessä suuriin jaksoihin, jotka eivät noudata tavanomaisia valtiollis-poliittisen historian taitekohtia. Virrankoskikin on pyrkinyt niistä irtautumaan, mutta hänen ja Vahtolan dispositiot eivät silti ole identtisiä. Virrankoski vetää ensimmäisessä pääluvussa todella pitkää linjaa maan asuttamisesta uuden ajan alkuun eli Kustaa Vaasan valtaan nousuun. Vahtola pyyttelee tässä vanhoilla ja erottaa esihistoriallisen ja historiallisen ajan, mutta vetää sitten keskiajan yli Kustaa Vaasan kauden aina vuoteen 1570 saakka. Kumpikaan ei käytä tämän jälkeen suurvaltakauden nimeä, vaan otsikoi isoonvi-

haan ulottuvan joko ”Kriisien aika” (Vahtola) tai ”Suurten rasitusten kaudeksi” (Virrankoski), jolloin pitkää sotien aikaa on katsottu niiden Suomelle aiheuttaneiden tuhoisien taloudellisten seurausten näkökulmasta.

Kummannkin teoksen jäsentely on samankaltainen jatkosakin: talonpoikaisen yhteiskunnan aika vedetään 1720-luvulta 1860-luvulle. Virrankoski otsikoi sen ”Vanhan yhteiskunnan säilymiseksi”, Vahtola dynaamisemmin ”Nousun ajaksi”. ”Itsenäisen Suomen synnyksi” nimeämänsä pitkän jakson Vahtola ulottaa suoraan toiseen maailmansotaan, josta alkoi tie ”Hyvinvointiin ja uuteen Eurooppaan”. Virrankoski jakaa tämän uusimman ajan kolmeen kronologiseen lukuun, joissa itsenäistyminen ja toinen maailmansota ovat rajakohtina. Lisäksi hän käsittelee kulttuurihistoriaa erillisissä pääluvuihin, kun Vahtola on integroinut elämän eri alueet henkinen kulttuuri mukaan lukien pitkiin periodilukuihin.

Pitkästä jaksosta vapauden ajan alusta 1800-luvun puoliväliin seuraa kummassakin *Suomen historiassa* vuosien 1808–09 valtiollisen murroksen jääminen sivuosaan aikakausia erottavana taitekohtana, mitä minä puolestani en voi pitää hyväksyttävänä ratkaisuna. Suomi siirtyi 1809 uuden emämaan yhteyteen ja sai itsehallinnollisen valtion aseman omine hallituksineen. Se sai Vanhan Suomen ja Lapin liitosten jälkeen sen Suomi-neidon muodon, jonka me tunnemme Suomena, ja välittömästi alkoi voimakas suomalaisen identiteetin etsiminen ja löytäminen.

Vaikka pellon- ja karjanhoidossa ei muutoksia tapahtunutkaan, ja kirkossa käytiin kuten ennenkin, ei mielestäni vuosien 1808–09 murrosta voi mitenkään siirtää pelkäksi alaluvuksi kansakunnan historiassa. Itse asiassa juuri tästä ajankohdasta alkoi kehitys kohti itsenäisyyttä. Se vaan sai uutta ja voimakasta sisältöä 1860-luvulta lähtien. Sama huomautus koskee Vahtolan esitystä myös jatkossa, jossa Suomen itsenäistymisprosessi jää vuodet 1860–1944 kattavan pääluvun alaluvuiksi. Miksi Vahtola kelpuuttaa vuoden 1944 aikakausien jakokohdaksi, mutta ei vuosia 1809 ja 1917? Kun kysymyksessä ei ole esimerkiksi Suomen taloushistoria, vaan oppikirjaksi tarkoitettu isänmaan historian kokonaisuus, Suomen oman historian valtiolliset murroskohdat eivät voi olla toisarvoisia.

Entä millainen on Vahtolan lupaama uusi asutuskuva? Hän lähtee geenitutkimuksesta ja katsoo jääkauden väistytyä silloiseen Suomeen tulleen sekä suomalaisten että saamelaisen esi-isiä. Jäämeren tuolloiselle rannalle noin 9300 vuotta eKr Euroopan mantereeseen länsiosista levinnyt Komsan kulttuuri saattoi kokonaan olla esisaamelaista. Muuten saamelainen kantaväestö tuli idempää kuin esisuomalaiset. Luoteis-Venäjällä ja Baltiassa olleen Kundan kulttuurin ja Keski-Venäjän ja Puolan Swidry-kulttuurin väestön Vahtola otaksuu suomalaisten esi-isiiksi ja suomalais-ugrilaista kieltä puhuneiksi. Geeniperimältään nämä myös olivat lähempänä eurooppalaisia kuin saamelaiset. Pitkinä Suomensjärven kulttuurin vuo-

sisatoina (8000–5300 eKr) esisaamelaiset ja esisuomalaiset metsästäjät ja kalastajat sulautuivat Vahtolan tulkinnan mukaan vahvasti saamelaiseksi väeksi.

Kampakeraamisena aikana (5300–3600 eKr) hän olettaa etelästä tulleen europidista väkeä, ja sitä oli joka tapauksessa vuosina 3200–2300 eKr Baltiasta tullut maatalouskulttuurin tuntenut vasarakirveskansa. Viimeksi mainittujen on perinteisesti katsottu olleen balttilaisia, mutta Vahtola esittää uuden tulkinnan, jonka mukaan he tai ainakin osan heistä saattoikin olla kantasuomea puhuneita, vaikka ehkä silti rodullisesti Suomen entisistä asukkaita eroavia. Muuttajien mukana tuli tunnetusti suomen kieleen balttilaisia ja indoeurooppalaisia maatalouteen liittyviä lainasanoja kaskesta härkään, mutta on tietysti mahdollista, että vasarakirveskansan oma kieli ei olisi ollutkaan varhaisbaltti vaan että he olisivat vain omaksuneet runsaasti lainasanoja omaan suomalais-ugrilaiseen puheeseensa Baltiassa asuessaan. Itse asiassa vasarakirveskansa ei siis olisi tuonut siinä määrin uutta verenperintöä kuin on otaksuttu vaan lähinnä uutta kulttuuria.

Uusi ja vanha kulttuuri sulautuivat Länsi-Suomessa Kiukaisten kulttuuriksi, mikä merkitsi asutuksen jakaantumista entistä selvemmin rannikon ja sisämaan väeksi. Asutushistorian eksperttinä Vahtola tarkastelee ansiokkaasti näiden väestöryhmien muotoutumista ja rakennetta vuosisatojen saatossa ja tähdentää sitä merkitystä, mikä sitten pronssi- ja rautakausina etelästä ja lännestä

tulleella siirtolaisuudella on ollut maan lounaisosien asutukselle. Hän myös palaa vanhoihin teorioihin Virosta 2000 vuotta sitten tulleen muuton mahdollisuuksista. Rannikkolaiset alkoivat kutsua sisämaan suomalais-saamelaisia lappalaisiksi syrjäistä seutua merkitsevän sanan mukaan, kun taas he itse saivat suomalaisen nimen, jonka takana Vahtolan selityksen mukaan on puheen partta tarkoittava saamen ”suopman”-sana. Saamelaisista käytettiin sitten suomenkielissä lappalaisten nimeä aina meidän aikaamme saakka.

Rannikoiden asutus erosi siis entisestään sekä rodullisesti että kielellisesti sisämaalaisista, joissa saamelaisuus puolestaan vahvistui, kunnes 300-luvulta alkoi rannikolta tapahtua muuttoliiikettä Kokemäenjokea pitkin Satakunnan sisämaahan ja Hämeeseen, myöhemmin vieläkin idemmäksi. 800-luvulla läntinen uudisasutus saavutti Laatokan. Näin oli tultu lappalaisten reviereille ja uusi sisämaan väestö sai erotukseksi entisistä hämäläisten nimen, mikä tunnetusti on samaa juurta saame-nimen kanssa. Vahtolan mukaan vain osa lappalaisista vetäytyi aikaa myöten pohjoista kohti enemmistön sulautuessa suomalaisiin. Vanhempaa lappalaisten siirtymisteoriaa muuten tuki, kuten Janne Vilkuna on huomauttanut, Amerikasta saatu Lännen valtauksen myytti.

Vahtola kritisoi kansainvaellus- ja merovingiajan nimiä ja ehdottaa jaksoa 500-luvulta 800-luvulle kutsuttavaksi Euran ajaksi, koska se oli vaurastumisen ja rikkaiden hautalöytöjen aikaa Eura ja Köyliö kes-

kipisteinä. Ehdotus on kannatettava, ja arkeologit kyllä voisivat mielikuvituksettomille nimityksille esi-, vanhempi- ja nuorempi rautakausi kehittää joihinkin tärkeisiin kulttuuri-paikkoihin viittaavat nimet Suomusjärven ja Kiukaisten kulttuurien malliin.

Ei vain esihistorian vuosituhsansina, vaan läpi koko teoksensa Vahtola ottaa huomioon enemmän kuin yleensä on tehty ilmaston muutokset, joista kehittyneillä tutkimusmenetelmillä – puun vuosilustoihin perustuva dendrokronologia on uusimpia – on saatavissa entistä tarkempia tietoja. Kun esihistoriallisena ja koko agraarisen yhteiskunnan aikana elettiin lähellä luontoa, sääolot ovat suhteellisesti paljon tärkeämpiä selitystekijöitä kuin tänä päivänä. Epäedullisilla ilmastomuutoksilla Vahtola selittää Pohjanmaan rautakautisen asutuksen häviämisen, lämpimillä säillä myöhäiskeskiajan kulttuurisestikin suotuisaa kautta. Sotainen ”Kriisien aika” taas käy yksiin 1500-luvulla alkaneen pikkujääkauden kanssa, joka vaikeutti elämää monine katovuosineen. Toisaalta elämme edelleen luonnon armoilla: kuluneen kesän 2003 ankara helleaalto koko Euroopassa vaikutti mm. Ranskassa kuolleisuuden nousuun.

Historiantutkimuksen klassisen tulkintakohteen nuijasodan Vahtola tulkitsee johtuneeksi sekä elinolojen kaikinpuolisesta heikkenemisestä että Kaarle herttuan yllytyksestä. Hän näkee siinä luokkasodan piirteitä, mutta myös talonpoikien pyrkimyksiä vapautua uudenaikaisen kansallisvaltion tuomista sidoksista. Tul-

kinta on lähellä Heikki Ylikankaan näkemyksiä. Suomalaisen yhteiskunnan vahvana puolena sotienkin rasittamina kausina Vahtola näkee korkean syntyvyyden. Miehiä menehtyi taisteluissa ja ennen kaikkea armeijoita ahdistaviin tauteihin. Kun ulkopuolelta ei muuttoliiikettä ollut, pikemminkin muutettiin Suomesta Ruotsin metsiin, väestön kasvu oli oman lisääntymisen varassa. Vasta parempien aikojen myötä 1700-luvulla väkiluku alkoi taas kasvaa.

Valtiollis-poliittinen historia saa Vahtolan teoksessa enemmän sijaa vasta Suomen itenäistyttyä. Toki Suomesta tällöin tuli suvereeni toimija myös ulkopoliittikan alueella. Vahtola esiintyy puolueettomana tarkkailijana ja kuvaajana. Vaihtoehtoja ja erilaisia kilpailuvia tulkintoja hän ei juuri esitä eikä pohdi. Talvi- ja jatkosotien aikaista Suomen johdon politiikkaa hän pitää ainoana oikeana. Presidentti Ryti saa arviokseen ”luja ja määrätietoinen” – yleensä Vahtola ei henkilöitä liialti luonnehdi.

Esityksen painopisteen ollessa yhteiskunnallisessa kehityksessä Suomen ulkomaansuhteet eivät saa ainakaan liian laajaa tilaa myöskään 1900-luvun jälkipuoliskon osalta. Ulkopoliittikkaamme Vahtola pitää ylimalkaan onnistuneena. Sitä ei kuitenkaan olisi saanut käyttää sisäpolitiikan aseena siten kuin tehtiin.

Teoksensa loppuosassa Vahtola kertoo moninaisesti kuvataiteista, arkkitehtuurista, kirjallisuudesta ja musiikista, mutta tekee tieteen ja tutkimuksen kohdalla näistä poikkeavan ratkaisun. Hän tyytyy

nimittäin viittamaan johdolla ni tehtyyn *Suomen tieteen historiaan*. Laajat ja uudet historiat on Suomen musiikin ja taiteenkin historiasta, mutta lukijaa ei ohjata niiden ääreen ja jätetä tavallaan tyhjä paikka historioteokseen. Onkohan tekijä joutunut tai kustantaja pannut hänet supistamaan esitystään ja hän on löytänyt tieteen kohdalla näppärän ratkaisun poistamalla kaiken?

Vahtolan *Suomen historia* on asiallisesti kirjoitettu, se on hyvää proosaa. Tekijä pysyttelee suurissa linjoissa ja välttää liikoja yksityiskohtia. Teoksen kuvitus on monipuolista ja sisältää myös värikuvauksia. Esityksen suuri vahvuus on asutus- ja väestöhistoriasa sekä yhteiskunnallisten, sosiaalisten ja taloudellisten olojen kuvauksessa. Kutsuisinkin Vahtolan teosta nimenomaan ja sellaisena ansiokkaaksi *somalaisen yhteiskunnan historiaksi*.

Päiviö Tommila

Elävä Aleksis Kivi

Hannes Sihvo, Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikanansa. SKS 889. Jyväskylä 2002. 375 sivua.

■ On rohkea teko ryhtyä kirjoittamaan kansalliskirjailija Aleksis Kivestä uutta elämäkerrtaa. Toisaalta on sanottava, että jo on aikakin, sillä Viljo Tarkkaisen Kivi-elämäkerran en-

simmäinen painos ilmestyi jo 1915 (6. painos 1984) ja J. V. Lehtosen monista Kivi-teoksista on kulunut kahdeksan vuosikymmentä. Näiden perusteosten jälkeen on julkaistu pieni kirjastollinen monografioita ja pienempiä tutkimuksia, joiden sisältöä ei ole tähän mennessä koottu synteetiksi yksin kansiin. Uuden elämäkerran kirjoittaja, kirjallisuuden professori Hannes Sihvo on parin vuosikymmenen ajan perehtynyt Kiveen ja jopa asunut Palojoen naapurustossa Kiven maisemissa.

Sihvon *Elävä Kivi* rakentuu systemaattiselle jäsentelylle. Aluksi tekijä luo katsauksen Stenvallien sukuun ja kotiseutuun, toiseksi pohtii sukulaisuuden mahdollisuutta Adlercreutzeihin, kolmanneksi hahmottaa kirjailija Kiven esikuvia ja hänen saamiaan arvosteluita, neljänneksi hänen kahta suurta lähdeään, lakikirjaa ja Raamattua, viidenneksi tarkastelee Kiven tuotannon eri aihepiirejä suhteessa aikaansa ja kuudenneksi Kiven viimeisiä vuosia ja lopuksi vielä pohtii Kiven ulkonäköä. Tiettyä toistoa ei tämänkaltaisessa eteneemisessä ole voinut välttää, mutta lukijalle kertaus on opintojen äiti.

Sihvo pohtii mielestäni liiankin laajasti Jaakko Puokan väittämää, että Kiven isä olisi ollut Raalan Adlercreutzien aviotonta juurta. Uusia lisätoisteita otaksumalle hän ei kuitenkaan löydä ja päätyy vastausta vailla jäävään ja retoriseen Jukolan Juhanan mukaiseen kysymykseen "Mikä oli Stenvallin poikien isän nimi?" Sen Sihvo joka tapauksessa vahvistaa, että Stenvall-

leilla oli paljon tekemistä Raalan kartanon väen kanssa. Adlercreutzit omistivat myös Sjundbyn kartanon, jonka torppa Fanjunkars oli, ja Charlotta Lönnqvist oli entinen Raalan "hovineiti". Aleksiksen (Sihvo käyttää tätä taivutusta) rääätäliveljet toimivat Raalassa ja kaikki Stenvallit saivat jonkinlaista tukea ja suojelusta Adlercreutzeilta. Aleksis tutustui eri vaiheissa näiden sukulaisiin, mm. Reinin perheeseen. Myös Raalan pehtori Carl Gustaf Lindforsin perheellä oli moninaisia suhteita Stenvallihin. Mutta oliko savun takana tulta, jää edelleen arvailujen varaan.

Sihvo lähtee liikkeelle Kiven hämäläisyydestä ja osoittaa miten Jukolan veljesten ja Nummisuutarien ja muiden Kiven kirjallisten tuotteiden miljöössä, nimistöissä, tarinoissa, tapahtumissa on tiedettyäkin enemmän nurmijärveläisiä ja erityisesti Stenvallin sukuun liittyviä traditioita sekä miten Kivi on omaksunut laajasti kansanperinnettä, kuulemiaan lauluja ja rallatuksia. Isoisä Anders Stenvall oli merimies, nummisuutarien Nikon tapan, tämän veli Matts rikollinen ja rosvo, jonka elämäntapa liittyi Nurmijärven rosvoihin. Isä-Erik oli räätäli, jota ja poikia äiti Anna-Stina Hamberg piti järjestyksessä Nummisuutarin Marttan tavoin.

Nurmijärven rosvoista ei ole tähän mennessä tutkittu oikeuden pöytäkirjoja – minäkin kirjoittaessani puoli vuosisataa sitten Nurmijärven historiaa nojasin vain kirjallisiin lähteisiin –, mutta nyt Sihvo on käynyt ne läpi ja kirjoittaa maan-kuuluista rosvoista laajahkon

ja jännittävän tarinan. Siinä mielessä liiankin laajan, että Heikki Ylikankaalla on samaan aikaan ollut tekeillä Nurmijärven rosvoista erikoistutkimus. Sihvo ei kuitenkaan ole ollut kiinnostunut rosvoista sinänsä. Hän hahmottaa taustaa Jukolan veljesten tarinalle (rosvoista 7 tuomittiin kuolemaan!). Monet viittaukset *Seitsemässä veljeksessä* sotaväen tuloon, pestautumiseen kruunun leipiin ja tappeluihin ja rosvoiluun yleensä palautuvatkin Kiven kuulemiin kertomuksiin niin isosedän rötöksistä kuin Nurmijärven rosvoista.

Laaja taustaluku esittelee Kiven ajan Helsinkiä, missä hänen vanhempansa ja isoisänsä jo olivat aikaisemmin joitakin aikoja asuneet, ja niitä piirejä, joissa ylioppilas Stenvall liikkui, asui ja seurusteli. Toki Kivi-kirjallisuudessa on kaikkia näitä kuvattu ja etsitty ennenkin, mutta Sihvon tavoitteena – ilman että hän sitä vasiten sanoo – on kartoittaa entistä tarkemmin niitä ihmishuhdeverkkoja, joissa Kivi liikkui ja ennen kaikkea niiden keskinäisiä sukulaisuus- ja tuttavuusuhteita. Vaikka uusia alkuperäislähteitä ei juuri ole enää löytynytäkään, käymällä läpi uusin silmin ennestään tunnetut sekä lukemattomat muistiin merkityt kertomukset Sihvo onnistuu tuoreella tavalla sijoittamaan Aleksis Stenvallin aikansa yhteiskuntaan.

Sihvo ei kaihdakaan kertoa Kiven tunnetusta taipumuksesta alkoholiin, masennukseen, epävarmuuteen ja väkivaltaisuuteenkin, muttei myöskään mässäile näillä. Osa Kiven nk. kurjuudesta oli hänen mukaansa – ja siihen voi yhtyä –

myös ajan yleistä vaatimatonta elintasoja ja Kiven alkoholinkäytössä lienee myyttistäkin ainesta, sillä siitä on kovin monenlaisia ja ristiriitaisia kertomuksia. Tästä kertoo sekin, että Kivi oli ulkoilmaihminen, joka liikkui luonnossa ja metsästi mielellään. Hän harrasti uintia, oli ajan tapaan innostunut vesihoidosta ja oli Sihvon sanoin intohimoinen terveytensä tarkkailija, joka piti huolta ravinnostaan ja harrasti dieettiäkin. Silti hän oli vuoteen 1868 saakka innokas tupakoitsija ja senkin jälkeen oluen ystävä, joka ajoittain sortui hurjaan juopotteluun. Pyrkimys terveisiin elämäntapoihin ja toisaalta niiden tuhoaminen aiheuttivat siis jatkuvaa ristiriitaa kirjailijan olossa ja elämässä.

Ylioppilas Stenvall eli ainassa rahapulassa, mutta ei ollut tässä suhteessa ainutlaatuisen *civis*. Hän sai kuitenkin suhteellisen monia stipendejä ja kirjallisia palkintoja, sillä hänessä nähtiin fennomaanien odottama puhdas suomenkielinen kirjailija. Häntä tukivat niin J. V. Snellman, Julius Krohn, Kaarlo Bergbom, Yrjö Koskinen kuin Fredrik Cygnaeus, joka kirjallisuudentutkijana jo varhain näki nuoren Stenvallin lahjakkuuden. Mutta tällä oli myös suuri vastustaja, August Ahlqvist, joka itäsuomalaisena ei voinut hyväksyä hämäläis-uusmaalaisista ilmaisuja, joka oli mustasukkainen oman runoutensa puolesta ja joka oli erittäin konservatiivinen. Ahlqvist-ongelma, kuten Sihvo sitä kutsuu, alkoi vuoden 1865 kirjallisuuden valtionpalkinnon jaosta, jossa ei vain hänen, Ahlqvistin, ru-

noilijanimeltään Oksasen *Säkeniä* vaan myös J. L. Runebergin *Kungarna på Salamis* hävisivät ylioppilas Stenvallin *Nummisuutareille* ja *Kullervolle*. Ahlqvistin myöhemmät jyrkät arviot etenkin *Seitsemästä veljeksestä* herättivät paljon huomiota ja tuomiota, ja edelleen tänä päivänä Sihvo asetuu miltei ”pyhässä vihassa” Ahlqvistia vastaan: hullu runoilija ei ollut Kivi vaan Ahlqvist itse. Kiveen Ahlqvistin tuomio hänestä suomalaisen kirjallisuuden häpeäpilkuna vaikutti tunnetusti katastrofaalisesti: Lapinlahden sairaalan potilaskertomuksessa loukattu kirjailijan kunnia on kysymysmerkillä varustetun alkoholismien rinnalla kiistaton mielenjärkkymisen syy.

Aleksis Kivi oli luonnonlahjakkuus, mutta myös lukenut ja oppinut, mikä Sihvon mielestä – ja ilmeisen oikein – on jäänyt korostusta vaille. Hän tunsi niin eurooppalaista kirjallisuutta kuin kalevalaista runoutta. Ei hän koskaan valmistunut yliopistosta, kuollessaan 38-vuotiaana hän oli edelleen vain ylioppilas. Mutta luentoja hän kuunteli, keskusteli aikansa nuoren akateemisen polven kanssa, joskin oli syrjäin vetäytyvä. Hänen suuri ulkomainen esikuvansa oli Shakespeare. Jo lapsena Aleksis oli tutustunut *Raamattuun* ja virsikirjaan, joiden vaikutuksia hänen teoksiinsa on laajasti tutkittu (mm. E. A. Saarimaa ja viimeksi Jyrki Nummi).

Vähemmän on sitä vastoin käsitelty Kiven laintuntemusta ja oikeudellisia näkemyksiä. Isä-Stenvall oli kirjoitustaitoinen ja rätätälintyönsä ohella monipuolinen kyläläisten

avustaja, joka tunsikin lakia ja paragraafeja sekä omisti lainopillisia käsikirjoja. Isoisän polvi oli joutunut lain ja oikeuden kanssa tekemisiin. Se kuva, minkä *Nummisuutarit ja Seitsemän veljestä* antavat kansan käsityksistä oikeasta ja pahasta, tuomiosta ja rangaistuksista, on hyvin totuudenmukainen. Kaikkiaan Sihvon luku lakien ja säädösten yhteiskuntaa säätelevästä merkityksestä Kiven tuotannossa on ansiokas ja uusia näkemyksiä uraava.

Sihvo painottaa Kiven erinomaista talonpoikaisyhteiskunnan eri piirien, sen toimintojen ja ajattelutapojen tunteista ja tulkitsemista. Kuvaukset liikkuvat väljästi 1800-luvun alkupuoliskolla, mutta samalla Kivi seurasi tiiviisti aikaansa. Kivi oli ensimmäinen kaupungin ja maaseudun välisen jännitteen kuvaaja, ja Sihvo haluaa yllättäen jopa rinnastaa Kiven ja Tulenkantajat omien aikojensa teknokulttuurin edustajina. *Leossa ja Liinassa* tärkeätä osaa näyttävät rautatie ja höyrylaiva. Ulkomaille sijoitetuissa näytelmissä taas näkyvät ajankohtaiset poliittiset tapahtumat. Huippupausi oli *Olviretki Schleusingenissa*, johon Kivi sai aiheen heinäkuussa 1866 olleesta sanomalehtiutisesta baijerilaisen sotajoukon liikkeistä, ja jo lokakuun alussa hänellä oli aiheesta valmis näytelmän käsikirjoitus.

Aleksis Kivi oli suuri humoristi, mutta myös suuri runoilija. *Seitsemää veljestä* Sihvo kutsuu "laulujen kirjaksi", eikä vain siihen sisältyvien runojen ja viisujen, vaan myös koko esitystavan vuoksi. Myös "sainasinfoniaksi" hän sen nimeää.

Kiven lyriikka oli niin modernia, että sitä oli monien, mm. juuri Ahlqvistin vaikea ymmärtää.

Kiven viimeisistä kuukausista ja päivistä on runsaasti kertomuksia ja jälkikäteisiä kertomuksia, joita tutkijan on syytä käyttää kriittisyydellä. Kirjailijan maineen nousussa myös muistikuvat kultautuivat. Veli Albert, jonka hoivissa Aleksis viime ajan vietti, ei lie ne kohdellut mielisairasta velleään kovin suurella rakkauksella, mutta jälkikäteen hän muisti asioita varsin positiivisessa hengessä.

Ennen joutumistaan mielisairaalaan Kivi eli Siuntiossa Fanjunkarsin torpassa, josta torppa-nimi antaa väärän mielikuvan. Charlotta Lönnqvistin "torppa" oli itse asiassa pieni säätyläiskoti, jossa oli kotitalousharjoittelijoita ja jonka haltija kuului säätyläisiin ja seurusteli näiden kanssa. Täällä kieleltään vieraalla maaperällä Kivi kirjoitti merkittävimmät teoksensa ja eli elämänsä parhaat vuodet, joita naisten antama hoito kultasivat. Sihvo pohtii jo aikalaisten epäilemää asiaa: olivatko Charlotta ja Aleksis rakastavaisia. Tähänkään ei selkeätä vastausta löydy, mutta näin mitä suurimmalla todennäköisyydellä ainakin joissain vaiheissa oli. Charlotta kävi myös Nurmijärvellä tapaamassa sairasta kirjailijaa vähän ennen tämän kuolemaa. *Leossa ja Liinassa*, nuoren miehen ja häntä monta vuotta vanhemman perijätären rakkaudessa Sihvo näkee taustalla Aleksiksen ja Charlottan tarinan.

Hannes Sihvon kirjoittama Aleksis Kiven elämäkertaa on

massiivinen teos, isokokoinen ja runsaasti kuvitettu. Taitto on Markus Itkosen, hankin nurmijärveläinen. Se on kiinnostavasti ja innostavasti kirjoitettu, ja sillä on kaikki edellytykset tulla Tarkiaisen jälkeen pitkäksi ajaksi uudeksi standarditeokseksi kansalliskirjailijattamme.

Päiviö Tommila

Kun raja railona aukeni

Pekka Nevalainen: Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisen paot ja paluumuutot idästä 1917–1939. SKS 2002. 402 s.

■ Suomalaisilla työläisillä oli hyvä maine keisarillisessa Pietarissa, Pekka Nevalainen muistuttaa tutkimuksessaan *Punaisen myrskyn suomalaiset*. Heidät tiedettiin ahkeriksi ja rehellisiksi, joskin ehkä juuri siksi venäläiset pitivät suomalaisia myös tyhmänpuoleisina. Nevalainen jatkaa: "Tshunat kun eivät alituisen huitoneet käsiään, seisoksineet kadunkulmissa ja seinuksilla pulisemassa sekä mahorkkaa polttamassa."

Lainaus löytyy Nevalaisen kirjan sivulta 35. Sitä seuraa vielä viitisenkymmentä sivua taustoitusta ennen kuin päästään varsinaiseen asiaan, Venäjän kumousvuotta seuranneeseen kauteen. Teoksen alaotsikko nimittäin rajaa tutkimuksen koskemaan suomalaisten

”pakoja ja paluumuuttoa idästä” vuodesta 1917 talvisodan syttymiseen. Tekijä myös käyttää yhden luvun sotien jälkeisille vuosille, jolloin (sota-)vankeja hiljalleen palasi Neuvostoliitosta.

Nevalaisen perusteellisuutta en tietenkään nosta esiin moitteena. Kyseessä on rinnakkaisteos vuonna 1999 ilmestyneelle tutkimukselle *Viskoi kuin luoja kerjäläistä*, jossa tarkastellaan ”Venäjän pakolaisten” – inkeriläiset mukaan lukien – saapumista Suomeen samoina vuosina. Nevalainen jatkaa siis kansallisesti tärkeiden aiheiden parissa, valtavaa lähdeaineistoa pyörittäen, mikä lisäksi teokset ovat ulkoasultaan varsin huoliteltuja. Kun tekijä pääsee nyt sivun 369 alaviitteessä 82 oikaisemaan edellisen työnsä numerotietoihin päässeeseen lyöntivirheen, olen valmis uskomaan, että lapsuksia ei tästäkään teoksesta sen useampia löydy.

Rajan takana oleskelleiden suomalaisten kohtalona oli joutua neuvostohallituksen panttivangeiksi. Tämä oli tilanne bolshevikkien noustessa valtaan, eikä asetelma siitä muuttunut Nevalaisen käsittelemänä periodina, hyvin vähän edes sotien jälkeen. Keskeisiä syitä oli kaksi: neuvostojohdon halu kiristää Suomelta poliittisia myönnytyksiä kotiinpaluun ehtoina, ja vastaavasti haluttomuus päästää ketään kertomaan neuvostoelämän ankeudesta maailmalle. Vuoden 1920 lopulle käytännön lisäsyynä oli diplomaattisuhteiden puuttuminen, mutta kuten Nevalainen osoittaa, Leninin hallitus ei edes rauhansopimuksen jälkeen sallinut evakuoinnin

käynnistystä esteettä. Esimerkiksi alkuvuodesta 1922 paluumuutto ”katkesi kuin kanan lentoretki navetan seinään” Karjalan kapinan tähden.

Välillä laskeuduttiin ihmiskaupan tasolle. Vuonna 1924 vangittu liikemies Boris Cederholm sai kuulla, että Neuvostoliitto vaati hänen vapauttamisestaan viidentoista Tammissaarella viruvan punakapinallisen laskemista itään. Vaihtokauppa ei mennyt läpi, ja niin Cederholm lähetettiin Solovetskin vankisaarille, mistä kaikesta hän kertoo muistelmissaan *Punainen painajainen* (1929). Cederholm vain vilahtaa Nevalaisen tekstissä, mutta muuten hän esittelee vaikuttavan määrän ihmiskohtaloita, toisinaan valokuvan kera. Tärkeää roolia teoksessa näyttelevät numerotkin. Nevalainen kokoaa yhteen ja täsmentää rajan yli kulkeneen ihmisvirran volyymin, ja joskaan enää ei liikuta Venäjän pakolaisten luvuissa, kymmenistä tuhansista on silti kyse.

Kun Venäjän alamaaisia saapui Suomeen näinä vuosina ainakin 44 000, Suomen kansalaisia idästä kotiutui puolet vähemmän, noin 23 000 henkeä. Edelliseen ryhmään lukeutuvat venäläisten ja inkeriläisten tapaiset emigrantit, joista valtaosa siirtyi joko takaisin itään tai kauemmas länteen. Suomalaisista käytännössä kaikki asettuivat kotimaahansa. Siksi on täysin kohtuullista, että Nevalainen omistaa runsaasti tilaa heidän täällä saamaansa vastaanottoon ja ylipäänsä uuden elämän aloittamiseen.

Kiihkein paluumuuttokausi osui 1920-luvun alkuun. Vuo-

teen 1924 mennessä Neuvosto-Venäjältä oli saapunut lähes 20 000 suomalaista, yhtä hyvin koko elämänsä Venäjällä asuneita ihmisiä kuin punapakolaisiakin. Venäläistyneistä suomalaisista monet olivat luoneet huomattavan omaisuuden, jonka siirtämistä Suomeen neuvostoviranomaiset eivät sallineet. Kontrasti entiseen muodostui tavattoman jyrkäksi: elämä Suomessa oli ”ankeaa kuin tammikuussa hautajaisissa”. Punapakolaisista puolestaan kymmenisen prosenttia pidätettiin, mutta vielä harvempi sai vankilatuomion, Nevalainen arvioi.

Hieman myöhemmin eli 1930-luvun alussa muuttovirta kääntyi hetkeksi toiseen suuntaan. Rajaloikkareita siirtyi Neuvostoliittoon vastoin parempaa tietoa, ja vain joka seitsemäs – 2 200 henkeä – pääsi takaisin Suomeen. Heistäkin valtaosa saapui omin luvuin, hiukset ”kauhusta pystyssä kuin pomminpurkajilla”. Ainoastaan 350 loikkaria kotiutui virallista tietä. Nevalaisella ei juuri ole tarkentamista Auvo Kostiaisen taannoisen tutkimuksen (*Loikkaarit*, 1988) asiantietoihin, mutta paluumuuttajien kautta hän tarkastelee neuvostotietämyksen asemaa tuon ajan Suomessa.

Suomalaisten paluu oli tiedotusvälineissä hyvin esillä, Nevalainen toteaa, mutta useimmat saapujat olivat kokemuksistaan hiljaa. ”Elämää itärajan takana voitiin muistella perhe- ja tuttavapiirissä, mutta ei aina sielläkään.” Edelleen Nevalainen esittää, että mainitut kokemukset hävisivät hyvin nopeasti suomalaisten tietoisuudesta sekä ”yleisestä muis-

tista". Tässä ollaan tekemisissä hankalasti lähestyttävän ongelman kanssa, joka näiltä osin kaipaasi perusteellista tutkimusta, mutta väittäisin silti Nevalaisen syyllistyvän liioitteeluun.

On aivan totta, että seikkailut itärajan takana eivät olleet Suomessa mikään meriitti ja että niistä sen vuoksi haluttiin vaieta. Mutta kaikki eivät vaienneet, ja Nevalainenkin tuo esiin lehtikirjoituksina ja muistelmina ilmestyneitä todistuksia. Niihin kun lisätään perhepiirin kautta levinnyt sana, on ehkä turhan rohkeaa puhua tämän neuvostotiedon katoamisesta kansakunnan muistista. Se jatkoi elämäänsä ja nousi toisinaan otsikoihin myös sotien jälkeen, kun neuvostoaiheista keskusteltiin entistä valikoivammin rajan tällä puolen.

Mutta nyt näistäkin asioista puhutaan ääneen ja elämä punaisen hurrikaanin naapurissa tarkentuu Nevalaisen tapaisten tutkimusten ansiosta. Nevalainen tekee ihmiskasvoista historiantutkimusta, jossa arkistoissa vietetyt viikot ja tekstissä kumuloituvat numerosarjat eivät peitä surullisia ja uskomattomia kohtaloita. Samalla hän muistuttaa, että venäjän-suomalaisten saapuminen Suomeen 1990-luvulla on vain yksi rengas paluumuuttojen ketjussa. Otteet yksityiskirjeistä, poliisiraporteista ja lehdistöstä tuovat tekstiin oman elementtinsä; niiden kautta tutkimus saa aikakauden autenttista väriä.

Ei kuitenkaan niin, että Nevalaisen oma teksti olisi harmaan puisevaa. Edellä olen jo esitellyt otteita lennokkaimpien ilmaisujen laidalta. Tutki-

muksellisen tekstin tyyllinen vapautuminen on sinänsä tervehdettävä kehityspiirre, ja kirjasaan *Viskoi kuin luoja kerjäläistä* Nevalainen maltoi pitää sukkeluudet värikkään asiallisenä. Nyt näyttäisi kontrolli lipsuneen. Armas Äikiä luokitellaan "ääliöksi", John Reed ihastelee bolshevikkien touhujaa "tolkkua vailla", neuvostoviranomaiset "mulkoilevat" suomalaisten dokumentteja "kuin käytettyä hyyskäpaperia", ja suurlähettiläs Cay Sundström suhtautuu apua hakeviin suomalaisiin "kuin kengänpohjaan tarttuneeseen koiranpaskaan".

Toinen huomautukseni on historioitsijoille esitetty toivomus. Olisiko jo aiheellista hylätä teosten painopaikan merkittäminen kirjallisuusluetteloon? "Juva" tai "Vammala" eivät vielä suomalaista lisätiedon hakijaa bibliografiassa häiritse, mutta kotimaisetkin kustantajat painattavat kirjojaan Virossa ja jopa Singaporessa asti. Nevalaisen kirjallistassa mainitaan Martin McCauleyn tutkimuksen ainoana koordinaattina Hong Kong, vaikka teos on ilmestynyt englantilaisen kustantajan listoilta. Kustantajan nimi ja kotipaikka olisi looginen merkintätapa aikana, jona käsikirjoitukset ja ihmiset kulkevat maasta toiseen sulavasti "kuin jenkka kesällä pontikkahumalassa". Hyvin harva raja aukeaa enää railona.

Erkki Vettenniemi

Moniääninen laulu nuorisohistoriasta

Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) Nuoruden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia. SKS:n Toimituksia 909 & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 32. Jyväskylä 2003. 505 sivua.

■ Kirja on upea, paperi arvokasta, kahdelle palstalle taitettu teksti riittävän suurta keskiikäisenkin lukea ja kuvitus hurmaava. Kirjassa on sekä asia- että henkilöhakemisto! Verrattuna nuorison itsensä tuotoksiin kuluneina vuosikymmeninä, erilaisiin monistettuihin tai aluksi käsin kopiautuihin lehtykäisiin ja vastaaviin, voi sanoa että nuorisohistoria on saavuttanut aikuisen tason, noussut kohteensa yläpuolelle.

Ikäkausi on kohonnut viime vuosikymmeninä yhä merkittävämmäksi kategoriaksi sekä yhteiskunta- että historian tutkimuksessa. Elämä rakentuu erilaisista ikävaiheista, joille on eri kulttuureissa ja historian eri vaiheissa annettu erilaisia merkityksiä. Biologisen tai psykologisen muutoksen näkökulmasta itsestään selvältä vaikuttavat näkemykset ovat suhteellistuneet, kun on väitetty – sosiologien tavoin – että nuoriso "varsinaisesti" (so. yhteiskunnallisessa) mielessä on toisen maailmansodan jälkeisen

demografisen ja kaupallis-taloudellisen prosessi yhteistuos tai että vasta myöhäiskeskialjalta, tai jopa merkittävästi sitä myöhemmin, alettiin lapsia pitää muuna kuin ”pieninä aikuisina” (Ariés). Tällaiset yleistyksyt, niiden saama julkisuus ja laaja leviäminen sekä niiden merkitys tutkimusta inspiroineina kärjistyksinä, ovat olleet yhtä hedelmällisiä kuin väärikin. Mutta ilman niitä ei kysymyksiä olisi asetettu uusilla tavoilla ja tutkimus olisi jäänyt polkemaan samoille sijoilleen.

Kansainvälinen nuorisotutkimus on jo osoittanut, että nuoruus on ollut erilliseksi määritelty (ja ongelmalliseksi koettu) ikäkausi jo antiikin aikoina, joten nuoruuden keksimisen kunniaa ei voi antaa ahnaile virvoitusjuoma- ja vaatkapitalisteille sen enempää kuin mediamoguleillekaan, vaikka kaikkia niitä onkin paljosta kiittäminen. Nuoruuden ja nuorison sekä käsitteellisestä että sosiaalisesta historiallisuudesta vallitsee yksimielisyyttä, ja tutkimuksen eri saroilla tehdään runsaasti töitä – sekä kylvetään että niitetään. Näihin talkoisiin myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Nuorisotutkimusseuran kunnianhimoinen kirja osallistuu.

Suomalaisen nuorison historia koostuu 21 kirjoittajan artikkeleista, jotka toimittajat ovat ryhmitelleet viiteen pääluokkaan: ”Nuorissa on kansakunnan tulevaisuus”, ”Maalla ja kaupungissa, pientilalla ja tehtaassa”, ”Ken kuritta kasvaa, se kunniaa kuolee”, ”Hyviin harrastuksiin, kadulta pois” sekä ”Nuoret kuvastimessa”. Ensimmäisessä jaksossa Pertti Haapala osoittaa tilastollisesti,

että vuosien 1960 ja 1990 välillä koettiin vaihe, jossa Suomessa oli neljännesmiljoona 15–25-vuotiasta enemmän kuin jaksoa ennen tai sen jälkeen. Nuorisokysymyksen näkyvyys: joka paikka oli täynnä! Ennen kaikkea tietenkin oppi- ja ammattikoulut, joihin suuret ikäluokat purkautuivat 1950-luvulta alkaen. Ja junat ja bussit, joilla maaseudulle syntyneet suuret ikäluokat jättivät isiensä maatilat siirtyäkseen kaupunkiin (tai Ruotsiin) opin tai leivän perässä. Ikäluokka oli merkittävä sosiaalinen ja väestöllinen tekijä.

Samalla tavalla kuin Haapalan tilastollis-demografinen esitys on valaiseva ja havainnollinen, on Matti Virtasen artikkeli erinomainen esimerkki sukupolven käsitteellisestä merkityksestä ja mahdollisuuksista myös historian ymmärtämisessä. Karl Mannheimin ideahan ei ole uusi, mutta kumman vähän sitä on vakavasti yritetty Suomessa soveltaa. Virtasen itsensä ohella tulee lähinnä mieleen Kimmo Rentola, jonka suomalaisen kommunismin sukupolvien analyysi on myös osoittautunut hedelmälliseksi.

Agraarinen nuoruuskin on kirjassa paikkansa saanut, mutta ymmärrettävää on, että pääosa artikkeleista valaisee nuorison historian eri osia ja näkökulmista. Instituutit ovat jäsentäneet 1900-luvulla yhä enemmän lasten ja nuorten elämää, ja tutkimuskin on helpoimmin päässyt liikkeelle instituutiot historian kautta. Koulu on varmasti näistä tärkein – harmi ettei ammattikoulutuksesta ja sen merkityksestä ole

vielä riittävästi tutkimusta – ja kyllä tällainen vanha poikakoulun kasvatti hyvin tunnisti ”nöyryyttämisen pedagogiikan” periaatteet ja käytännöt, vaikka Leena Kosken artikkeli painottuukin tyttöjen kokemuksiin. Lotat, urheiluseurat, kasvatustilat ja ammattikasvattajat – nuorisolla oli monia huolehtijoita. Instituutiot historian rajat ylittää upeasti Saara Tuomaalan oivaltava artikkeli polkupyörän merkityksestä sotien välisen ajan nuorille. Vesa Puurosen ja Kirsi Saarikankaan artikkelit taas lähestyvät sotien jälkeisen nuorison muuttuvia sisäisiä jakoja eri suunnista. Puurosen kuvailemat jengit ja niiden muutokset sitoutuivat todellisuudessa myös siihen prosessiin, jota Saarikangas analysoi taitavasti kaupunkirakenteen muutoksen näkökulmasta.

Kirjan päättävät artikkelit analysoivat nuorten kirjojen nuorisokuvauksen muuttumista, nuorisoa mainonnan kohteina, elokuvien ja aikakauslehdistön muuttuvaa nuorisokuvausta. Täytyy sanoa, että *Nuoruuden vuosisadan* välittämä kuva nuoruuden ja nuorison historiasta on verrattomasti monipuolisempi kuin suomalaisen nuortenkirjallisuuden, elokuvasta nyt puhumattakaan, jakelema nuorisokuvaus. Tosin etenkin Pekka Kaarnisen artikkelin lyhyt tarkastelujakso jättää auki kysymyksen elokuvien nuorisokuvauksen muuttumisesta 1960-luvulla. Esim. Kaarlo Nuorvala teki 1960-luvun alkupuolella jo uudenlaisia nuorisokuvausta. Myös Kari Kallioniemen artikkelin rajajaminen vain Suomen Kuvalehden artikkelien analysointiin

ihmetyttää, sotien jälkeinen aika oli yleisaikakauslehtien kulta-aikaa, ja esimerkiksi APU, Seura, Viikkosanomat ynnä muut sisälsivät paljon mielenkiintoista materiaalia. Käytin niitä itsekin mm. kirjoittaessani Helsingin historiaan nuoriso-osuutta.

Nuoruuden vuosisata siis sekä näyttää – osa artikkeleista perustuu sängen syvälliseen tutkimukseen – että kylvää, siemenet jäävät toivottavasti muhevaan maahan itämään ja kasvamaan. Nyt nuoruuden vuosisadan kuva jää hieman takakenoiseksi – esim. 1900-luvun alkupuolen kaupunki-nuoriso ansaitsisi enemmän tutkimusta, samoin mm. työväenliikkeen nuorisotyö on jäänyt taka-alalle. Oma vielä tutkimaton alueensa on 1960-luvun ”nuorisokapina” rukouslauantaihulinoista Kuopion ”torihulinoihin”. Suurin toiveeni kohdistuu kuitenkin siihen, että vanhempien aikojen tarkastelu ikäluokka- ja sukupolvinäkökulmasta lisääntyisi. Nuoret ovat olleet entisaikojenkin yhteiskunnissa erityisessä asemassa – ei heidän tuihuistaan muuten olisi niin paljon maristunut jo vuosisatoja sitten.

Kiitos SKS:lle satsauksesta: *Nuoruuden vuosisata* on monipuolinen ja mielenkiintoinen kirja, joka varmasti vie tutkimusta eteenpäin. Sitä paitsi se on mainio lahjakirja.

Panu Pulma

Juste milieu -taidehistoriaa

Elina Anttila: Albert Edelfelt & la nouvelle peinture. Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 24. Helsinki 2001 Taidehistorian seura. 195 s.

■ Elina Anttila tarkastelee taidehistorian väitöskirjassaan *Albert Edelfelt & la nouvelle peinture* pariisilaisittain orientoituneen suomalaistaiteilijan suhdetta 1870- ja 1880-luvun ranskalaiseen taidekeskusteluun. Tutkimus hakee innoituksen 1980-luvun angloamerikkalaisesta ja ranskalaisesta taidehistoriasta, jossa ennen muuta Albert Boimen, Gabriel P. Weisbergin ja Geneviève Lacambren suulla määriteltiin kriittisesti uudelleen eräitä 1800-luvun taidetta koskevia peruskäsitteitä. Lähtökohtana oli pyrkimys horjuttaa ranskalaisen impressionismin taidehistorian kirjoituksessa ja kuvataiteen näytteillepanokäytännöissä saamaa tympeän normatiivista asemaa. Maalaustaiteen tyyliuuntahierarkioita ruotiva kritiikki kytkeytyi käynnissä olleeseen laajempaan keskusteluun historismita. Pariisissa joulukuussa 1986 avattu Musée d'Orsay, joka keskittyy vuosien 1848–1914 väliseen kuvataiteeseen nostaten runsaasti esiin ei-avantgardistisen akateemisen realismin tai ns. *juste milieu* edustajia, on tämän ajattelutavan kansainvälisesti näkyvin monumentti. Museossa on pysyvä-

ti näytteillä mm. Albert Edelfeltin mikrobiologi Louis Pasteurista (1822–95) maalaama muotokuva (1885). Edelfelt (1854–1905) oli Ranskassa opiskelleista suomalaistaiteilijoista menestyksekkäin.

Suomalaisen 1800-luvun jälkipuoliskon ja semminkin juuri Edelfeltin taiteen tutkimukseen tällainen näkökulman vaihdos istuu tietysti mitä luontevimmin, rehabilitoidaanhan tällöin tälläisetkin taiteilijat marginaalista lähemmäs keskustaa. takaperoisesta perinteisyydestä oman aikansa valtavirtaan. *Juste milieu* käsitettä, joka leksikaalisesti viittaa keskitiehen akateemisuuden ja avantgarden välillä, on pohjoismaisissa yhteyksissä hyödyntänyt jo 1980-luvun lopulta lähtien ennen muuta ruotsalainen Margareta Gynning.¹ Samalla kun Gynning ja Anttila pyrkivät hälventämään hierarkkista erottelua todelliseen taiteeseen ja kompromissitaiteeseen he kuitenkin varsin ongelmallisella tavalla itsekin uusintavat tyylihistoriallisesti määräytyntä edistykseellisyys/perinteisyys -jaottelua.² Anttilakin pää-

1. Ks. erityisesti 'De franska justemilieu-konstnärernas betydelse för nordiskt 1880-tal', *Konsthistorisk Tidskrift* LVI:2 (1987), 53–56; *Det ambivalenta perspektivet. Eva Bonnier och Hanna Hirsch-Pauli i 1880-talets konstliv*. Stockholm: Bonniers 1999.

2. Perustellummin *juste milieu* käsitettä käyttää esimerkiksi Anna Kortelainen väitöskirjassaan *Albert Edelfeltin fantasmagoria: nainen, "Japani", tavaratalo* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 886, Helsinki 2002) kytkemällä sen taiteen – erityisesti eksotisoivien naiskuvien – kulutushyödykkeistämiseen miesten keskeisen taiteilijayhteisön toimintastrategiana. Tässä yhteydessä käsite ei konnotoi epämääräistä "mallillisuutta" tai

tyy toistuvasti arvioimaan Edelfeltin ajanmukaisuutta ja innovatiivisuutta. Hänen mukaansa *juste milieu* -käsitteen avulla "voidaan kullekin teokselle löytää oma yksilöllinen paikansa radikaalin ja konservatiivisen estetiikan välisellä akselilla" (s. 17). Hän pitää käsitteistyksen etuna muodon ja sisällön ykseyden rikkomista: saman teoksen eri ulottuvuudet voivat ikään kuin vetää eri suuntiin.

Radikaalilla estetiikalla Anttila viittaa jälleen kerran impressionismiin samalla kun muoto/sisältö -jaottelu kalskahtaa sekin formalistiselta avantgarde-estetiikalta. Reflektioimaton muodon ja sisällön erottelu kuuluu sellaisiin "arkipäivän" taidehistoriassa eläviin ad hoc -olettamuksiin, joita on teoriakeskustelussa problematisoitu ja nyansoitu jo huomattavan pitkään. Se olisi mielekäs, jos se täsmentyisi esimerkiksi modus/ikonografia -erotteluksi tai semiotiikan *énonciation/énoncé* -jaoksi (sanomisen akti/sanottu). Sisältö-termillä Anttila viittaaakin usein akateemisen tradition sääntelemiin aihetyyppeihin, siis ikonografian tasolle, mutta välillä myös yksittäisen teoksen "sisältämään" yleisempään viestiin tai sanomaan. Muodon synonyyminä taas esiintyy varsin epämääräinen ja venyvä ilmaisutavan käsite, jolla enimmältään tarkoitetaan sivellintekniikkaa tai sommitte-
 lua.

Hedelmällisimmät maalaus-
 taiteen esitystapoja koskevat

varovaista kompromissihakuisuutta vaan päämäärätietoista luovintaa taidemaailman pelikentällä.

oivallukset liittyvät esimerkiksi siihen, millä keinoin synnytettiin naturalismille keskeinen satunnaisuuden vaikutelma. Välttömyyttä oli mahdollista ilmaista viittauksilla 1800-luvulla vilpittömiksi ja alkuperäisiksi koettuihin "primitiiveihin", joihin luettiin Hans Holbein nuoremman (1497–1543) kaltaiset pohjoisen renessanssin edustajatkin. Muotokuvien osalta Anttila myös pohtii sitä, voitaisiinko tällaiset viittaukset taiteen historiaan tulkita mallin – eikä tekijän – attribuuteiksi. Myös huomiot *decorumista* eli sopivuussäännöistä, jotka ohjasivat henkilöiden sukupuoli- ja säätystatuksen mukaista esittämistä, ovat mielenkiintoisia. Tällaiset kysymyksenasettelut viittaavat esityskonventioiden semioottiseen analyysiin, jossa muodon nähdään määräävän sisällön luonetta ja jossa vaikutushistoria sivuutetaan sujuvasti. Eräissä kohdin Anttila tulee eksplisiittisesti osoittaneeksi sommitelun merkitysulottuvuuden: "[Edelfelt] koki, että henkilöiden kuvaaminen selvästi erillisenä ryhmänä välittäisi parhaiten heidän yksinäisyyden ja turvattomuuden tunnettaan" (s. 132). Sellaisten toistuvien "sommitelmallisten teemojen" kuin klassista harmoniaa rikkovien diagonaalien identifioimista moderniuuden merkeiksi (s. 159) pidän niin ikään onnistuneena tapana ylittää kah-tiajako muotoon ja sisältöön (joskaan en ole aivan yhtä mieltä eleen kumouksellisuu-desta). Myös tietoinen vastakaisilla, perinteisiksi ja uudistaviksi ymmärretyillä elementeillä tasapainottelu (ks. s. 181) olisi ainakin periaatteessa tul-

kittavissa esitystapojen merkiliuonteeseen painottamiseksi.

Ilmaisutapojen merkityksellistämistä koskevat havainnot eivät kuitenkaan muodosta Anttilan tutkimuksessa johdonmukaista kokonaisuutta. Usein tarkastellaan formalistisesti "pelkkää" muotoa. Kirjoittaja ei vain tutki dikotomisoivaa retoriikkaa 1870- ja 1880-luvun taidediskurssiin kuuluvana ilmiönä vaan hyödyntää sitä itsekin. Anttilan kunnianhimoinen tavoite tuottaa uudenlainen ymmärrys epäyhtenäisiä aineksia sisältävästä "uudesta taiteesta" (vrt. otsikon *la nouvelle peinture*), joka korvaisi kapeasti ymmärretyn impressionismin ja akateemisen taiteen dualismin, ei toteudu kuin osittain. Tavoitteiden ristiriitaisuus näkyy kielenkäytön epäsensitiivisyytenä. Polariteetteja kyseenalaistettaessa mainitaan aina jatkumon kaksi ääripäätä, ja kaksinaisuus vielä vahvistetaan käyttämällä voimakkaan arvottavia ilmaisuja: "rohkea" tai "radikaali" asettuu "konventionaalisen" vastapooliksi. Anttilan uudelleenluentaa on siis kaiken kaikkiaan pidettävä lähtökohdiltaan ristiriitaisena ja riittämättömänä.

Tutkimus lisää kuitenkin tietoaamme 1800-luvun kuvataidetakulttuurista. Sen keskeisin kontekstualisoiva aineisto koostuu ranskalaisten päivä- ja aikakauslehtien näyttelykriitikeistä. Kirjallinen materiaali ei ole suunnattoman laaja, mutta sitä analysoidaan seikkaperäisesti ja pätevästi. Kuva-analyysit sen sijaan ovat paljon heterogeenisempiä, ja käsitteelliset epätarkkuudet herättävät epäluottamusta maalausprosessin kuvauksen suhteen. Vä-

riterminologiassa esiintyy horjuntaa (kulööri/valööri), ja esimerkiksi puhe maalauksen "pintarakenteesta" (faktuuri), taiteilijan "kosketuksesta" (*touche*, siveltempojälki, -käyttö) tai "linjojen kauneudesta" (s. 15) kuulostaa suomeksi vieraalta. Ranskalainen termistö ei tietenkään käänny ongelmattomasti suomen kielelle, mutta kieliasuvalintoja olisi voinut kommentoida vähintäänkin nooteissa.

Eräistä historiallisista tulkinnoista olen eri mieltä kirjoittajan kanssa. Minua ei esimerkiksi vakuuta väite, jonka mukaan suomalaisuus olisi Pariisissa ollut Edelfeltille enemmän eduksi kuin haitaksi (s. 94). Ranskan taide-elämän etnosentrisessä kontekstissa eksoottisella toiseudella, kuten suomalaiseseen kansanelämään liittyvillä aiheilla, oli kyllä mahdollista herättää mielenkiintoa, mutta samalla vieraus korosti taiteilijan marginaalisuutta. Edelfeltin kohtuullinen menestys lienee pikemminkin perustunut hänen kykyynsä esiintyä mentaliteetiltaan pariisilaisena. Yhtenä Anttilan tutkimuksen ansiona toisaalta pidänkin muotokuvamaalauksen osuuden huomioimista maineen rakentamisen analyysisä. Muotokuvan kieli oli kansainvälinen.

Tutta Palin

Revisionistinen kuva Woodrow Wilsonista

John A. Thompson: Woodrow Wilson, Profiles in Power. Longmans 2002 London. 288 s.

■ Yhdysvaltain presidentti Woodrow Wilson, Kansainliiton ja modernin kollektiivisen turvallisuudenperiaatteen isä, jätti perinnön, johon lähes kaikki hänen seuraajansa ovat viitanneet tavalla tai toisella omanaan. Sillä on perusteltu sekä Ronald Reaganin anti-kommunistista missiota että Jimmy Carterin kampanjoita ihmisoikeuksien puolesta, kuten myös George W. Bushin uutta taistelua demokratian levittämiseksi arabimaailmaan. Historioitsijat ovat vuosikymmeniä pyrkineet selittämään tätä ahkerasti omitua perintöä ja Wilsonin todellisia tarkoituksia, ja vallitsevaksi konsensusseksi on heidän parissaan tullut Woodrow Wilsonin esittäminen poliittisena profeettana, jonka itsepintainen visio rauhassa elävästä maailmasta ja moninkeskistä yhteistyötä tekevistä Yhdysvalloista oli (ja on edelleen) aikaansa edellä.

Uusin panos presidentti Woodrow Wilsonista ja uusista amerikkalaisista maailmanjärjestyksistä käytävään keskusteluun, Cambridgen yliopistossa opettavan John A. Thompsonin kirjoittama *Woodrow Wilson: Profiles in Power*,

on revisionistinen, haastava esitys, joka tarjoaa aivan uuden, historiografista konsensusta horjuttavan kuvan presidentti Wilsonista ja Kansainliiton synnystä. Samalla se valottaa koko joukkoa keskeisiä kiistakysymyksiä Yhdysvaltain modernin historian aikana. Siitä on varmasti tuleva yksi Wilson-tutkimuksen ja amerikkalaisen poliittisen historiankirjoituksen klassikoista, ja jokaisen Yhdysvaltain historiaa ja nykyistä yhteiskuntakeskustelua tutkivan tulisi ottaa se tarkasti huomioon.

Thompson haastaa vakuuttavalla tavalla kaikki tähänastiset käsitykset Woodrow Wilsonista. Tämän kirjan Wilson ei ole se tavallisesti kuvattu idealistinen reformoija, kalvinistisen uskon ohjaama itsepäin maailmaparantaja, joka ei voinut tehdä kompromisseja vaan katsoi henkilökohtaisen poliittisen marttyyriuden paremmaksi kuin uuden maailman toivosta luopumisen. Wilson ei tässä kirjassa esittäydy myöskään sinä piilovasemmistolaisena uranuurtajana tiellä globaaliin hyvinvointivaltioon, jota Wilson-tutkimuksen *grand old man* Arthur S. Link hahmotteli viimeisinä vuosinaan ja jota hänen oppilaansa Thomas J. Knock systemaattisesti kuvasi 1990-luvulla. Thompsonin esitys ei anna arvoa myöskään freudilaiselle tulkinnalle patologisesta Kristus-obsessiosta Wilsonin politiikan selittäjänä, ei myöskään niille viime aikoina laajasti omaksutuille, Bert E. Parkin ja Edwin A. Weinsteinin tutkimuksiin pohjaaville käsityksille, joiden mukaan Wilsonin politiikkaa olisivat huomatta-

vasti muokanneet hänen aivo-
verenkiertoperäiset sairautensa.

Thompsonille Woodrow Wilson on ennen muuta pragmaattinen poliittinen johtaja, joka seurasi tarkkaan yleistä mielipidettä ja valikoi politiikkansa ja retoriikkansa maksimoidakseen onnistumisen mahdollisuutensa. Hän muutti käsityksiään ja politiikkasuosituksiaan useasti ja räikeästi kulloinkin vallitsevan ilmapiirin mukaan, ja muuten hän yritti ennen muuta suostutellun ja perustelun kautta vähitän ohjailla haluamiinsa suuntiin. Missään vaiheessa ei paljon puhuttu kalvinistinen visio politiikasta uskonnon kenttänä, maailman uudistamisesta ja Jumalan valtakunnan maan päälle saattamisesta kuitenkin ollut Wilsonin yllykkeenä, sillä Thompsonin mukaan Wilsonin uskonnollisuus oli ennen muuta emotionaalista ja yksityistä, eikä se sanottavammin vaikuttanut hänen politiikkaansa. Wilsonin ideologia – sikäli kun hänellä oli sellainen – pohjasi akateemisiin tutkimuksiin johtajuuden luonteesta pluralistisessa demokratiassa, ja Wilson oli jo kauan ennen presidenttiyttään päätellyt, että johtajan oli ennen muuta kuunneltava erilaisia eturyhmiä ja sitten yritettävä kulkea piirun verran niiden kulloistenkin toiveiden ja tavoitteenasetteluiden edellä. Retoriikan oli oltava idealistista mutta kaiken muun burkelaisittain tarkoitushakuista, pragmaattista ja kustannus/hyöty -analyysiin pohjaavaa.

Progressiiviksi Wilson tuli, koska arveli tarvitsevansa progressiivien ja sosialistien

tukea, jos aikoi toiselle presidenttikaudelle. Hän uskoi vilpittömästi reformiin, mutta ei itse asiassa ollut mitenkään dogmaattinen sen yksityiskohtien suhteen. Keskitetyn byrokratian malliin Wilson päätyi, kuten Thompson korostaa, koska hän uskoi sen antavan hänelle eniten ääniä seuraavissa vaaleissa. Edes Wilsonin itsepinainen kieltäytyminen kompromissista Kansainliiton asiassa ei Thompsonin analyysin mukaan ollut merkki sen paremmin uskonnollisperäisestä fanatismista kuin sairauden aiheuttamista persoonallisuuden muutoksista.

Yhdysvallat ei päätenyt Kansainliiton jäseneksi, koska Wilson kielsi parlamentaarisia kannattajiaan tekemästä Kansainliiton perusasiakirjan hyväksymiseen vaadittua kompromissia, mutta Wilsonin päätös ja päätöksen seuraukset olivat Thompsonin mukaan tässäkin kohdin harkittuja. Hän oli Pariisin rauhankokouksessa auliisti tehnyt kompromisseja ja luopunut suuresta osasta progressiivisille kannattajilleen rakkaita hankkeita, koska hänen päätarkoituksenaan oli sitoa Euroopan johtajat edes jonkinlaiseen monenkeskiseen järjestöön. Kun suostumus oli Euroopasta saatu, oli Wilsonin pakko seistä tarkasti sen takana, jotteivät Kansainliiton kotimaiset vastustajat vain saisi Eurooppaa muuttamaan mieltään. Wilson oletti myös tosissaan, että amerikkalaisten enemmistö oli intohimoisesti Kansainliiton puolella ja että seuraavissa vaaleissa se kääntyisi joka tapauksessa hänen kannalleen. Tätä varmuutta selitti paljolti nimen-

omaan Wilsonin usko omaan suostuttelukykyynsä, joka vuoteen 1919 asti oli lähes aina tuottanut toivoton tuloksen.

Myös Wilsonin perimmäiset tarkoitukset asettuvat uuteen valoon, jos hänen toimintaansa arvioidaan tältä pohjalta. Thompsonin mukaan Wilson ei koskaan yrittänytään luotsata Yhdysvaltoja todelliseen monenkeskiseen yhteistyöhön vaan hänen tarkoituksenaan oli luoda Kansainliitosta Yhdysvaltain politiikan jatke, jota olisivat ohjanneet amerikkalaiset poliitikot ja amerikkalaiset demokraattis-liberaaliset arvot ja joka olisi edistänyt nimenomaan Wilsonille ja Yhdysvalloille tärkeitä asioita. Wilsonin idealistiset perustelut uudelle järjestölle näyttävät tässä valossa lähinnä idealismin lujasti luottavan amerikkalaisten enemmistön suostuttelulta, jossa pragmaattinen Wilson näki ainoan keinon irrottaa amerikkalaiset siitä isolationistisesta perinteestään, joka keskinäisriippuvaisessa maailmassa rajoitti ja uhkasi Yhdysvaltain oman edun suojelua ja edistämistä.

Kaiken kaikkiaan Thompsonin kirja on kaikista Woodrow Wilsonin elämäkertoista suurin, ennakkoluulottomin ja vähiten sentimentaaliseen ihannointiin taipuva. Se on myös haastava panos keskusteluun Yhdysvaltain roolista 2000-luvun maailmassa, jossa demokratian globaalista levittämisestä on tullut uusi iskulause ja missio. Tämä demokratian levittäminen on syyskuun 11. 2001 jälkeen tapahtunut pääosin unilateralistisesti ja Yhdistyneitä Kansakuntia vieroksumalla, tuon maailman-

järjestön ideaalien ja amerikkalaismaillisen demokratian yhteensopivuutta kyseenalaistamalla. Pragmaattisena poliitikkona Wilson olisi hyvinkin

voinut olla tästä samaa mieltä, sillä kuten John Thompson on nyt vakuuttavasti osoittanut, maailmanjärjestöt olivat Wilsonillekin ennen muuta

amerikkalaisten arvojen ja politiikan käsikassara, eivät todellisen monenkeskisen yhteistyön foorumi.

Markku Ruotsila

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal (3/2003) is the history of St Petersburg, which is celebrating its 300th anniversary. The subject is handled from the aspect of the history of ideas as well as cultural and political history. St Petersburg is also the subject of Jari Ehrnrooth's column *Ikuinen ero* ('The Eternal Difference').

There can hardly be another city in the world, which has experienced such dramatic phases in its short history as St Petersburg. It may also be difficult to find another city, to which myths are as organically connected as St Petersburg. The headline of Timo Vihavainen's article is *Tuhon myytit ja todellisuus Pietarin historiassa* ('The Myths of Destruction and Reality in the History of St Petersburg'). Based on history, myths and her own subjective memories, Elena Hellberg-Hirn examines the city in *Pietari historian perinnössä* ('The Historical Heritage of St Petersburg').

Pekka Pesonen and Mikko Ylikangas examine the city of

a million inhabitants from the perspective of literature and writers. Pesonen asks in his article, *Is the Eternal City Sinking into the Finnish Swamp? (Vajoaako ikuinen kaupunki suomalaiseseen suohon?)*, and discusses the myth of the City of St Petersburg in classical Russian literature. Ylikangas traces Finnish writers in the city in his article *Suomenkielistä kirjallisuuselämää Pietarissa 1920–30-luvulla* ('Finnish-language Literary Life in St Petersburg in the 1920s and 30s').

Carl Enckell served as the Finnish Foreign Minister many times from the 1920s to the 1940s. His rise from the head of a metal industry company to a leading politician in the Ministry for Foreign Affairs was partly a result of his years in St Petersburg, as Cecilia Forselles-Riska points out in her article, *Carl Enckellin Pietarin vuodet*. ('Carl Enckell's St Petersburg Years'). Enckell spent his childhood and three years as an officer, as well as his term as Ministerial State Secretary, in St Petersburg. What is not as well known is that his work as an expert on Finnish-Russian trade relations created the foundation for his expertise in foreign affairs.

Jyrki Loima examines the birth of the autonomy (1889) and growth of the political importance of the little village of Raivola, situated on the Karelian Isthmus near St Petersburg in *Palstanbaltijat puristuksessa*. ('Farmers Caught in Between'). The ethnically homogeneous village community both wanted to be, and was forced to be, a pawn in the Finnish-Russian politics.

In addition to the St Petersburg theme, Jyrki Smolander examines, in his article *Konservatismin kansa ja koti liberalismien purituksessa* ('The Nation and Home of Conservatism in the Grip of Liberalism'), the problematic relationship of conservatism and liberalism towards the welfare state, as well as the balancing act of the ideology of the Finnish and Swedish right wing between conservatism and liberalism. Ossi Viita, in turn, analyses the position of Hannes Kolehmainen, the hero of the 1912 Stockholm Olympics, in independent Finland *Hannes Kolehmaisien sankaruusporvarillisessa Suomessa* ('The Heroism of Hannes Kolehmainen in Right-wing Finland').

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIAALLISEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o postittamalla palvelulipuke
- o soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218
- o telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142
- o sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimittussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2003: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

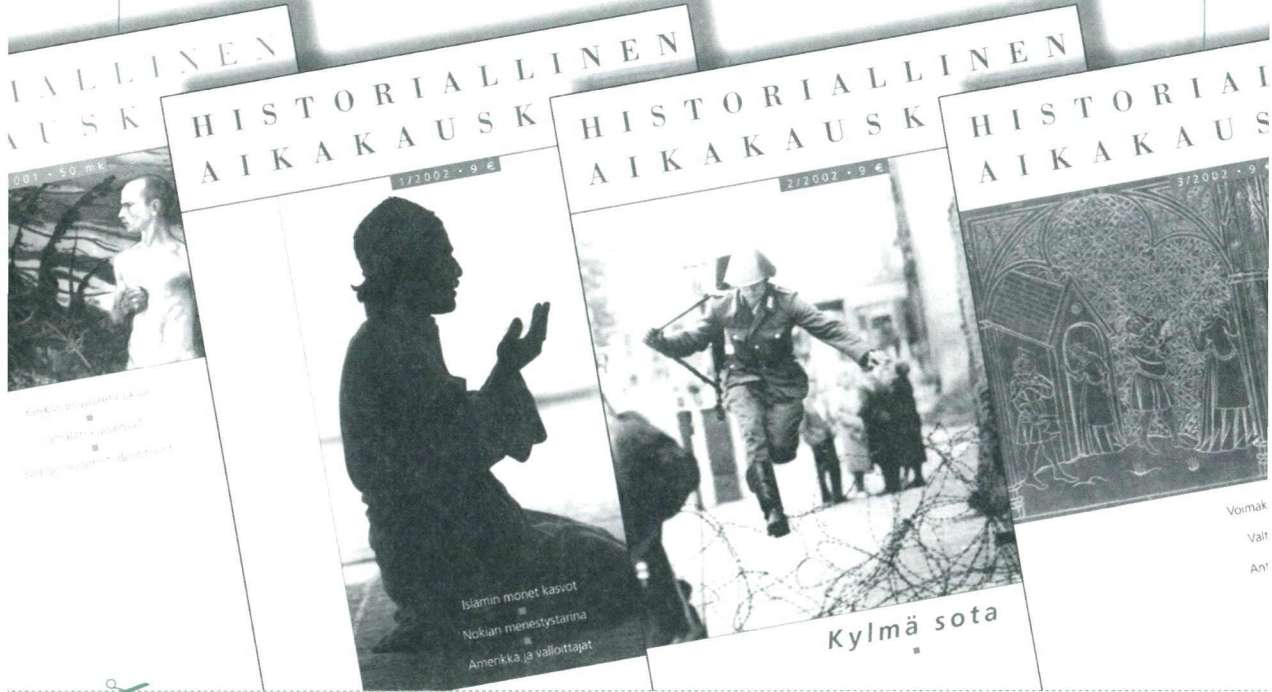
Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2004

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2004 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.